

JELLENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- TOLNAI OTTÓ versei (*Fenyvesi Ottó fordítása*) 1161
TOLNAI OTTÓ: Jegyzet 1172
WITOLD GOMBROWICZ: Akik nem tintával írnak (*naplórészlet*) 1174
WITOLD GOMBROWICZ: Pornográfia (*regényrészlet*) 1185
SÁNDOR IVÁN: Szakadékjátszma (*regényrészlet*) 1192
SIMON MÁRTON versei 1201
HANGAY NIKOLETT versei 1204
BALÁZS IMRE JÓZSEF versei 1207
TATÁR SÁNDOR verse 1209
TONY HOAGLAND versei 1210
MÉHES KÁROLY: Tango, reset (*novella*) 1214
PATAK MÁRTA: Dédapám és a Valbanera gőzös hajótörésének története
(*elbeszélés*) 1219
JUDITH SCHALANSKY: A kék nem áll jól neked (*regényrészlet*) 1229
JUDITH SCHALANSKY: Servus versus (*poétikai előadás*) 1234
JAKAB FERENC: Célhoz érni az egerúton (Sz. Koncz István beszélgetése) 1242

*

- ZOLTÁN GÁBOR: Mister Ottlik's mistake (*esszé*) 1250
N. HORVÁTH BÉLA: Az intimitás nyelve (*Illyés Gyula szerelmi költészete
a harmincas évek második felében*) 1264

*

- GÖRFÖL BALÁZS: Háztartási babér (*Szlukovényi Katalin: álomkonyha*) 1276
ZSEMBERY BORBÁLA: A régi és az új egymásra rétegződése (*Sándor Iván:
Amit a szél susog*) 1280
WEISS JÁNOS: A mi veszteséglistánk (*Judith Schalansky: Különféle veszteségek
jegyzéke*) 1284
BALOGH TAMÁS: Kisördög (*Való igaz csudálatos história ama Nimwégai Mária körül
ki hét hosszú esztendőn által cimborált és bujálkodott vala egy kanördöggel*) 1288
VILMOS ESZTER: Életerő és élményirodalom Auschwitz után
(*Kisantal Tamás: Az emlékezet és a felejtés helyei. A vészidőszak
ábrázolásmódjai a magyar irodalomban a háború utáni években*) 1292

2020

NOVEMBER

JELENKOR

LXIII. ÉVFOLYAM

11. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Szerkesztő
GÖRFÖL BALÁZS, MOHÁCSI BALÁZS, PÁLFY ESZTER

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ

főmunkatárs

CSUHAI ISTVÁN, HAVASRÉTI JÓZSEF, KERESZTESI JÓZSEF,
NAGY BOGLÁRKA, PARTI NAGY LAJOS, PINCZEHELYI SÁNDOR,
SZOLLÁTH DÁVID, TAKÁTS JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ,
VÁRKONYI GYÖRGY

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
A szerkesztőség e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére.
Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelt válaszböjtékben vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310-673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: a Jelenkor Alapítvány kuratóriumának elnöke.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest
Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu
WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen,
telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.

Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban
(<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu

Belföldi előfizetési díjak: előfizetési díj félévre 5940,- Ft, egy évre belföldre: 10 890,- Ft;
a Magyar Posta Zrt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.

Lapunk előfizethető közvetlenül a szerkesztőségen keresztül is.

Számlaszámunk: Takarékbank Zrt. 50800111-11164573

Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

ELHUNYT BÖNDÖR PÁL. A vajdasági költő hetvenhárom éves korában halt meg. Böndör Pálról *Terék Anna* emlékezett meg honlapunkon (www.jelenkor.net).

*

NOBEL-DÍJ. A díjat idén Louise Glück amerikai költőnek ítelték oda.

*

MARGÓ-DÍJ. A legjobb első prózakötetnek járó díjat idén *Harag Anita* novelláskötete, az *Évszakhhoz képest hűvösebb* érdemelte ki.

*

ŐSZI KÖNYVTÁRI NAPOK zajlanak október 5. és november 30. között a pécsi Csorba Győző Könyvtár szervezésében. Október 14-én *Szvooren Edinával* beszélgetett *Ágoston Zoltán* a Tudásközpontban, majd kihirdették a *Jelenkor* és a könyvtár közös irodalmi pályázatának nyerteseit. Október 19-én *Csordás Gábor* volt a Művészetek és Irodalom Háza vendége, az idén het-

venéves költőt, műfordítót *Ágoston Zoltán* kérdezte. Október 20-án *Kiss Tibor Noé* (beszélgetőtárs: *Ágoston Zoltán*), október 21-én pedig *Milbacher Róbert* (beszélgetőtárs: *Beck Zoltán*) új regényét mutatták be, október 22-én *Benedek Szabolcs* és *Méhes Károly* lépett fel a Tudásközpontban.

*

GÁBOR JENŐ PÁRIZSI UTAZÁSA. Gábor Jenő festőművész alkotásaiból nyílt kiállítás október 8-án a pécsi Modern Magyar Képtárban. A kiállítást *Nagy András* nyitotta meg, 2021. március 28-ig látogatható.

*

VITAEST. A Pécsi Nemzeti Színház igazgatói posztjára pályázók nyílt vitáját rendezte meg az Emberség Erejével Alapítvány és a *Jelenkor* folyóirat október 21-én a pécsi Trafik étteremben. A vitán *Bodor Johanna* és *Komáromi György* vett részt, a moderátor *Balogh Robert* volt.

Szerzőink

Tolnai Ottó (1940) – költő, író, Palicson él.

Fenyvesi Ottó (1954) – költő, író, szerkesztő, Lovason él.

Witold Gombrowicz (1904–1969) – lengyel író.

Pályi András (1942) – író, műfordító, Budapesten él.

Sándor Iván (1930) – író, esszéista, Budapesten él.

Simon Márton (1984) – költő, Budapesten él.

Hangay Nikolett (1997) – költő, Londonban él.

Balázs Imre József (1976) – költő, irodalomkritikus, a *Korunk* szerkesztője, Kolozsvárott él.

Tatár Sándor (1962) – költő, műfordító, az MTA Könyvtárának munkatársa, Törökbálinton él.

Tony Hoagland (1953–2018) – amerikai költő.

Tóth Bálint Péter (1985) – fordító, Budapesten él.

Méhes Károly (1965) – író, költő, Pécsen él.

Patak Márta (1960) – író, műfordító, Leányfalun él.

Judith Schallansky (1980) – német író, Berlinben él.

Nádori Lídia (1971) – műfordító, Budapesten él.

Jakab Ferenc (1977) – virológus, Pécsen él.

Sz. Koncz István (1961) – szerkesztő, Pécsen él.

Zoltán Gábor (1960) – író, rendező, Budapesten él.

N. Horváth Béla (1953) – irodalomtörténész, Szekszárdon él.

Görföl Balázs (1984) – kritikus, a *Jelenkor* szerkesztője, a PTE Esztétika Tanszék oktatója, Pécsen él.

Zsembery Borbála (1987) – kritikus, Budapesten él.

Weiss János (1957) – filozófiatörténész, Pécsen és Szűrön él.

Balogh Tamás (1965) – irodalomtörténész, Budapesten él.

Vilmos Eszter (1992) – a PTE BTK Irodalomtudományi Doktori Iskolájának doktorvárományosa, Pécsen él.

Folyóiratunk az Emberi Erőforrások Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alap és Pécs Város Önkormányzata támogatásával jelenik meg. Köszönjük a Molnár Nyomda Kft. támogatását. E lapszámunkat a Budapesti Goethe Intézet támogatta.

A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül a következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSETT: PTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér
7–8. – Líra Könyvesbolt, Széchenyi tér 7. – Kimé-
ra Antikvárium, Váradi Antal u. 5.

BUDAPESTEN: Írók Boltja, 1061 Bp., Andrassy út
45. – Ludwig Múzeum, 1095 Bp., Komor Marcell
u. 1. – Magvető Café, 1074 Bp., Dohány u. 13. –
Babérliiget Könyvesbolt, 1073 Bp., Kertész u. 29

A LIBRI budapesti és vidéki könyvesboltjaiban:

Allee Könyvesbolt
Árkád Könyvesbolt, 1. emelet
Campona Könyvesbolt
Csepel Plaza Könyvesbolt
Duna Plaza Könyvesbolt, 1. emelet
Könyvpalota

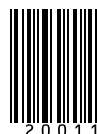
Mammut Könyvesbolt
Oktogon Könyvesbolt
Stop.Shop. Könyvesbolt
Pólus Center Könyvesbolt
Sugár Könyvesbolt

Budaörs Könyvesbolt
Debrecen Könyvesbolt
Győr Könyvesbolt
Győr Plaza Könyvesbolt
Kaposvár Plaza Könyvesbolt
Miskolc Könyvesbolt
Nyír Plaza Könyvesbolt
Pécs Könyvesbolt
Szeged Plaza Könyvesbolt
Szolnok Plaza Könyvesbolt
Zala Plaza Könyvesbolt

www.jelenkor.net

990,- Ft

JELENKOR

A rózsá sikolya *(Krik ruže)*

Hét nap

1. hétfő, avagy vers a krumpliról

*szép nap
kezdődik a hét
minden újraindul
kapunk még egy esélyt
kapunk még egy hetet
hogya mindent újakezdjünk
megyek a piacra
veszek két szem krumplit
éppen elég
ám a konyhaasztalról
az a két szem krumpli
nézni kezd
bámulnak rám
mint földből kiásott két szemgolyó
csak néznek az asztalról
ők látták a föld mélyének sötéttségét
akár a holtak
a holtak szemével néznek
a konyhaasztalon fekvő halottéval
kést ragadok
egy nagykést
hogya feltámasszam*

2. kedd, avagy vers a parafa dugóról

*a kastély egyik fiókjában
kell hogya legyen
kell hogya legyen egy parafa dugó
a kastély tele pezsgós és konyakos
üvegekkel drága borok palackjaival
meg kell találnom a parafa dugót*

egy dugót parafából
istenem segíts
hogy találjak egy parafa dugót
istenem segíts
kell hogy legyen valamelyik zugban
valamelyik fiókban valami alatt
egy parafa dugó
be kell tömnöm ezt a rést
ezt a rést az acélsisakon
kifolyik rajta az agyvelő
istenem találnom kell egy parafát
egy parafa dugót
szereznem kell egy egész parafa táblát
nehogy elsüllyedjek
hogy elússzak

3. szerda, avagy vers a pipáról

amikor lehajoltál
kedvesem amikor lehajoltál
hogy megszagold a rózsát
a vörös rózsát
a fehér rózsát
a sárga rózsát
csak a tüskéktől féltél
a gyökérre nem gondoltál
a vörös rózsza gyökerére
a fehér rózsza gyökerére nem gondoltál
nem gondoltál a rózsák gyökerére
a mézbe fojtottakra
évekig a mézben ázókra
nem hallod a rózsagyökereket
a mézzel teli hordóban fuldokolva
nem hallod a vörös rózsák sikolyát a sárga rózsákét
nem hallod a mézbe fojtott sikolyokat
ez a pipa vörös rózsza
gyökeréből készült
olyan vörös mint az acél bíborja
mint a bíborcsiga
ez a pipa olyan gyökérből készült
amely tíz évig mézben ázott
édesem nem hallottad a sikolyt
nem hallottad a megfojtott rózsza sikolyát

4. csütörtök, avagy vers a fekete macskáról

még kicsi volt
azt meséli férfiak térdén lovagolt
még kicsi volt
amikor a fiúk elfogtak egy macskát
és arra kényszerítették nézze ahogy megnyúzzák
az egyik padláson
miután megnyúzták úgy véresen elengedték
borzalmas látvány volt
azóta drága bundákat viselek meséli
de alatta teljesen meztelen vagyok
alatta meztelen
alatta meg vagyok nyúzva
kegyetlenül megnyúzva
alatta véresen megnyúzva
véresen megnyúzva

5. péntek, avagy vers a legyezőről

halljátok
halljátok-e kedveseim
halljátok-e a pávát
a páva borzalmas hangját
borzalmasabb mint a számáré
halljátok hogy rikolt a páva
a pávának van a legborzalmasabb hangja
kicsi a feje
parányi fején korona
a páva agyveleje híres ételkülönlegesség
fejedelmi lakomák ínycsokor falatja
a pávának borzalmas a hangja
halljátok-e
halljátok-e kedveseim a pávát
a páva agyveleje a legfinomabb
kóstoljátok meg
tessék megkóstolni
a pávának borzalmas hangja van
a legborzalmasabb
hallgassátok hogy rikolt
tessék találjátok ki
mi van a kezemben
egy kínai legyező
vagy egy gyönyörű mérgező sátor
a pávafarok mérgező tollsátra

6. szombat, avagy vers a spárgáról

ez micsoda – gyertya
nem ez nem gyertya
mi van a kezében
egy halott férfi hatalmas hímveszője
nem kedvesem
a piacon jártam
és ma nem krumplit vettem
megijedtem azoktól a piszkos gumóktól
spárgát vettem
ez nem gyertya
nem hímvesző
spárga ami tisztítja a vesét
nem gyertya ez
hanem spárga
de lehet hogy nem is
lehet hogy egy angyal hatalmas
hímveszőjét tartom a kezemben

7. vasárnap, avagy vers az angyalról

csupa korom vagyok
mit csináltam
a kéményt pucoltam
mit jelentsen ez
tollal
de nem pávatollal
fehér libatollal
csupa korom vagyok
ha valahol létezik egy fekete szárny
akkor még egynek lennie kell
ha valahol szárny van
ott angyal is van
léteznie kell egy fekete angyalnak
egy fekete angyalnak hatalmas fehér hímveszővel
viaszból
a vadméhek gyönyörű viaszából

Versek a viaszfigurák múzeumának

A pap

*nézte hogyan táncol
a frontról hazatérőknek
hogyan táncol az amputált lábúaknak
hogyan táncol a csonkolt kezűeknek
halála előtt véletlenül
egy bárban
amelyből sírva lépett ki
sírt örömeben
pontosan megérezte
mit tesz
amikor olajat ken
a kilencéves kislány sugárzó homlokára
az ujjai érezték
hogyan a bémálással örökre feloldoz
előre megbocsát
ő is sejtette ugyanezt
és talán ezért vált abszolút szabaddá
a bűnben akár egy szent*

Tilla Durieux

*egyik ágról a hugenották leszármazottja
a fidzsi-szigetekre száműzötteké
másik ágról monarchiabeli (bécs zimony zágráb)
a szimplicista pán szerkesztő paul cassirer felesége
azé a cassireré aki berlinben
1926-ban önkézével vetett véget életének
piscator és reinhardt nagy színésznője tilla és mecénásuk is
piscator szerint tillának
nem kellett alakítania
ösztönösen széttörte a formát
tilla az egzotikus nőstény párduc
tilla a keleti nő akinek neve összenőtt
salome judit elektra iokaszté kasszandra alakjával
velük vált halhatatlanná
ugyanakkor liebermann
von stuck renoir barlach kokoschka
keze által is
(amíg renoir festi guitry filmet forgatott róluk)
tilla második férjével és hondurasi útlevéllel*

harmincháromban elhagyta németországot
eladtak egy van gogh-festményt erich maria remarque-nak
és megérkeztek zágrábba
lubienski grófnőhöz (ez a családi szál egészen strossmayer püspökig nyúlik)
tilla tehát a hondurasi passzussal zágrábban találta magát
akárcsak néhány évvel később a budapesten moszkvón és párizson keresztül
zágrábba érkező sinkó ervin is
a magyar kommunista zsidó író
jugoszlávként (ami még babel szemében is perverz kombináció)
tilla megérkezett tehát zágrábba hondurasi útlevelel
a férje koncentrációs táborban halt meg berlin mellett
tilla zoknikat kötögetett a partizánoknak
jelmezeket varrt a szocrealista báboknak a bábszínházban
jugoszlávia sztálinnal való szakítása után tilla rilke-verseket szavalt
a sztálinnal való szakítás után tilla
rilke elégiáit szavalta zágráb fölött

Sebastian Droste

anita második férje sebastian droste
az ifjú aki a gimnázium és a lövészárok között
minden iszonyatát blazírt sznobizmusba fojtotta
– írja könyvében lothar fischer
táncos és anita koreográfusa
morfium örültek háza borgiák éjszakája
hulla a boncasztalon öngyilkosság
nem tudni mi a provokatívabb az ember számára
mezítelen expresszív táncuk vagy elképesztő magánéletük
1922-ben bécsbe utaztak ahol
csalással ékszerablással vádolták őket
anitát este letartóztatták de reggel óvadék ellenében kiengedték
drosténak budapestre kellett mennie
aztán berlinbe majd anita ékszereinek árából
new yorkba utazott újságíróként dolgozott
fene nagy bohém
pola negri férje majd gloria swansoné
stb.
tuberkulózistól legyengülve visszatért párizsba
ahol filmforgatás közben
más források szerint pedig
szülei hamburgi házában
érte a halál

Rita Sachetti

*a végtelen tükörfalak között
nincs kibe kapaszkodnia a kis balerinának
nincs kibe kapaszkodnia
a végtelen tükörfalak között
csak magadba kapaszkodhatsz
neked kell megtámasztanod saját képed
a saját ragyogó képed
tanítja rita sachetti
legfeljebb önmagad amalgámját karmolászhatod
nem zuhanhatsz magadba még akkor sem
ha megrepednek a végtelen tükörfalak
ha ledől a tükör babilonja
csak önmagad amalgámját karmolászhatod*

Dinah Nelken

*nimfa a transzvesztiták között
emlékezik még az első lépésekre
az első lépésekre krizmával a homlokán
tudja hogy az éjszaka nem okvetlenül sötét
látta északi hajnalpírként
érezte iszonyú erejű mágneses viharát
tudja hogy az éjszaka nem mindig sötét
nézte tágra nyílt szemekkel
tudja hogy az éjszaka nem mindig sötét
tudja hogy az északi sarki fényt látta
hogy mágneses vihar söpört át rajtuk*

Dixék

*otto:
hogyan
hogyan festeni anélkül hogy levágnád a füled
hogyan elválasztani a borzadályt a kéjtől
a kéjt hogyan elválasztani a borzadálytól
hogyan megfesteni anita berbert
anélkül hogy levágnád a hímvessződ*

*martha:
hogyan tolni a fehér gyerekocsit
hogly ne induljon el
anélkül hogy elindulna magától a lépcsőn lefelé
a felágaskodó márványoroszlánok sorfala előtt*

otto-martha:
a nációk
megsemmisítették anita képeit
de azt a piros ruhás portrét
narthának és ottónak sikerült megszerezni
életük végén
egy olasz műgyűjtőtől

Lya De Putti

Leának

azt mesélik anita egyszer megjelent
a kurfürstendammi színház nézőterén két kiátkozott angyallal
marlene dietrich volt az egyik
a másik lya de putti táncosnő
aki a sixtusi kápolna madonnájára hasonlított az emlékezet szerint
én még most is keresem az arcát
valahol sheryl sutton és grace jones vonásai között

Oswald

oswald kicsi
de szorgalmas akár a méhecske
filmet forgat dorian grayt fényképezi
lucrezia borgia cagliostrót
marica grófnőt
filmet forgat de sade márkiról
a mi hőseink is éppoly kegyetlenek
és zabolátlanok
hitler elől hollywoodba menekült
gyanús alliteráció: hitler-hollywood
és tévésorozatot készített mayerlingről

Grosz

amíg a hadvezérek vérrel festenek
grosz a nyilvános vécék faláról tanul rajzolni
a gyerekektől tanul
vékony vonalat húz
húzza
a vékony vonalát
amely éles akár a drót

hogy aztán behúzódjon a szemétdombra
és fönixként éledjen újjá
a szemétdomb fönixeként

Pritzel

lehet épp ezek a bábok
(amiket megrágtak a molyok
ezért giacometti szobraira hasonlítanak)
lehet épp ezek a bábok a leginkább monumentális
emlékművei egy korszaknak
mint egykoron cézár ő is hatalmas emlékműveket
akar emelni magának
nem tudom hindu istennők inkább
vagy botticelli gráciái
de ezeknek a könnyed táncosnőknek a lábán
néha látni hogy egy szakma hangszerei
pritzel egyik bábjának lába
például jézus lábára hasonlít
a keresztfán
de botticelli lábai sincsenek messze grünewaldétól
ismétlem mint jézus lába
mely egyetlenként
tudott a vízen járni

Henri Chatin-Hofman

anita harmadik férje baltimore-i
nagyon szereti de tudja hogy közel a vég
lassan elmúlik a kokain és a lesbikus korszak
zágrábban a szerb király érkezésekor
anita áttör a védőkordonon
és odamegy egy tiszthez akiről azt hiszi a király
börtönbe zárják henri kifizeti a letétet
a közel-keletre utaznak
gyanús helyeken táncolnak
athénban kairóban bagdadban damaszkuszban
anita elájul a színpadon
elájul az átizzott sivatagban
mint egy fehér madár
és nem áll lábra többé
(vágató tudóvész)
szenvetésekkel teli hazautazás berlinbe
ahol anyja házában hal meg

*úgy hírlett hogy dixék végig ott voltak az ágya mellett
henrinek éppen bemutatója volt valahol
de odaér a temetésre
amelyen kurovák és transzvesztiták vonulnak
megérkezett henri egy fehér muskátlival a szájában
a fehér óriásmadár temetésére
aki összerogyott a sivatag közepén
a húszas évek végén*

Leni Riefenstahl

*egy szfinx hatalmas szemekkel
teleobjektívekkel
egy szfinx amely látta
látta a piramisok építését és pusztulását
egy szfinx akinek a fejét
susan sontag széttörte
de odabent csak végtelen
filmtekercseket talált*

Đivoznidaršić

*a cirkuszokban látni
olyan hatalmas fekete kalapácsot
mellyel az egyik bohóc fejbe vágja a másikat
és semmi
csak nevetés
mert az a hatalmas kalapács gumiból van
a zenitista đivoznidaršić azt szeretné
hogy egy igazi kalapáccsal verjék fejbe
egy hatalmas fekete vaskalapáccsal
azt szeretné hogy egy igazi gőzkalapács sújtson le rá
és utána mindenki nevessen
mintha az a hatalmas fekete kalapács
mintha az a hatalmas gőzkalapács gumiból lenne*

Suzy Vanovska

*lerajzolta a saját arcát
meséli suzy vanovska
lerajzolta a saját arcát
egy fehérre meszelt falra
a vasalóból kivett parázsló szénnel
lerajzolta a saját arcát*

*egy fehér falra
sütött a nap az orgonák éppen virágoztak
és a fehér vörös sárga rózsák is
és minden leányka sorban megsimogatta
azt a falon lévő arcot
simogatták azt a porzó fehér arcot
de minden nap az esti harangszó után
megérkeztek a bivalyok a legelőről
és a falhoz dörgölték a testüket
azokat a nagy súlyos testeket
a fehér falhoz
a szép mézsfehér archoz*

Hitler

*azt kérdezi egy fiatal svájci pszichológus
a freiburgi egyetem fiatal filozófus rektorát
kérem szépen vajon hogyan uralkodhat
egy ilyen ostoba műveletlen ember
de uram mondja a fiatal rektor
uram a műveltség egyáltalán nem fontos
kérem nézze meg azokat a csodás kezeket
igen adolf műveletlen fajankó
ostoba mint egy ágyú: bumm!
de kérem figyelje meg azokat a csodálatos kezeket
goethe is csodálta napóleon kacsóit
(igaz napóleon ügyesen elrejtette azokat
a rózsaszín kis patkányokat a mellénye alá)
kérem jöjjön kicsit közelebb
nézze ah adolf csodálatos kezeit
figyelje a kezét
vörös kezek tele fehér egerekkel
kezek
folyók tele hullákkal
nézze a lábát
a balt és a jobbat
nézze a csizmáit
tele vérrel
bal-jobb-bal-jobb
nézze azokat a ragyogó csizmákat ahogy masíroznak
tele vérrel
kérem szépen figyelje
ah nézze*

FENYVESI OTTÓ fordítása

Jegyzet

A zágrábi születésű Nada Kokotović 1987-ben rendezte meg a Szabadkai Népszínházban *Anita Berber* című koreodramáját; így hívta műfaját. *Othellót* csinált még, a palicsi női strandon, félig vízben, valamint szintén Palicson, a tenispályákon *A mizantrópot*, aztán még Duras *A szeretőjére* emlékszem, meg például egy García Márquez-rendezésére. Az *Anita Berber* valahogy elkülönült, ahogyan elkülönült szintén abban az évben Sziveri János *Kis herceg*-parafrázisa (ellen-*Kis hercege*) Lality István rendezésében, a *Szelídítés* is... Igen, minden bizonnyal elsősorban azért különült el ez a két darab, mert közben, a zágrábi és belgrádi opera balettkarában eltöltött néhány év után, Szabadkára érkező Lea lányom is játszott bennük. Nada az *Anita Berber* címszerepére Lea kolléganőjét, a zágrábi opera primabalerináját, a szarajevói származású Almira Osmanovićot hívta meg, de játszott a darabban néhány macedón színész is, élükön Ana Kostovskával, de jól emlékszem egy kedves szlovén hölgyre is, a darab díszlettervezőjére, aki később megajándékozott volt Stupica első, felénk hozzáférhetetlen, 60-as monográfiájával... (Azért mondom ellen-*Kis herceg*nek, mert Döbrei Dénes mesélte, amikor valaki egy *Kis herceg*-adaptációt ajánlott bemutatásra, Sziveri azt mondta, ír ó annál jobbat...)

Rilke szövegének köszönve, én a darab szereplői közül elsősorban Lotte Pritzelről, a viaszbábuk lelkének ismerőjéről tudtam. Meg Tilla Durieux-ről, a nagy német színésznőről, kinek bolyongása neves férjeivel, a festő Eugen Spiróval, aztán a műkereskedő Paul Cassirerrel és végül Ludwig Katzenellenbogennel, illetve hát műgyűjteményével, férjei gyűjteményeiből a sors komponálta végső anyaggal (Klee- és Chagall-képek, Barlach-szobrok), nagy hatással volt rám, ahogyan később a Mimara-gyűjtemény sorsa is. 10 évig, míg Tilla Durieux Zágrábban élt, mint egy kis intézmény, gyönyörűen működött, külön kis világot varázsolt a háború kitörése előtt, és közvetlenül a háború után a fiatal művészek számára. Valamint az is meglepett, mennyire hasonlított az ő bolyongásuk Sinkóké bolyongására, szerepére, illetve az, ahogyan éppen Zágrábot választották volt... Például Tilla Durieux Rosa Luxemburg börtönleveleinek egy kis formátumú kiadását hordta mindig a zsebében, miközben ugyanabban a városban, Zágrábban élt Sinkó felesége, Rothbart Irma, aki Rosa Luxemburg temetésén a magyar küldöttséget vezette, a magyarok nevében Rosa Luxemburgot búcsúztatta, és hát ott élt Sinkó Ervin is, aki a levelek horvát fordítása elé bevezetőt írt...

Egy kis műhely hangulata sejlett fel a *Szelídítés* körül, ám akkor, néhány évvel az újabb kori balkáni háborúk kitörése előtt, annyira bonyolult volt a helyzet, senki sem vette észre, mennyire létező valami volt az, ami ott megcsillant, számomra is csak később lett ez egyértelművé, amikor is Lea fényképei között ráakadtam néhány mozzanatra, jelenetere a *Szelídítés*nek. A képek valami teljes színvilágot jeleztek, sugároztak szinte... Itt még egy mozzanatot meg kellene említeni. Ljubljanában ugyanis éppen akkor tiltották be a Laibachot, és az IRWIN-t. Mire ők egy időre átjöttek Szabadkára. És az IRWIN egyik képzőművésze, tán hogy meghálálja Ristić meghívását, besegített a *Szelídítés* körüli munkákba, elkészítette például annak díszletét.

Előbb csak kibiceltem az *Anita Berber* körül. Amikor is Nada Kokotović arról kezdett beszélni, kis betétszövegekre – afféle semmis betétdalokra lenne szüksége, én tán meg tudnám írni őket, tette hozzá. Annál is inkább rám gondolt, mondta, mert már nagyon kevés idő van a szövegek, a betétdalok megírására, tulajdonképpen, tette hozzá, már nincs is idő. Lévén, hogy majd még le kell fordítatnunk a szövegeket – semmis betétdalokat, amelyeket egyik magas termetű horvát-bunyevác költő és rádióbemondó barátunk mond, ismételtet valamelyik hátsó síkjában körözve a történeseknek... A darab egyik előadása, mely a legjobban megmaradt emlékezetemben, a par excellence Csáth- és Kosztolányi-színhelyen, a palicsi Nagyterazon történt.

Az igazság az, én szerettem szerbül írni, igaz, addig csak néhány verset írtam; Sava Babić foglalkozott az egyikkel. Valamint több alkalmi kisesszét írtam volt még szerbül,

hol éppen az expanzív belgrádi írókat üdvözölve, hol pedig a közönség előtt először fel-lépő Milovan Gyilaszt például. Emlékszem, mellette ülve olvastam szövegem, s amikor arról beszéltem, mennyire becsülték Lukács Györgyék a jugoszlávok valós ellenállását, a partizánokat, láttam, könny szaladt a szemébe, nem értette, honnan pottyantam oda mel-lé, a Szerb Matica dísztermébe, ahová az összellenzék odatolult, a Goli otok egykori lakói, a csetnik érzelműek, a '68-asok, a liberálisok, a királypártiak, a nemzeti érzelműek teljes spektruma, és aztán pontosan így jártam a Saint Tropez-ban élő nagy szerb festővel, Čelebonovičtyal is, amikor egyszer melléje furakodtam a Szerb Akadémia kiállítótermé-ben, és arról kezdtem faggatni, mi a különbség a Saint Tropez-i azúr és az Adria azúrja között, mire az idős, kreol festő megállt egy pillanatra, soká nézett rám, majd azt kérdezte, ki maga, honnan pottyant ide – és milyen nyelven beszél?! Azért említtem ezt a mozzana-tot, mert hát én ezen a bizonyos nyelven – melyre Čelebonović rákérdezett volt, de ráké-rdezett volt egyszer Krleža is – írom verseim, alkalmi kisesszéim egy részét...

Lea a Lya De Putti szerepét kapta. Az *Anita Berberrel*, illetve Lea szerepével is ugyan-úgy jártam, mint a *Szelídítések* képeivel. Túl közel voltam az eseményekhez. Ám egyszer később kezembe került egy belgrádi művészeti folyóirat, a *Momentum*, amelyben a darab-ról szóló kritika mellett egy egész oldalas fekete-fehér fotót közöltek. Nem akartam hinni a szememnek. A képen Leát látni, Bjanka Adžić Ursulov, a nem szlovén, de szintén Szlové-niában dolgozó barátnőnk kreálta kosztümjében, táncolni. Hirtelen megmozdult a kép, mintha csak a két világháború közötti művészvilágról, e művészvilág elhomályosodó, majd hirtelen alig elviselhetően kiélesedő női szereplőiről láttam volna valami dokumen-tumfilmet. Valami teljesség sugárzott ebből a képből is, egy teljes, releváns színházi világ, egy radikális világrészékelés...

Az említett előadáson, a palicsi Nagyterazon, annak különböző termeiben, szintjein játszódnak előadás közepette Lea rosszul lett (előző nap Budván szerepeltek, ételmérgezést kapott, míg a kacsaringós utakon visszaértek, kiszáradt), megszédült, majd el is ájult egy pillanatra. Az ide-oda hullámzó közönség között, egészen közel a jelenethez, ott toporgott Jutka Palicson élő nővére. Aki azonnal észrevette, Leával baj van. Valami edények voltak ott egy alacsony asztalkán, de egy vödör is az asztalka mellett. Jutka nénye se szó, se beszéd, reflexből felkapta az egyik edényt, lehetséges, éppen a vödört, nem tudom, mi lehetett benne, vörös festék, netán valami festett víz, és Lea arcába öntötte, mire Lea, mintha mi sem történt volna, illetve mintha az történt volna, aminek éppen történnie kellett, ját-szott-táncolt tovább...

Különös mód a *Szelídítésen* is valami hasonló dolog történt Leával. A bemutató előtt néhány nappal üvegszilánkba lépett...

Az *Anitához* írt semmis betétdalaimat valahogy megszerezte az egyik jó nevű verseci könyvkiadó, a KOV. Istenem, milyen jó kis kiadó volt. Vasko Popa patronálta, elsősorban az ő és Cioran könyveit jelentették meg, de például Eliade *Végtelen oszlopát*, Baudrillard *Cool memoriesét*, Celan fiatalkori, románul írt verseit, Kiš és Marija Čudina szövegeit. És egy könyvet, amely számomra legfontosabb, az idős Cioran ifjú szeretője, a német filozó-fiatanár, Friedgard Thoma megrázó kis könyvét; ki tudja, már hányadszor olvasom újra; Bécsben, a Sírás Tanszéken is felolvastattam belőle, mert ez az öreg filozófus extrém őszé-ről szóló könyv egy olyan sírós könyv...

Örültem a szép kis fehér könyvnek, a *Krik ružénak*; Domonkos barátomnak már volt egy szerbül írt kötet; sajnálom, hogy nem kezdett el svédül írni, talán még nem késő...

Nemrég Fenyvesi Ottó elkérte a kis, nyomtalanul eltűnt kötetet, a *Krik ružét*, és egy napon jelezte, lefordította az egészet... Zavarba jöttem, nem tudtam, mit mondjak neki, ahogyan most sem tudom, mit írjak a szerkesztők által a *Rózsá sikolya* mellé szánt jegyze-temben. Azon kívül, hogy megköszönjem Ottónak; nincs kizárva, az ő neve alatt kellene megjelentetni a magyar változatot. Šalamun szavai jutnak eszembe. Azt ismételve, ha nem sikoltozom, azt ismételve most is dadogva:

Borzalmas rózsának lenni.

Tolnai Ottó

Akik nem tintával írnak

– napló –

Péntek

Megjött Roby Santiagóból. A legfiatalabb a tíz S. fivér közül. Ott, Santiago del Esteróban (ezer kilométerre északra Buenos Aiestől) töltöttem néhány hónapot két évvel ezelőtt; akkor jól szemügyre vettem e saját levében fortyogó holt vidék minden kergeségét, maceráját és skrupulusát. A népes S. család egyik könyvesboltja, az úgynevezett „Cacique” volt a centruma e birkanyugalmú, szilvaédes kisvárosban kitört világfelforgató-világteremtő lelki forrongásnak (az Aguila kávéházban találkozó tizenöt főről beszélek). Santiago lenézi a fővárost, Buenos Aiest! Santiago úgy véli, csak itt, Santiagóban őrződött meg az az autentikus (*legitima*) Argentína, ott délen az a lenti Amerika a maradék, mindenféle jötmény, *gringos*, bevándorló, európai, gyülevész népség, szenny, szemét.

Az S. család mintapéldánya a felfoghatatlanul egyszerre nekiveselkedő és szárba szökkenő santiagoói növényi vegetációnak. E talpig becsületes és ama szilvaédességgel megáldott fivérek kissé mind olyanok, akár a napon érlelődő gyümölcs. Ugyanakkor hatalmas, valahonnan a tellurikus altalajból fakadó szenvedélyek ragadják el őket, álomkórjuk a reformálás, a teremtés ígézetében vágtatni kezd. Mindegyikük más-más politikai irányzat esküdt híve, aminek következtében a családnak nincs semmi félnivalója az errefelé oly gyakori forradalomtól, mert legyen az bármilyen, mindenképp valamelyik fivér – a kommunista vagy a nacionalista, a liberális, a pap, a peronista – diadala lesz. (Ahogy ezt egyszer Beduino elmagyarázta nekem.) Santiagóban jártamkor két fivér is rendelkezett saját sajtótermékkel: az egyik a *Dimension* értelmiségi folyóiratot adta ki, a másik egy kis lapot, amely a helyi kormányzóval folytatandó harcot tekintette feladatának.

Roby... Nem sokkal Buenos Aires-i látogatása előtt meglep – soha nem írtunk egymásnak – Tucumanból küldött levelével, amely arra kér, küldjem el neki a spanyol kiadású *Ferdydurkét*.

„Witold, abban, amit az Esküvőhöz írt előszavában említesz, nagyon megragadtak engem... bizonyos ideák – az éretlenség, a forma –, amelyek úgy tűnik, a műved vezérfonalát adják, és összefüggnek az alkotás kérdésével.”

„Világos, hogy nem volt türelmem húsz oldalnál többet elolvasni az Esküvőből...”

Aztán a *Ferdydurkét* kéri, majd így folytatja: „Beszélgettünk rólad Negróval (ő a fivére, könyvkereskedő), és látom, hogy továbbra sem tudsz szabadulni európai sovínizmusodtól; a legrosszabb, hogy ez megakadályoz az alkotás kérdésének elmélyült vizsgálatában, holott az lenne igazán érdekes. Nem vagy képes megérteni, hogy »jelenleg« a

fejlődő országok helyzete a legfontosabb. És ha ezt ismered, abból minden más ügyben is alapvető komponensekre tehetsz szert."

És ezzel a takonypóccal tegeződtem én össze, és hagyom, hogy mondjon nekem bármit, amit csak akar. Megértem persze, hogy mindenképp ők akarnak elsőnek támadni, a köztünk lévő viszony messze van az érzelgős idilltől. Ám a le vele ennek ellenére már túlságosan önhittnek tetszett. Mit képzelsz ez magáról? Táviratilag válaszoltam:

ROBY S. TUCUMAN – FEJLŐDŐFÉLBE NE FECSEGI OSTOBASÁGOKAT FERDYDURKÉT NEM TUDOM KÜLDENI WASHINGTON TILTJA BENNSZÜLÖTT TÖRZSEKNEK LEHETETLENNÉ TENNI A FEJLŐDÉST ÖRÖK ALÁRENDELTSÉGRE ÍTÉLNI ŐKET – TOLDOGOM.

A táviratot beletették egy borítékba, és levélként kézbesítették, ezt hívják levéltáviratnak. Hamarosan megjött a válasz, kellő lekezeléssel: „*Kedves Witoldkám, megkaptam levélkédet, látom, hogy formálódasz, de kár erőltetned az eredetiséget*” stb., stb. Nem érdemes itt minden kötekedését idéznem, csak hát az élet, az igazi élet nem afféle extravagáns sziporkázás, nem is a csúcattrakcióival szeretném őt megidézni itt, hanem épp a maga közönséges hétköznapiságában. És ne feledjük, hogy néha holmi semmisségben is ott lapul egy rejtett oroszlán, egy tigris, egy kígyó.

Roby tehát feljött Buenos Airesbe, itt az a kis *barcito*, abban tűnt fel, ott üzemel úgyszólván minden este: egy srác a maga „erős színeivel”, hollófekete üstökkel, kreol-téglavörös bőrrrel, paradicsomszín szájjal, vakító fogazattal. Kissé csálé és indiánosan görnyedt, de izmos, egészséges fiú, élelmes, álmodozó szempár – hány százalékban indián? És még valami, ami fontos: született katona, puska való neki, lövészárk, ló. Felébredt a kíváncsiságom, változott-e bármi is ebben a diákban az alatt a két év alatt, amíg nem láttuk egymást. És ha igen, hát mi a változás?

Santiagoóban amúgy semmi sem mozdul. Az Aguila kávéházban minden este elhangzanak ugyanazok a bátor „interkontinentális” eszmék, hogy Európának befellegett, Latin-Amerika korát éljük, legyünk végre önmagunk, ne az európaiakat utánozzuk, akkor találjuk meg magunkat, ha felfedezzük a saját indián hagyományainkat, ha kreatívak vagyunk stb. Igen, igen, Santiago, az Aguila kávéház, a Coca-cola és az ottaniak merész gondolatai, amit monomániásan ismételtetnek, akár a részeg, aki tett egy lépést az egyik lábával, és a másikkal nem tud mit kezdeni, igen, Santiago a saját szárnyalásán naponta kérődző tehén, a szédítő egy helyben száguldás lidérces álma.

Úgy gondoltam azonban, az képtelenség, hogy Roby a maga életkorában teljesen megóvja magát a legalábbis részleges átalakulástól, és hajnali egykor beültem vele és Gomával egy másik bárba, hogy szűkebb körben megvitassuk a dolgokat. Szívesen beleegyezett, kész volt átdumálni az egész éjszakát, láthattam, hogy e „zseniális, örült diákduma”, ahogy Žeromski fogalmaz naplójában, a vérvé vált. Ezek a fiúk néha egyébként is az 1890-es évek Žeromskiját és társait juttatják eszembe: a lelkesedésük, a haladásba vetett hitük, az idealizmusuk, a népbarátságuk, a romantikájuk, a szocializmusuk, a hazaszeretetük.

És a benyomásaim a beszélgetésünkről? Lelombozódva és aggódva, kedvetlenül és zavartan, felbosszantva és rezignáltan jöttem el, mint akit leforráztak, mint akinek fityiszt mutattak.

Ez a tökfőj semmivel sem lett értelmesebb azóta, hogy Santiagóban búcsút vettem tőle. Most is a két évvel ezelőtti sötét disputát folytatta, mintha csak tegnap hagytuk volna abba. Annyit állapítottam meg csupán, hogy otthonosabban mozog a maga ostobaságában, tehát önteltebb és magabiztosabb. És megint hallgathattam: – Európának vége! Amerika korát éljük! Meg kell teremtenünk a magunk amerikai kultúráját. Ha viszont meg akarjuk teremteni, kreatívnak kell lennünk, csak hogy lássunk hozzá? Akkor leszünk kreatívak, ha megvan a programunk, amely felszabadítja bennünk a teremtő erőt stb., stb. Az absztrakt festészet árulás, tiszta Európa. A festőnek, az írónak amerikai témát kell feldolgoznia. Kapcsolatot kell találnia a néppel, a folklórral... Meg kell lelnünk a saját kizárólagos amerikai problematikánkat stb.

Ezt mind kívülről tudom. Az egész „kreativitásuknak” ez a deklaráció az eleje és a vége. Cifra egy nyomorúság, azoktól, akik ezt nekem előadták, és tucatszám találkoztam ilyenekkel, semmi olyat nem hallottam, ami több lenne a siránkozásnál, hogy „nem vagyunk kreatívak, tennünk kell valamit, hogy eredetiek, egyéniek legyünk... el kell valahogy kezdenünk...” Nem érzik, milyen nevetséges ez a sopánkodás. Nem tudják, hogy gyerekesek, hogy az alkotóerőt nem megrendelésre kapja az ember. Nem látják e birkakórus groteszkumát, amellyel széltében-hosszában telebégetik Dél-Amerikát, hogy eredetiség, egyéniség! Annyit látnak csupán, hogy Európa kreatív, hát ők is azok akarnak lenni, de azt még csak nem is kapiskálják, hogy az eredetiség utáni vágyakozásuk is Európa utánzása. Még azt sem fogják fel, hogy ez a retorika, amelyből ki sem tudják dugni az orrukat, mennyire kompromittálja őket. Nem érzik, milyen komolytalan, ha úgy szeretnék „a saját életüket élni”, hogy erre alapjában véve semmi szükségük, csak Európával akarnak rivalizálni, hogy ki a jobb. A leginkább követelésük naivitása árulja el őket, amikor azt hangoztatják, hogy „fel kell fedeznünk és meg kell határoznunk, kik vagyunk, hogy megtudjuk, mit kell teremtenünk” (ami épp fordítva áll, az ember, a nemzet, a kontinens, csak ha alkot, akkor tudja meg magáról, hogy kicsoda-micsoda, az alkotás az elsődleges). Egyszóval irigység, kisebbségi komplexus, lapos, satnya, zavaros szólalomok.

Egy kretén. Nem is álmodhatom arról, hogy meggyőzőm.

– *Europeo* vagy. Képtelen vagy megérteni minket.

Avagy: – Nem érted, hogy történelmi momentumaink tudata határoz meg bennünket a magunk megteremtésében és a magunk tudatalatti mitológiájában (mert természetesen ennek az egésznek rém toynbistának, spengleristának, freudistának, marxistának, jungiánusnak, fenomenologikusnak, heideggeristának, sartre-inak és sorelinek kell lennie). Kétségbeejtő! Az indulata minden elolvasott oldalra rátesz egy lapáttal. Annyira teletömi magát „gondolatokkal”, hogy már nem érez se ízt, se szagot, nem hall, nem lát, nem érint, sőt, ami a legrosszabb, többé önmagát sem érzékeli.

Kairó, Kína, Bombay, Turkesztán, de Párizs elővárosai és London munkásnegyedei is mind az ő „gondolata”, a világ minden alsóbbrendűségébe alámerül ez a „gondolkodás”. Miként lehetséges, hogy Európa – nem is a földrajzi, inkább a szellemi – a mai napig bírja a sok kapzsi csörtetés nyomását, ami mind csak egy cél felé tör: vagy feljutni az Olümposztra, vagy azt elpusztítani? Ennek megvan persze a maga rossz mellékíze; nevezetesen hogy a fejlődés gyümölcse, a szellem

és az intellektus minden magasabbrendűségével nem várhat se engedelmisséget, se tiszteletet, se hálát, hanem a helyét és becsületét elorozó vad falánkság és vágy tárgya lesz. Nem egyéb ez, mint annak a piszkos munkának a rossz melléke, amely a tisztos erőfeszítést (amire nem képesek) az indulat és a hamisság keverékével helyettesíti.

Kreténség. És hallatlan naivítás, tegyük hozzá, hogy az „új kultúrák teremtése” meg se kottyán neki.

Ezzel jól visszataszított a múltba. A hitlerizmusba. Ama megittasult osztrákban tisztán emlékszem erre az impotenciára, amikor Bochwicz-Kozłowski előadta nekem (a vonaton, amellyel Bécsből Tarvisio felé tartottunk) az elaggott Európa összeomlását és az eljövendő új szellem diadalát. 1938-at írtunk akkor. Emlékszem az „G” nyelvük teljes érzéketlenségére minden más nyelv iránt. A döbbenetre, hogy a kreténség ilyen erős és agresszív lehet. És a szörnyű gyanúra, hogy a jelszavak, igazságok, ideológiák, programok minőségének, értelmének, igazságának itt már a legkisebb jelentősége sincs, hisz ez az egész valami másra szolgál, az egyetlen fontos dologra, hogy az embereket maga mögé állítsa, tömeggé, tömegezővé, teremtő erővé tegye. Ó! Ne légy több, csak önmagad, csak a saját „éned”, milyen szép is ez! Világos, semmi kétértelműség. Szilárdan áll a maga lábán. Te azonban jól tudod, mi a valóság, a te valóságod. Idegen tőled minden halandza, üvöltözés, megittasultság, csalás, deklamáció, terror... A háború előtti években és a háború alatt megismertem a kollektivitás erejét, diadalát és bukását, majd a fellélegzést, amikor a halhatatlan „én” újra életre támadt. Szép lassan elcsitultak bennem a korábbi félelmek, és tessék, most Robyból megint az ördögi bűz árad felém!

Nem valami rokonszenves felfedezés. Az a benyomásod, hogy újra beindul körötted a rettenetes összeesküvés, elkapnak, s a Kollektivitás és a Történelem vak erőinek markába vetnek. Amitől a szavak, a fogalmak, minden egyszerre más jelentést kap, a morál, a tudomány, az értelem, a logika, minden, minden egy másfajta, felsőbbrendű idea eszközévé válik, mindent álca rejt, minden uralni, birtokolni akar téged. Mi ez az idea? Hiába is keresed, nem létezik, csak maga a Kollektivitás létezik, semmi egyéb, az emberek karámba terelése, a tömeg, a tömeg szülte, a tömeget kifejező szörny. Ültem a söröm fölött, szemben velem ez a megejtően fiatal és ettől teljesen fegyvertelen diák, aki mégis rém veszélyes. Az arcára pillantottam, a kezére. Az arca! A keze!

Egy kéz, mely kész ölni is a gyerekkor nevében. Egy véres szurony, amely az általa szélnek eresztett badarságok meghosszabbítása... Egy furcsa lény, sápadt, kába arccal, veszedelmes kézzel. Eszembe jutott róla valami, elég körvonalazatlanul és végig gondolatlanul, amit mégis fel szeretnék itt jegyezni... Többékevésbé így hangzik: a feje tele agyrémmel, akár meg is simogathatnám, de a keze képes valósággá tenni az agyrémeit, ez a kéz tényeket gyárt. Valótlanság tehát a fejében, valóság a kezében... *és az a súlyos, hogy a kettő ugyanoda tart...*

Hálás is lehetnék neki, hogy felébresztette bennem a régi aggodalmat. Az intelligens, az értelmiségi, a művész önbizalma a korrallal megnövekszik. Ami épp elég baj! Ne feledjük, akik nem tintával írnak, vérrel írnak.

Hétfő

Nem tudják rólam, hogy bizonyos értelemben épp az ő legfőbb problémájuknak – az éretlenségnek – a specialistája vagyok. Ez a kérdés otthon érzi magát az írásaimban. Paradox, hogy Dél-Amerikában az absztrakt, egzotikus, az ő problémáikhoz egyáltalán nem kötődő Borgesé a főszerep, míg nekem maroknyi olvasóm van. Lám, egy paradoxon, ami mindjárt nem lesz az, ami, ha tekintetbe vesszük, hogy Borges arra viszont kiváló, hogy kitegyenek vele magukért Európában. E vonatkozásban én szóba se jöhetnék, utóvégre lengyel vagyok, nem *valor nacional*.

Azt, hogy nem akarnak idegen kultúrák engedelmes tanítványai lenni, csak helyeselni tudom. Azzal is egyetértek, hogy megvan a saját valóságuk, és csak erre támaszkodva válhatnak valakivé a világban... De meggyőződésem, hogy elkövetnek egy hibát, ami drámai...

Nevezetesen, hogy az „én” helyett azt mondják, „mi”. Mi, amerikaiak. Mi, argentínok. Nos, amikor az egyes ember azt mondja, „mi”, visszaélést követ el, csak a maga nevében lenne szabad beszélnie. Aki pedig arra vágyik, hogy eljusson a „saját valóságához”, és arra támaszkodjon, az kerülje a többes számot, akár a forró kását. Mi az, hogy a „mi valóságunk”? Én csak az „én valóságomban” lehetek biztos. Mi az, hogy Amerika, amerikaiak? Egy fogalom, általánosítás, absztrakció. Mi az, hogy „amerikai valóság”? Valami, amit mindenki úgy ért, ahogy akar.

A különbségből köztük és köztem következik, hogy ők *előbb* akarták felfedezni az amerikai valóságot és megszabadítani Amerikát európai függőségétől, majd ezek után megteremteni az új típusú, felnőtt amerikaiakat. Ez az új Amerika, ha feltárták és meghatározták, megteremti majd a maga polgárait. Szerintem viszont épp az egyes emberrel kell kezdeni, sőt többet mondok: Amerika fejlődése csakis azoknak a műve lehet, akik saját magukban már legyőzték Amerikát.

Azt mondd, a te Amerikád elmaradott, éretlen? Rendben. Ez esetben az a legfőbb feladatod, hogy kiszabadítsd magad gátló hatása alól. Emberként ugyanolyan jó vagy, mint egy angol vagy egy francia. Kubaiként vagy paraguayiként viszont rosszabb. Akkor hát érezd magad embernek, és helyezd magad e fejletlen Amerika fölé, és ne engedd, hogy az amerikai környezet és az amerikai gondolkodásmód gúzsba kössön.

Csak annyi, hogy... épp ez az éretlenség látja el őket a „mi” szócskával. Nyájfázisban vannak, és ez a nyájfázis Dél-Amerika jellemzője, hogy is tudnának megszabadulni tőle. Az „én” számukra túl önálló, túl szabad. Ők a „mi”. Ők Amerika. Ha pedig ők Amerika, hogy tudnák Amerikát a sarkaiból kiforgatni? Vele együtt beleragadtak a történelembe. Ámen.

Ebből sok minden Lengyelországra és a lengyelekre is érvényes.

Kedd

A General Artigas hajón, útban Montevideo felé. Éjszaka. Vihar. Egy pap újságot olvas. Egy gyerek sír. A pincérek a sarokban beszélgetnek. A hajó recseg-ropog.

Brahms IV. szimfóniájának melódiája azóta üldöz, amióta eljöttem Buenosból. Brahms és Beethoven témáin gondolkodom. Beethoven furcsa benyomást kelt,

ha a felől a brahmsi vész felől nézzük, hogy a mű nem lesz elég organikus. Brahms tematikája óvatos és ravasz, átjárja a kompozíció egységéért érzett gond, jól látni, hogy ez az építőmester tart attól, nehogy az épület a fejére omoljon. Beethoven viszont képes énekszóval is feltölteni a szimfóniát, amit nyilván belső sugallatra tett, és ami belülről fakad, az teljes bizonyossággal nem születhet halva. És a beethoveni téma, amely mintegy kívülről hatol a műbe, hogy ott azonnal gyökeret eresszen, valami különös, különösen bátor leleménynek tűnik számomra, miközben eszembe jut, Brahms milyen fokozatosan, óvatosan csak önmagából növekszik, és soha, hogy úgy mondjam, ki sem dugja az orrát önmagából.

Hogy tépi a szél a vitorlákat a fedélzeten! Kimerültem. Miért emlékeztet ez a bámulatos melódia a c-moll zongoraverseny allegrojának melléktémájára? Elképesztő.

Szeretném tudni, a zenei elemzésekben, a tudós kommentárokból miért tekintenek el e melódiák szépségétől és bájától? Nem kérdéses, hogy amíg a mű megismerésének kezdeti fázisában vagyunk, egy ilyen megindítóan dallamos zenekari vagy zongoraszólam azt a szerepet játssza, amit játszania kell: ez a domináns, a legfontosabb, a leginkább magával ragadó elem. Ha már mélyebb ismeretséget kötöttünk a művel, a bája kimerül, és más, nehezebb értékek kötik le a figyelmünket. A zeneértők lám, ezért hallgatják el első benyomásaikat. De helyes-e, ha egy zeneművet olyan füllel ítélünk meg, amely már elfáradt, és nem képes felidézni az első elragadtatások szentségét?

A fények pislognak. A szalon elülső fala lentől felhúzódik, és fönről le. A hajó szélteben-hosszában huzatos, füttyül benne a szél. A *Pornográfiában* megpróbáltam visszatérni ezekhez a fülbemászó... csábos, melodikus... melódiákhoz...

Nem csak a *Pornográfiában*. De a *Pornográfiában* elég bátorságra tettem szert, hogy lemondjak a humorról, ami izolál.

A pincér feketekávéhoz hoz. Valami kopogás a falban, mintha a fejembe akarna hatolni. Micsoda arcátlanság a részemről, hogy efféle elragadó-melodikus témához menekülök! Ráadásul ma, amikor a modern muzsika fél a melódiától, amikor a zeneszerző, ha élni kíván vele, ki kell szabadítania a zenét az absztrakcióból, szárazzá kell tennie. Nincs ez másképp az irodalomban sem, egy önmagára csak kicsit is adó modern író kerüli a csalit, nehéz akar lenni, inkább elidegenít, mint csábít. És én? Én épp fordítva, berakok a szövegbe minden ízletes ízt, minden bájos bájot, összepasszírozom az izgalmat a szépséggel, nem bírom a száraz, unalmas írásokat... a leginkább fülbemászó melódiákat keresem, hogy elérjek valami még jobban „foghatót”, ha sikerül...

Sziréna. Felmegyek a fedélzetre. A hajó panaszosan jajgat, víztől gyötört teste a telihold kupolája alatt belevág a fröcskölő háborgásba. Úristen! Micsoda kín! Micsoda kétségbeesés! A magam nehéz, gyötrelmes igyekezetében, hogy megfiatalítsam, felfrissítem a művészetemet, valljuk be, nem táncoltam vissza... még egy szerelmespár előtt sem! Ó, a szégyen! Ki lenne bátrabb a mai irodalomban? Kívívtam magamnak ezt a bátorságot! Az óceán-vízözön üvölt. De, de... ismerjük el azt is, hogy e mennydörgő tengeri úton, sápadtan az őrzöngéstől, kitálalva kétségbeesésem a csendes holdnak... én átkozott az ő meztelenségükhöz csak olyan nagyon rafinált öltözékben közeledhettem, ami a legmodernebb avantgárd, a legszárazabb intellektus jellemzője. És zárójelbe tettem őket.

Zárójelbe tettem! Különben nem énekelhettem volna.

Szerda, Montevideo

Egy séta a furcsa erkélyek és a kedélyes emberek takaros városában. Montevideo. Itt még a régi tisztesség uralkodik, amelynek Dél-Amerika más tájain már nyoma veszett.

Szívélyes arcok, jómódúan öltözködő emberek, a tengerpart húsz perc autóbusszal, élni, nem meghalni! És ha állandó jelleggel áttelepülnék ide?

Az óceán-vízözönig kifutó avenidák.

A világ két hangra íródott. A Fiatalság kiegészíti a Teljességet a Hiányossággal – ez a fiatalság zseniális küldetése. Ez az, amiről a *Pornográfia* szól.

Egyik legfőbb esztétikai és lelki feladatomnak tartom, hogy a jelenleg használatosnál élesebb és drámaibb szemlélettel közelítsem meg a fiatalságot. Egyszerűen belelökni az érettségbe (kimutatni kapcsolatát az érettséggel).

Csütörtök

Nyugalom? Nyugtalanosság? Némi aggodalommal tölt el a metafizikai izgalom teljes hiánya az uruguayi utcákon, ahol még soha nem fordult elő, hogy egy kutya megharapott volna valakit.

Pornográfia. Két idősebb férfi becserkészése... a test, az érzékek, az éretlenség titkaiba... Amikor írtam, ködös benyomásaim voltak. A „fizikát” azonban mindig szükségesnek tartottam, sőt nélkülözhetetlennek, a metafizika ellensúlyaként. És fordítva, a metafizika kiáltott a test után. Nem hiszek az erotikamentes filozófiában. Nem bízom a nemi függetlenséget hirdető gondolkodásban...

Természetesen nehéz elképzelnünk a hegeli Logikát, ha nem mondunk le a testről. De a tiszta tudatnak megint csak el kell merülnie a testben, a nemiségben, Erőszban, a művész kénytelen újfent belemártani a bájba a filozófust. A tudat arról akar meggyőzni bennünket, hogy övé az utolsó szó, és a munka, amit elvégez, nem is lenne lehetséges e magabiztosság nélkül; ám ami ilyenén működéséből következik, az gyakran szembefordul a máshonnan, más szellemi pozícióból nézett étellel, s e tekintetben a művészi szellem hasznára válhat a gondolkodói szellemnek. Ha létezne is feloldhatatlan ellentmondás közöttük, nem vagyunk-e mindannyian két lábon járó ellentmondás, nem muszáj-e abban a megkettőzöttségben élnünk, amik vagyunk?

A nemiség sajátos abszolútuma, az erotikus abszolútum. A nemi ösztön eleve megkettőzi a világunkat, amely épp e megkettőzöttségtől lesz tökéletes, vagyis abszolút! Milyen más abszolútumra van ott szükség, ahol az egyik kívánó pillantás elmerül a másik kívánó pillantásban?

Napsütés. Reggeli Mazurkiewicz miniszterrel és a házigazda szerepét betöltő Józef Makowskival, aki hosszú éveig tiszteletbeli konzul volt Montevideóban. Szeretettel emlegetjük Straszewiczet és más közös barátainkat.

Péntek

Locspocs és mindenfelől fúj a szél. A Tip-Topban ülünk, Dipa meg én, kávézunk és bámuljuk a zuhé csatakos hullámverését. Átlapozom az újságot. Ó, este az Írószövetségben az Argentínából érkezett Dickman felolvasása, az est elnöke Paulina Medeiros uruguayi költőnő, őt a régi időkben jól ismerem. Elmegyünk, én nem annyira Dickman kedvéért, hanem azért, hogy Paulinát lássam.

A dolog végül drámai fejleménybe torkollt (tulajdonképpen minden érintkezésem e kontinens *escritoraival* drámaian végződik).

A felolvasás fele táján érünk oda. Dickman huszonöt esztendőös írói pályafutásáról mesél. Uruguayi irodalmárok – egyetlen érdekes arc sincs köztük –, a levegő csupa udvariasság, közöny és unalom. Érzem, az írói gyülekezet látványa, mint mindig, ingerlően hat rám. Allergiás vagyok az írók csoportosulására, testi tüneti összejövetelére, ha így látom a „kollégákat”, egyiket a másik után, elfog a gyengeség. De – nem tudom, világos-e, amit mondok – az *escritor* kifejezés Dél-Amerikában alkalmasint hülyébben hangzik, mint másutt. Ez a foglalkozás itt egyfajta furcsa, teátrálisan fiktív, fennköltén szívélyes, avas és édeskés öntetben úszik. És ez a komikum, ami ha kimondom, hogy *escritores*, eleve társul hozzá, engem megnevetet. Taps. Befejezte.

Paulina Medeiros feláll és kijelenti, hogy a körülmények szerencsés összjátéka folytán a szövetség ma még egy külföldi író vendégül láthat, Gombrowiczot, akit üdvözlünk stb. – És most megkérdem Gombrowicz urat, nem akar-e valamit mondani nekünk?... Csend. Várakozás. Elismerem, nem viselkedtem a lehető legmegfelelőbb módon. Ahelyett, hogy szóltam volna néhány udvarias szót, hogy üdvözlöm őket stb. – No, jól van, Paulina, de mit is írtam én tulajdonképpen? Említenél egy-két címet?

Gyilkos kérdés, mert Amerikában senki nem tud rólam semmit. Általános döbbenet. Paulina elpirul és dadog, elveszíti a maga nyomvonalát. Dickman a segítségére siet: – Én tudom, Gombrowicz kiadott egy regényt Buenos Airesben, románból fordították, nem, lengyelből, *Fitmurca...* nem, *Fidafurca...* Jómagam jeges szadizmussal némán ülök, nem szólok. Az emberek zavartan szedelődzködni kezdenek, felállnak, végül az elnök vagy a titkár behoz egy nagy könyvet, amelybe Dickman beírja az illő aforizmát, én is aláírom, majd odanyújtom Dipának, hogy ő is írja alá. Amiből megint zavar támad e tiszteletre méltó körben, mert Dipi még csak hadköteles korban van, nem néz ki írónak. Egyből aláírja – ez a legméltóságtelejesebb aláírás az egész könyvben –, én meg magyarázom, hogy tizennégy éves kora óta regényírással foglalkozik, és már négy kész regénye van.

Szombat

Közvetlenül szerencsétlen írószövetségi látogatásunk után – még mindig montevideói tartózkodásomról van szó – Paulina Medeiros, Dickman, Dipi meg én elmentünk egy költői díszvacsorára. Az esemény egy kisvendéglőben zajlott, amely azzal ellensúlyozta fogásainak fantáziátlanságát, hogy a falon látható pikűrák szárnyat adtak az ember fantáziájának. Hatalmas asztal, körötte ötven ven-

dég. Paulina csendben elmagyarázza, hogy R. professzor tiszteletére adott banketten járunk, amelyet a költők rendeztek neki, s így legalább betekintünk a főváros költői klímájába. De ki az az R. professzor? – Ó! érdemes férfiú, híres kritikus, egyetemi tanár, író, jó barát, jó apa, költők pártfogója, most kapott kitüntetést az esszégyűjteményére, ezért van ez a vacsora.

Soha nem hittem volna... nem, még mindig nem ismerem Amerikát, nem ismerem a bonyolultságát, a szertelenségét, ahogy a szintkülönbségeket furcsa mód összekuszálja... Az, amit itt látok, rémes provincializmus, nem fordulhatna elő egyetlen argentin kisvárosban sem, de nagy élvezetemre elevenen megvan a *Pickwick klubban*.

Édes angyaldadság töltötte be a termet. Az angyal, vagyis R. professzor mellett, aki mosolygott, üdvözölt és rabul ejtett, ült egy másik angyal, egy erősen költői, sőt kimondottan poétikus, virgonc öregúr, ő moderálta az estet, ő adta meg a hangot és hozta a szellemet. Beszédem. Majd felállt egy költő, elzengett egy verset R. professzor tiszteletére. Taps.

Mindjárt utána feláll egy *poetiza*, és ő is elzeng egy verset a professzor tiszteletére. Taps.

Ezek után feláll egy másik költő, és elzeng egy verset a professzor tiszteletére. Lelkesedés. Taps. Erre egy fantasztikus furcsa mondás ötlött az eszembe, még csak nem is Dickens, hanem Chesterton nyomán: *ötvenen voltak, mind költő, és mindegyik előad egy verset R. professzor tiszteletére* (aki diszkréten és tapintatosan értésükre adja, hogy nem ő a lényeg, hanem a költészet).

Akkor odahívtam a pincért, hogy hozzon nekem két üveg bort, egy fehéret, egy vöröset, és elkezdtem mind a kettőt fogyasztani. R. ragyogott, angyaldadsága párosult mindazon erényekkel, amelyek ilyen esetben kívánatosak – szerénységgel, diszkrécióval, nem kevésbé nemeslelkűséggel, szívjósággal –, és mindez oly „szép” és „tisztá” volt, mintha csak egy idősödő nagynéni legédesebb költői ál-mából kölcsönözték volna. Ahogy a költő befejezte, kezét ráztak vele, „brávó!”, kiáltották. De amikor utolsónak felpattant egy hájas pindula, aki alig tudta kívárni a sorát, és jobbra-balra dobálva a mellét, a kezével hadonászva, előpörgette magából a nemeslelkűség újabb rímes csimbókját, gyomromban a vörös és a fehér bor keverékével, már nem bírtam tovább, hatalmasat tüszentettem Dipi háta, mire Dipi is tüszentett, de nem tudta az arcát senki háta mögé rejteni, tehát az egész gyülekezetet szembeprüszkölte.

Botrány. Csak néznek. De lám, a tiszteletre méltó ünnepelt felemelkedik és megszólal: hogy nem szolgált rá, bár az is lehet, hogy rászolgált, de inkább nem szolgált rá, noha valamire azért rászolgált... Elérzékenyülnek. Taps. Az angyal-elnök-költő megköszöni mindenkinek és búcsút vesz... Az atmoszféra oly emelkedett és édes, hogy Dipi meg én megcélizzuk a legközelebbi ajtót, tántorogva, mint akik részegek, mint a segg, mint a kő, a kefe, a kakastaraja!

Megint kompromittáltam a lengyel nevet a külföldiek előtt? De hát ez kedvemre való, „ezt szeretem”, ahogy Mickiewicz mondta volt. Nem ez a lényeg. Valami más érdekel ebben az egészben. Hogy nézne ki a történet felőlük nézve, uruguayi módra?

„Ez a fásult, öntelt, nagyképű európai író felhúzza itt az orrát, és lenézi a mi talán naiv, de szívből jövő, üde uruguayi költészetünket.”

Miközben épp fordítva. Én voltam köztük a frissesség és az őszinteség, ők meg – nincs mit magyarázni ezen – afféle svindlerbagázs, amely minden erejével azon volt, hogy kellő atmoszférát kreáljon egymás tömjénezéséhez.

Afféle *quid pro quo*: az ifjú vidéki költő korántsem ártatlan... a vén cinikus veterán meg naivan, tisztán a költészet tisztaságáért küzd.

Szombat

Keringő pletykák. Másnap Dipi a vacsoráját fogyasztva a Tip-Topban hallotta, ahogy a szomszéd asztalnál *az írószövetségi botrányt és a költők bankettjén történt provokációt* tárgyalják, ráadásul valaki felveti, hogy meg kellene kérdezni Ernesto Sabatót, autentikus-e Julio Bayce-nak írt levele, amelyben engem melegen beajánl!

Szombat

Egy koktél Carrascóban. Nehezen viselem ezt a burzsujkomfortot, *aire acondicionado*, elektromos fűtés, két fürdőszoba a személyzetnek és kilátás a tengerre.

Michelangelo *Dávid*ja emeli a városháza előtti tér fényét. Egyszerre rám tör, és teszi ezt megrendítő reneszánsz erővel. Minden stílusban rengeteg lakonikus gyönyörűség rejlik, ám ebben különösen, ezért is fedeztük fel oly boldogan magunknak évszázadok múltán! Asnitóval (Dipával) a reneszánszról, a barokkról, Cézanne-ról, a konkrét művészetről beszélgetünk. Elgondolkodtat az a született könnyedség, amivel ez a fiatal kölyök a dolgok mai bonyolult forgatagában eligazodik.

Levelet kaptam egy irodalmártól.

„Két napja fejeztem be a Pornográfia olvasását. A Kultura reklámszövege, nem hinném, hogy az Ön tudta nélkül, a mű metafizikai aspektusát hangsúlyozza... Eddig mindig úgy tűnt, meg tudom fejteni műveinek rejtett jelentését, de most első ízben a Pornográfiából nem voltam képes ilyen rejtett értelmet kisilabizálni. Ezért bátorkodom egyenesen Önhöz fordulni segítségért, árulja el nekem, hol keressem a Pornográfia metafizikai aspektusát.”

Nos, nagyon jól jött nekem ez a levél. Legalább még egyszer emlékeztethetek rá, ki is vagyok, és hol a helyem a szellemi-művészeti világban.

Ezt válaszoltam:

„Nem befolyásoltam a Kulturát e reklámszöveg megfogalmazásakor, de szívesen elmondom, szerintem mi köze a Pornográfiának a metafizikához.

Próbáljunk így fogalmazni: az ember, tudjuk, abszolútumra tör, a Teljességre. Az abszolút igazságra, az istenre, a teljes érettségre etc. Mindent átfogni, a fejlődés folyamatát teljesen végigvinni – ez az imperatívusz vezérli.

Nos, a Pornográfiában (és ez nekem már régi szokásom, hisz a Ferdydurke is tele van vele) megjelenik az ember másik, talán még titkoltabb és nem egészen legális ambíciója, hogy elérje a Hiányosságot... a Tökéletlenséget... az Alsóbrendűséget... a Fiataltságot...

A mű egyik kulcspillanata az a templomi jelenet, amikor annak súlya alatt, ami Fryderyk tudatában zajlik, a Mise összeomlik, és vele együtt az Isten-Abszolútum is. Majd a sötét-

ségből és az úrból kibontakozik egy új istenség, egy földi, érzéki, kiskorú isten, aki két zárt világot alkotó, fejletlen, egymás iránt kölcsönös vonzalmat tanúsító lényből áll.

A másik kulcsjelenet az a tanácskozás, amely Siemian meggyilkolását megelőzi, amikor is kiderül, a Felnőttek nem képesek elkövetni a gyilkosságot, mert túlon túl tudják, ez mit jelent, milyen súlya van, tehát kénytelenek a kiskorúak kezével végrehajtani a műveletet. Ez a gyilkosság ugyanis csak a felelőtlen, könnyed dolgok birodalmába taszítva lehetséges.

Minthogy nem a mai naptól kezdtem erről írni, a korábbi műveimben is uralkodó szerepet játszanak ezek az eszmék. A Naplóban is szó van erről, így például: »Az ifjúság túnt számomra az élet legmagasabb rendű és abszolút értékének... De ennek az értéknek volt egy jellemzője, mintha csak egyenesen az ördög ötlötte volna ki, nevezetesen, hogy fiatalnak lenni, az mindig kisebb értéket jelentett.«

Ez utóbbi kifejezés (kisebb érték) magyarázza, hogy az élet és a tudat nálam oly éles konfliktusa ellenére miért nem kötöttem ki a mai egzisztencializmus egyik változatánál sem. Az élet hitelessége és hiteltelensége egyaránt fontos nekem, az én antinómiám egyfelől az Érték, másfelől az Érték-telenség... az Elég-telenség... a Fejletlenség... Ez bennem, azt hiszem, a legfontosabb, a legszemélyesebb és a legegységibb. A komolytalanságra ugyanúgy szüksége van az embernek, mint a komolyságra. Ha a filozófus azt mondja, hogy »az ember isten akar lenni«, akkor én inkább úgy mondanám: »az ember fiatal akar lenni«.

És szerintem e Teljesség-Hiányosság, Érték-Értéktelenség dialektika egyik eszköze az emberi életkorok különbözősége. Ezért tulajdonítok oly rendkívüli és drámai szerepet a kezdeti életkornak, az ifjúságnak. És ezért degradált világ az én világom: mintha nyakon csípnének a Szellemet, és belemerítenék a könnyedbe, az alacsonyabb rendűbe...

Természetesen a Pornográfiában nem annyira filozófiai tételket veszek szemügyre, inkább a téma művészi és pszichológiai aspektusait. Bizonyos »szépséget« keresek a különféle válaszok konfliktusában. Akkor hát a Pornográfia metafizikai mű? A metafizika annyit tesz, hogy »fizika feletti«, »testiség feletti«, az én törekvésem meg arra irányult, hogy a testen át közelítsem meg a szellem bizonyos antinómiáit.

Lehet, hogy ez a mű igencsak nehéz, bár látszólag egy szokásos regény, igaz, elég illetlen... Túrelmetlenül várom, hogy megjelenjen franciául, németül és olaszul – e kiadások lassan már készülnek –, remélem, idegenben több olyan olvasóra lelek, akik mint Ön, az értelmét keresik.”

Vasárnap

Malvín, Carrasco után tovább a tengerparton, egyszerre hihetetlen, sós óceáni éter, zöld hullámok, döbbenet, ámulat és mélabú, a hátam mögött egy hatalmas folyó megsemmisül, elnyeli a maga semmitmondó sustorgásával a zöld, sós végtelen.

Lehet, hogy sokkal erősebb szálak fűznek a nemzethez, mint hiszem? Ez megint csak pusztá gyanú. És ha a Pornográfia nem egyéb, mint kísérlet a lengyel erotika megújítására?

Egy kísérlet, hogy meglegljem azt az erotikát, amely leginkább megfelel sorunknak és a legutóbbi évek – erőszakkal, szolgasággal, megalázottsággal, beforrott ebcsonttal teli – lengyel történelmének, ami végül is alászállás lett a tudat és a test sötét szélsőségeibe. Lehet, hogy a Pornográfia nem egyéb, mint a modern, erotikus lengyel nemzeti poéma?

Elég meglepő és furcsa egy idea, írás közben egyetlen másodpercre sem jutott eszembe. Csak most. Nem a nemzetnek, a nemzettel, a nemzetből írok. Magamat írom, magamból. De az én bozótosom nem érintkezik-e titkon a nemzet bozótosával?

Én, az amerikai, én, az argentin, aki az Atlanti-óceán partján sétálok. Még lengyel vagyok... de csak a fiatalságomból, a gyerekkoromból, ama szörnyű erők folytán, amelyek akkor megformáltak, megterhelten azzal, aminek be kellett következnie... Ott, Malvínban viszont, azon a büszke, gőgös magaslaton, elbűvölve a lemenő naptól, én lettem a legnemesebb filozófia és a leggyönyörűbb költészet. Le innen! Le innen! Degradáld magad! Én magam vagyok a magam degradálása! Ahogy az embernek irgalmatlanul le kell taszítania magát a csúcstről, tönkre kell tennie a saját nemességét, megerőszakolni a saját igazságát, elpusztítani a saját méltóságát, hogy az individuális szellem megérezze még egyszer a szolgaságot, és odaadja magát a nyájnak, a fajnak...

Buenos Aires, 1960.

Pornográfia

– regényrészlet –

Meghitten egymásba gabalyodó, bokros fák a fasorban, a lankás kert a hársfák mögött egy alig sejthető, rejtett tó tükre felé tart, és mennyi zöld az árnyas és napfényes harmatban! Ahogy reggeli után kiléptünk az udvarra – emeletes, manzárdtetős fehér ház, körötte fenyők és tuják, ösvények és virágágyások –, e millió valósággal elbódított, oly makulátlan emlékként idézte az egykori, immár messze tűnt háború előtti időket, a maga természetes régimódiságában mégis igazibbnak hatott minden újdonságnál... ám a tudat, hogy ez az egész nem igaz, hogy perben áll a valósággal, afféle színházi díszletté tette... így végül a ház, a park, az ég meg a mező egyszerre jelentette számomra a színházat és az igazságot. De lám, már jön is az uraság, óriás, dagadt testén zöld kiskabát, és tényleg úgy jön, mint régen, integetve köszönt bennünket, és azt kérdi, jól aludtunk-e. Lustán enyelegve, sietség nélkül kiléptünk a kapun a mezőre, átfogva tekintetünkkel a széles látóhatárban dagadó és hullámzó földeket, Hipolit a csizmájával a göröngyöket morzsolta, közben a termésről és az aratásról csevegett Fryderykkel. Visszapillantottunk a házra. Maria asszony feltűnt a verandán, és odakiáltott: jó napot, egy aprócska lurkó gajdolt és ugrándozott itt a fűvön, talán

a szakácsné kisfia? Így vágtunk neki a napnak ezen a reggelen – amely régi, ki-múlt reggelek ismétlése akart lenni –, mégsem volt ilyen egyszerű... Mert valami elerőtlenedés szivárgott a tájba, és megint úgy éreztem, hogy minden, noha ugyanaz, teljesen más. Milyen irritáló gondolat, milyen kínos, álcázott gondolat! Mellettem Fryderyk, a nappali világosságban nagyon is a maga testi mivoltában, hogy a füléből kiálló szőrszálaikat meg sápadt, pinceszínű bőrének hámlásos darabkáit is megszámlálhattam volna, Fryderyk, mondom, görnyedten, betegesen, homorúan, cvikkerrel, ideges szájjal, zsebre vágott kézzel, tipikus városi értelmiségi ebben az életerős falusi közegben... ez a kontraszt most mégsem a falu győzelmét jelentette, a fák elvesztették magabiztosságukat, az ég elhomályosult, a tehén nem tanúsított kellő ellenállást, a falu örökkévalósága zavaros, bizonytalan és mintegy kótyagos lett... Fryderyk meg alkalmasint valóságosabb volt a fűnél. Valóságosabb? Fárasztó egy idea, nyugtalanító, mocskos, kissé hisztérikus, sőt provokatív, agresszív, zaklató... és még azt sem tudtam, hogy belőle, Fryderykből ered-e ez a gondolat, vagy a háborúból, a forradalomból, a megszállásból... avagy ebből is, abból is, egyik a másikból? Mindenesetre ő tökéletesen viselkedett, a gazdaságról kérdezte Hipolitot, úgy beszélt, ahogy ebben a helyzetben elvárható volt, és mindjárt meg is pillantottuk Heniát, amint a fűvön át közeledett felénk. A nap égette a bőrünket. A szemünk száraz, az ajkunk tikkadt. Azt mondta:

– A mama már kész. Befogattam.

– A templomba, misére, mert vasárnap van – magyarázta Hipolit. És csendesen magának is: – Misére, a templomba.

Majd kijelentette:

– Ha az urak velünk kívánnak tartani, kérem szépen, de semmi kényszer, tolerancia van, nem igaz? Én megyek, mert amíg itt vagyok, megyek! Amíg a templom megvan, addig én ott vagyok. A feleségemmel, a lányommal, fogattal... mert nem bujkálok én senki előtt, hadd lássanak... Csak bámuljanak! Mint a fotográfus a kendője alól... csak fotografáljanak!

És suttogott: – Csak fotografáljanak!

Fryderyk a lehető legudvariasabban közölte, hogy részt kívánunk venni a misén. Ültünk a fogatban, melynek kerekei a homokos keréknyomban forogva siket jajgatást hallattak, felhajtottunk a dombra, fokozatosan feltárult előttünk az ég hatalmas íve alatt a mélyben elterülő földek mozdulatlan hullámzás szabdalta birodalma. Amott, messze a vasút. Nevethetnékem támadt. A fogat, a lovak, a kocsis, a forró bőr és a lakk szaga, a por, a napfény, az arcomat ingerlő légy és a homokban surlódó kerékgumik jajgatása – ez mind öröktől fogva így volt, és semmi, az égvilágon semmi sem változott! De fönn a dombtetőn, ahogy eláraszott bennünket a térség ózonja, körben a körvonalazódó szwiątokrzyski hegyek, egyszerre mellbe vert e kocsikázás visszássága, mintha egy olajnyomat lennénk, egy régi családi album halott fotográfiája, a dombtetőn a legtávolibb távlatból láthatóan egy rég halott barát, ami a tájnak rosszindulatú, gúnyos, irgalmatlanul lenéző jellegét kölcsönözött. E halott kocsikázás az egész vértelen topográfiát megpecsételte, ami éppen a mi kocsikázásunk hatása és nyomása alatt szinte észrevétlenül alakot váltott. Fryderyk a hátsó ülésen Maria asszony mellett jobbra-balra tekintgetett, a koloritot csodálta, mintha a templomba tartva valóban temp-

lomba tartana, talán életében nem volt ilyen kellemes társasági lény. Befordultunk a grocholicicei szurdokba, ott, ahol a falu kezdődik, és ahol mindig sár van...

Emlékszem (és ez nem lényegtelen az alább elmondandók szempontjából), teljesen üresnek éreztem magam, és most is, akárcsak előző éjszaka, hiába próbáltam kihajolni a fogatból, hogy a kocsis arcába pillantsak, nem sikerült... ott rekedtünk hát kifürkészhetetlen hátsó fele mögött, és egész utazásunk az ő háta mögött zajlott. Behajtottunk Grocholicébe, balra a folyócska, jobbra elszórtan kis házak és kerítés, tyúk és liba, vályú és pocsolya, ünneplőt öltött paraszt vagy néne a templom felé tartó ösvényen... a vasárnapi falu nyugalma és álmosága... De mintha ez az egész, a víz színén megpillantva saját képmását, a halálunk lenne, ahogy utazásunk minden előzménye ott zakatolt ebben az emlékképben, ami csak álarc volt, kifejezetten arra szolgált, hogy elrejtse valami mást... De mit? Valaminek az értelmét... a háború, a forradalom, az erőszak, a feslettség, a nyomor, a kétségbeesés, a remény, a harc, a düh, az üvöltés, a gyilkosság, a szolgaság, a szégyen, az éhezés, az átok vagy az áldás értelmét... bármit, mondom, csak hát az értelem túl gyenge ahhoz, hogy rést üssön ennek az idillnek a kristályfalán, így e hajdani, rég átszabott látvány érintetlenül megmaradt, noha nem egyéb már puszta homlokzatnál... Fryderyk udvariasan csevegett Maria asszonnyal, de lehet, hogy csak azért folyt belőle a szó, nehogy *valami mást* kiejtsen a száján; közben megérkeztünk, beálltunk a templomot övező fal mellé, készültünk is kiszállni... de már fogalmam sem volt, mi micsoda, és mi milyen... hogy a lépcső, amelyen felmegyünk a templom előtti térre, szokásos lépcső-e, vagy netán...? Fryderyk nyújtotta a karját Maria asszonynak, és kalapját levéve elindult a templomkapu felé, mindenki őket nézte – vajh nemcsak azért nyújtotta a karját, nehogy valami mást csináljon? –, majd Hipolit is kimászott a fogatból, és robusztus testével nyomult előre, rendületlenül, határozottan, mint aki jól tudja, holnap akár le is döfhetik, akár egy disznót, mégis csupa életerő, csörtetett, minden gyűlölet dacára, komoran és rezignáltan. Az uraság! Azért volt-e uraság, nehogy valami más legyen?

De amikor elnyelt bennünket a templomi félhomály, tele égő gyertyákkal és a primitív, görnyedt hátú nép keservét, háborgását elzengő, fülledt énekléssel... egyszerre nyoma veszett az addig ott lappangó többértelműségnek, mintha egy nálunk erősebb kéz helyreállította volna a szertartás uralkodó rendjét. Hipolit, aki eddig visszafojtott méreggel és szenvedéllyel óvta uraság mivoltát, nehogy meg kelljen adnia magát, most nyugodtan és nemeslelkűen elfoglalta helyét a kegyúri padban, biccentéssel üdvözölve a vele átellenben ülő ikaíni intéző családját. Ez még a mise előtti percek ideje volt, a pap egyelőre sehol, a nép magára hagyva a maga érzélgős, alázatos, esetlen és nyivákoló danolászásával, amely ugye kordában tartja, vagyis ártalmatlanná teszi, akár a póráz az ebet. Micsoda megzabolázottság, milyen megnyugvás, áldott megkönnyebbülés, itt, ebben a kőből emelt örökkévalóságban a paraszt ismét parasztta lett, az úr úrrá, a mise misévé, a kő kővé, és minden visszatért önmagába!

Ekkor azonban Fryderyk, aki Hipolit mellett ült a kegyúri padban, térdre ereszkedett... amivel engem kissé összezavart, ugyanis ez kissé túlzásnak tűnt... és nehéz volt nem arra gondolnom, hogy csak azért ereszkedik térdre, nehogy elkövesse azt, ami nem nevezhető térdre ereszkedésnek... de lám, csengettyű-

szó, és kilép a pap kezében a kehellyel, elhelyezi az oltáron, meghajol. Csengettyű. És egyszerre oly erővel hatolt a létembe egy határozott hangsúly, hogy – kimerülten, szinte eszemet veszítve – én is letérdeltem, és nem sok kellett hozzá, hogy vad magam megtagadásában imádkozni kezdjek... No de Fryderyk! Úgy éreztem, azt gyanítottam, hogy Fryderyk, aki már térdelt, szintén „imádkozik”, sőt ismerve félelmeit, biztos voltam benne, hogy nemcsak megjártssza, hanem tényleg „imádkozik”, úgy érte, hogy nemcsak másokat akar átverni, hanem magát is. Másoknak is, magának is „imádkozik”, de az imádkozása csak parván, amely elfedi végtelen nemimádkozását... amiből tehát afféle „excentrikus”, kipenderítő aktus kerekedett, az meg kirepített bennünket a templomból a teljes nemhívóság határtalan birodalmába, egy aktus, amely maga a gyökeres tagadás. De mi történt? Mi készült itt történni? Soha hasonlót nem éltem meg. Soha nem hittem, hogy ilyesmi egyáltalán megtörténhet. Végül is mi történt? Valójában semmi, valójában csak annyi, hogy egy kéz megfosztotta a misét minden tartalmától, minden értelmétől, és lám, a pap is mozdult, térdet hajtott, átment az oltár túloldalára, a ministránsok megrázták a csengőjüket, felszállt a tömjén füstje, amiből a tartalom úgy elillant, mint léggömbből a gáz, a mise meg rettenetes impotenciájában csődöt mondott... csak lebegett... alkalmatlan lett a megtermékenyítésre! Ez, hogy megfosztották az értelmétől, kész gyilkosság, amit marginálisan, rajtunk kívül, a misén kívül követett el egy minket is kívülről szemlélő személy hangtalan, mégis gyilkos kommentárjával. És a mise nem tudott védekezni, mert a gyilkosságot egy zárójelbe tett magyarázat végezte el, a misével valójában senki sem szegült szembe, még Fryderyk is a lehető leghatározottabban csatlakozott hozzá... és ha mégis megölte, hogy is mondjam, csak az érem másik oldala felől tehetette. Igaz, e mellékes kommentárból, e gyilkos széljegyzetből kegyetlen mű kerekedett, az éles, hideg, mindent átható, könyörtelen tudat műve... és rá kellett jönnöm, hogy tiszta órülség volt ezt az embert elhozni a templomba, istenuccse, távol kellett volna tartani! A templom volt a legiszonyosabb hely számára!

De már megtörtént. A folyamat, amely lezajlott, a valóság *in crudo* megközelítése lett... mindenekelőtt a megváltás gondolatát érvénytelenítette, így már semmi sem váltja meg ezt a sok áporodott és nyers, koncként odavetett parasztpofát, minthogy a nagy megszentelő stílustól meg lettek fosztva. Többé nem „a nép”, nem „parasztok” voltak, még csak nem is „emberek”, csak olyan, amilyen lények... olyanok, amilyenek... a mocskosságukra többé nem volt kegyelem. De e színtelen sokfejűség vad anarchiájához a mi arcunk nem kevésbé arrogáns szegyetelensége is hozzátartozott, mert az sem volt többé „úri”, se „kulturált”, se „finom”, önmagával égbekiáltóan azonos valami lett belőle, egy karikatúra, aminek nem volt modellje, magán kívül nem karikírozott semmit, azaz pusztán a csupasz önmaga, akár a hátsó felünk. És a deformáltság e kétféle, úri és paraszti kirobbanása a pap gesztusában talált egymásra, aki közben celebrálta a... mit? Mit celebrált? A semmit. De ez még nem minden.

A templom többé nem volt templom. Egyszerre behatolt a tér, de már a fekete, kozmikus tér, sőt már nem is a földön történt, ami történt, a föld átlényegült a mindenségben lebegő planétává, és a templom hült helyén megjelent a kozmosz. Oly messzemenően, hogy a gyertyák fénye, sőt a vitrázsablakokon beáradó nappali vi-

lágosság is fekete lett, mint az éj. Tehát nem templomban voltunk, nem itt a faluban, nem is a földön, csak – a valóságnak megfelelően, igen, az igazságnak megfelelően – a kozmoszban lebegtünk a gyertyáinkkal és a fényeinkkel, és ott a végtelenben műveltük a magunk furcsa dolgait magunkkal és egymással, akár holmi grimaszoló majom az úrben. Különös egy játszma volt ez a miénk, emberi provokáció az éjben, valahol a galaktikában, fura akciók végrehajtása a nagy feneketlenségben, grimaszok az asztronómiai végtelenben. Attól, hogy alámerültünk a térbe, a konkrétumok iszonyúan meghatározóztak, a kozmoszban voltunk, de ijesztően adott, minden apró részletünkben meghatározott lények maradtunk. Megcsendültek a ministráncscsengők, úrfelmutatás. Fryderyk letérdelt.

Az, hogy letérdelt, ezúttal olyan döbbenetes volt, mint amikor elvágják a tyúk nyakát, a mise folyt tovább, de már halálos sebet kapott, és őrült beszéd lett belőle. *Ite, missa est.* És... ő, diadal! Micsoda győzelem a mise felett! Micsoda büszkeség! Mintha a kinyírása az én vágyott célom lett volna: végre magam, én magam lettem, senki és semmi rajtam kívül, én magam az abszolút sötétségben... elértem hát a magam véglegességét, elértem a sötétséget! Keserű vég, a célba érés keserű íze, keserű meta! De büszke keserűség, amit átítat az immár független szellem könyörtelen, örvénylő érettsége, miközben mégis szörnyűség az egész, megfoszt minden támaszomtól, mintha egy szörny markában lennék, és bármit, bármit, bármit megtehetek magammal! A büszkeség hidege! A véglegesség fagyos lehelete. Szigor és üresség. Akkor hát? A szertartás a vége felé járt, álmosan nézelődtem, elfáradtam, ő, ki kellene már menni, hazakocsikázni Powórnába azon a homokos úton... De egyszerre a tekintetem... a szemem... A zavart és súlyos pillantásom... Igen, megakadt valamin... a szemem... a szemem. Kényszeresen, csábítóan, igen. Hogy min? Hogy mi volt ez a kényszer, ez a csábítás? A csoda, akár egy álombéli sejtelmes zug, melyet hiába próbálunk megfejteni, csak keringünk körötte némán kiáltozva, mindent felhabzsoló, gyötrelmes, elragadtatott, üdvözült vágyakozással.

Így keringtem én is rémülten, bizonytalanul... de már gyönyörrel töltött el a simulékony hódítás, amely lebilincsel, elbűvölt, megigézett, elvarázsolt, megkísértett és hatalmába kerített, játszott velem, olyan felmérhetetlen kontraszt támadt ama fagyos kozmikus éj és a gyönyör e felbuzgó forrása között, hogy megzavarodtam, felsóhajtottam: isteni csoda! Isteni csoda!

Mi volt ez mégis?

Hát mi is... egy arc darabkája és kicsit a tarkó vonala... ami valakihez tartozott, ott állt előttünk a tömegben, néhány lépésnyire.

Ó, kis híján megfulladtam! Ő egy...

(fiú)

(fiú)

És felfogva, hogy ő csak egy (fiú), egyből elkezdtem kihátrálni eksztázisomból. Egyébként őt magát szinte nem is láttam, csak az arcából és a tarkójából magát a bőrét. Egyszerre azonban megmozdult, és ez a banális gesztus keresztülkasul átvárt, mint valami hihetetlen attrakció.

De hiszen egy (fiú).

Semmi, csak egy (fiú).

Milyen kínos! Egy egyszerű, tizenhat esztendőes tarkó, kiborotvált hajjal, egy (fiú) közönséges, kissé hámoló bőre és (fiatal) fejtartása – a lehető legátlagosabb

–, hát akkor mitől tör rám a reszketés? Ó... most megpillantottam az orra ívét, a száját, mert az arc kissé balra fordult, ám semmi különös, rézsút ráláttam a (fiú) köznapi, ferde arcára, teljesen az átlag! Nem volt a nép fia. Diák? Gyakornok? Szokványos (fiatal) arc, békés, kissé durcás, barátságos, mint aki ceruzavéget rág vagy futballozik, biliárdozik, a zakója gallérja elfedte az ing gallérját, nap barnította nyak. A szívem mégis hangosan vert. Valami isteni béke honolt benne, valami imádnivaló báj és kellem e végtelen éjfékete úrben, lélegző melegség és fényforrás volt. Kegyelem. Felfoghatatlan csoda, hogy mitől lett fontos, ami nem fontos.

És Fryderyk? Fryderyk is tudta, látta, neki is megakadt rajta a szeme?... Az emberek azonban mozgolódni kezdtek, a mise véget ért, beindult a lassú tolongás a kijárat felé. Én is a többiekkel. Elöttem Henia, az ő válla és tarkója még az iskolás lányé, de ettől eszembe jutott az a másik, s ha már eszembe jutott, hatása alá is kerültem, egyszerre pontosan összeillett az egyik tarkó meg a másik... ezt mindjárt könnyedén, erőfeszítés nélkül felfogtam: az egyik tarkó és a másik tarkó. A két tarkó. Ez volt az...

Mi volt? Hogy történt? Mintha a (lány) tarkója kiszabadítaná és összeadná magát a másikkal, a (fiú) tarkójával, hogy miután ő nyakon csípte azt, a másik tarkó is csípje nyakon őt! Nézzék el nekem e metafora sutaságát. Nyilván kissé sután fogalmazok itt (ahogy azt is el kell egyszer mondanom, miért teszem zárójelbe a [fiú] és a [lány] szavakat, igen, ez is arra vár, hogy elmagyarázzam). Henia mozdulatai, ahogy előttem haladt a tömegben, ebben a forró présben, nyilván órá „vonatkoztak”, hozzáadta, szenvedélyesen hozzástottogta magát amannak mozdulataihoz, itt, előttem, e tolongásban. De tényleg így történt-e? Vagy képzeledöm? Ám egyszerre megpillantottam a karját, ahogy maga mellett lógatja, a tömeg azonban odanyomta a testéhez, s ez a testhez simuló kéz most a sok-sok összetapadó test bizalmas közegében és sűrűjében egyszerűen odaadta magát amannak. Hisz Heniában minden órá utalt! Az a másik meg, miközben nyugodtan haladt az emberek közt, ettől csupa intenzitás és feszültség lett. Ó, ez a vak, vehemens, mégis nyugodt vonulás a tömegben, ez a közönyös egymásba szeretés és vágyakozás! Ó! Hát ezért! Most már világos, mi volt az a titok, ami az első pillanatban megragadott.

Kikeveredtünk a templomból, a téren ragyogott a nap, az emberek szerteszéledtek, ők meg végre – egyik is, másik is – megmutatták magukat teljes testi mivoltukban. Henia oldalt világos blúzban, sötétkék szoknyában, fehér gallérral várt a szüleiére, becsatolta az imakönyvét. Az a másik... odalépett a falhoz, lábujjhegyre állt, átlesett a túloldalra, fogalmam sincs, miért. Ismerték egymást? S bár mindketten egyedül voltak, most újra és immár sokkal erősebben látszott lázas egymásra utaltságuk: kimondottan egymás számára léteztek. Hunyorogtam – a téren minden fehér volt, kék, zöld és meleg –, hunyorognom kellett. Az egyik a másikéért, a másik az egyikéért, igaz, távol egymástól, egyáltalán nem érdeklődve egymás iránt, mégis oly erővel egymásra utalva, hogy a (fiú) szája nem is a (lány) szájához, hanem egész testéhez illett, a (lány) teste meg a (fiú) lábának tett eleget!

Félek, ez utolsó mondatomban talán túlságosan elgaloppíroztam magam. Elég lett volna higgadtan megállapítanom, hogy az összeillés kivételesen ritka esete forgott fenn... és nem is csupán a nemi összeillésé. Előfordul, hogy megpil-

lantunk egy férfit és egy nőt, és azt mondjuk, milyen összeillő pár, ez esetben azonban, ha szabad ezt a kifejezést használnom, az összeállítás a kifejeletlensége miatt sokkal drámaibb volt... igazán nem tudom, világos-e, amit mondok, de ez a kiskorú érzékiség valami magasabb természetű kincsként ragyogott, épp azáltal, hogy boldoggá tette őket, hogy becsesek és igazán fontosak voltak egymásnak. És itt a téren, a tűző napon elkábulva, bambán egyszerűen nem voltam képes felfogni, nem fért a fejembe, hogy ha kölcsönös figyelemmel viseltetnek egymás iránt, miért nem közelednek egymáshoz! Az egyik is egyedül, csak maga, a másik is csak maga.

Falusi vasárnap, forróság, lomha tunyaság, templom, senki sem sietett, itt-ott csoportokba verődtek, Maria asszony az arcához nyúlt az ujjbegyével, mintha vizsgálná az arcbőrét, Hipolit meg az ikaíni intéző valami kontingenst emlegettek, odébb Fryderyk, a jovialis vendég, keze a zakója zsebében, ő, ez a kép most elsöpörte az iménti sötét úrt, amiből az a rámenős lidérc váratlanul előbújt... és engem már csak egy dolog aggasztott: Fryderyk észrevette-e ezt? Láta-e?

Fryderyk?

Hipolit azt kérdezte az intézőtől:

– És a burgonyával mi lesz? Hogy csináljuk?

– Fél méterenként, úgy a legjobb.

Az a (fiú) most odalépett hozzánk. – Karol, az én Karolom – mondta az intéző, és Fryderyk felé fordította, aki kezet nyújtott neki. Mindenkinek bemutatkozott. Henia odaszólt az anyjának:

– Nézd! Gałęcka néni meggyógyult!

– Na, benézünk a plébánoshoz? – kérdezte Hipolit, de mindjárt hozzámorgta: – Minek is? És már nógatta a többieket: – Gyerünk, uraim, hölgyeim, indulás haza! Elbúcsúzunk az intézőtől. Beszállunk a fogatba, Karol velünk jön (ez meg micsoda?), felül a kocsis mellé a bakra, indulunk, a kerekek belesiklanak a keréknyomba, siket jajgatást hallatnak, homokos út a lustán rezgő légben, a légy aranylóan köröz köröttünk, s ahogy felérünk a dombtetőre, megpillantjuk a földék négyzetes szelvényeit és távolabb a vasúti sínt, ahol az erdő kezdődik. Hajtunk. Fryderyk Henia mellett ülve, az errefelé oly jellemző kékes-aranyló koloritért lelkesedik, ami – magyarázza – a levegőben keringő löszszemektől van. És hajtunk tova.

PÁLYI ANDRÁS fordítása

Szakadékjátszma

reggel hat órakor háromszor csengett Áron András telefonja. Felemelte a kagylót. Hangot nem hallott. Egy perc múlva újabb három csengetés

légy óvatos

próbálta azonosítani a hangot

a kétszer három csengetést harminckilenc éve, ezerkilencszáznolcvan november huszonegyedikén hallotta először. Hárman voltak a gimnáziumi sakkcsapat tagjai. Kerekes Endre játszott az első, Áron András a második, Havas Oszkár a harmadik táblán. A régi reggelen a kétszer három csengetés után Kerekes Endre kiáltotta a telefonba: megnyertem az országos egyéni ifjúsági bajnokságot, spanyol megnyitással, harminckét lépésben

minden héten kétszer gyakorolták az első tanóra előtt a gimnázium természetrajzi szertárában a nagymesterek játszmáit. Kerekes Endre győzelme után állapodtak meg, hogy a kétszer három csengetés lesz hat órakor az ébresztő

ki telefonált? kérdezte Áron András felesége

nem tudom... a hangra sem ismertem rá. Aludj még. Van fél órád

Kerekes Endre két éve meghalt. Havas Oszkáról évtizedek óta nem tudott. A hangot olyannak érezte, mintha távolról is, közlőrl is, magasból is, mélységből is érkezhett volna. Talán csak álmodtam, gondolta. Hónapok óta rosszul aludt. Álmaiban árnyak kísérték, erdőkben barangolt, állatok állták útját, de kitömött állatok voltak, mint a régi gimnáziumi természetrajzi szertárban, árkokba csúsztott, az egyik kitömött macska a vállára ugrott, sakk-matt, nyivákolta

nem tudott újra elaludni. Az ablakhoz lépett. Napok óta hullott a hó. Lassan hullott, nagy pelyhekben. Mindent elborított, a házakat, a tetőket, az úttesteket, a járdákat, a hidakat, a gépkocsikat. Óvatosan vezess, mondta minden reggel a feleségének. Anikó fél nyolckor érkezett a kórházba, főnővér volt, nyolc órától fogadta a Belosztályon a vérvételre sorakozókat, lehajtott fejjel állnak a folyosón, mondta, mintha kivégzésre várnának, mindenki másképpen néz rám, mikor a vénát keresem, mindenkinek más a vénája, van, akinek a csuklójánál kell vért vennem

nyulak is voltak régen a gimnáziumi szertárban. Kitömött őzike, póniló, kiterjesztett szárnyú sas, galambok, teknősbéka, magyartanáruk, Török Andor az önként jelentkezőknek hetenként egyszer különórát tartott világirodalomból, heten jelentkezték, hárman a sakkcsapat tagjai, abban az évben Dosztojevszkij és Rilke volt a téma, Török Andor a *Feljegyzések a holtak házából* elemezte, Dosztojevszkij sokféle élményt szerzett a rabságában, magyarázta, ahány eltélt, annyiféle sors, annyiféle tulajdonság, három szál deszka volt évekig a fekhelyük,

és itt van Rilke, kiáltott fel, más sors, más világ, más életmű, de a szelíd lelkével, a lélekviharaival, a hol elfojtott, hol szabadjára engedett érzelmeivel mintha ő is rabságot élt volna, létezésrabságot, figyeljétek meg, kiáltotta karját magasba emelve, a kitömött állatok közé lépve, a polcon az üvegszemével rámeredő macskát majdnem fellökve, felkapott az asztalkáról egy kötetet, lapozott, hallgassák csak, ne szégyenkezz holtak között, olvasta, nagy szavak korokból, midőn, mi történt, még látható volt, nem valók nekünk, még, hogy győzelem? az minden, kibírni, mintha ott feküdt volna, ahol Dosztojevszkij, lelkirabként a valóságos rabok három szál deszkapriccsén

minden tanárnak volt beceneve. Török Andor a Különóra nevet kapta. Ha közeledett a folyosón, rögtön felhangzott az osztályteremben: jön Különóra. Szótlatlanul várták. Felálltak

mikor Török Andor megtudta, hogy Kerekes Endre megnyerte az országos ifjúsági sakkbajnokságot, a természetrajzi szertárban leültette maga mellé

tudja, mi volt Aljechin titka?

tanulmányoztam a játszmáit

kétszer hat

erről nem olvastam

Aljechin nem csak elsőre kombinált hat lépésig. Visszajátszotta gondolatban az ellenfele előző hat lépését. Behatolt az ellenfél fejébe, a gondolkozása, a lépései struktúrájába, ebből kombinált a várható újabb hat lépésre

én csak három lépésre tudok vissza-előre, mondta Kerekes Endre

az sem rossz. Különben a módszer nem csak a sakkbajnokságban érvényesíthető

hol még?

hát... a politikában... a történelemben...

lehet, hogy Kerekes Endre ebből találta ki régen a reggel hat órai kétszer három figyelmeztető csengetést, gondolta Áron András az ablaknál állva a hóesést figyelve

Török Andor temetésén öt évvel előbb is hullott a hó. Mintha be akarta volna temetni a sírkövekkel együtt a múltat, a lehajtott fejjel, fekete kalapokban sorakozó akadémikusokat, a Világirodalmi Tanszékről ott állókat. A régi tanítványok nevében Kerekes Endre búcsúzott. Áron András az egykori osztálytársak közül nem látott senkit. Egymagában állt távolabb a többiektől egy behavazott pálfafa mellett. Különórát tartott, mondta Kerekes Endre, megtanított a gondolatok keresésére, a nagy művek ismeretére, távoli világokat kapcsolt össze, szenvedélye volt a dolgok együttállásának kutatása, mikor idáig ért, Kerekes Endre fel emelte az egyik kezét, mintha a hóesésen átnyúlva a magasságot akarná megérinteni, amiként Török Andor is mindig a különórákon, a behavazott fenyő mellett Áron András nem látott ebben semmi meglepőt, hiszen Kerekes Endre is a Világirodalmi Tanszék docense volt már, mikor Török Andor emeritus professzort búcsúztatta, szenvedélyesen kereste a kulturális emlékek legtávolabbi gyökereit, amíg eljutott, amiként magyarázta, Török Andor azt tartotta, hogy a nagy alkotók megértenek valamit a világ működéséből, benne az ember helyzetéről, ám ennek a nemcsak historikus, hanem kozmikus megértésnek nem látszanak a feltételei, idézte egykori tanárakat, hullott a hó a sírgödörben a koporsóra is, az özvegyé lett festőasszonyhoz sorban járultak a részvétnyilvánítók, Áron András

utolsónak maradt, magára emlékszem, szólalt meg az özvegy, nemrégiben járt Andornál, diákkorában is volt nálunk, Áron András bólintott, kezét csókolt

hat óra negyven perc volt. Felkeltette a feleségét. Amíg Anikó a fürdőszobában volt, elkészítette a reggelit. Tejeskávé, pirítós, margarin, baracklekvár pocsék idő van, vigyázz a kocsival

tudom, legyen óvatos, hány órakor kezdesz a cégnél?

ma tízkor, addig itthon dolgozom. Bent vagyok három óráig, holnap lesz hosszú napom

a kórház és az idősothton között lesz egy-másfél óram. Elmegyek érted. Eszünk valamit együtt

három órakor a parkolónkban

ha indulásnál marad öt perced, nézzél be a sarki javítóhoz, vállal-e cipzárjavítást, kérte a felesége

felsegítette a kocsiabátját, Anikó puhán szájon csókolta

Áron András elmosogatta a reggelizőedényeket. Meghallgatta a félnyolcas híreket. Ausztráliában tovább pusztítanak az erdőtüzek, több száz ház leégett. A kormányzópárt néhány személyisége megkoronázta Horthy Miklós sírját. Az új ellenzéki vezetésű városokban elkezdődtek a kormányzati pénzelvonások. A Központi Statisztikai Hivatal jelentése szerint a múlt évben ötszáztizennégyen haltak meg kórházi fertőzésben. Kínában ismeretlen vírus jelentkezett. A német kancellár egészségi állapota rendeződött. Trump amerikai elnök Észak-Koreát vádolja az egyezmények felrúgásáért. Az észak-koreai diktátor ugyanezért az amerikai elnököt vádolja. Egyre több iskolából jelentenek tanárhiányt. Az Anonimus független kutatóintézet legújabb adatai szerint nem hitelesek a Központi Statisztikai Hivatalnak a kormányzati sajtóban közzétett adatai

nem örült az utolsó hírnek. Még nem fejezték be az információk elemzését az Anonimus cégnél. Még nem történtek ellenőrzések. Hat pultot irányított jó összhangban a munkatársaival. Az eredmények még nem voltak véglegesítve. Néhány hónapja többször behatoltak a rendszerükbe. A biztonságiak elhárították a támadásokat, de az utóbbi időkben olyan érzése volt, hogy betörnek a fejébe, a gondolatait is ellenőrzik. Nem osztotta meg érzését a munkatársaival, nem akarta, hogy fokozza a bizonytalanságokat. A bizonytalanságot nem csak a behatolások jelentették, mintha körülvelt volna mindent, a gondolatait, a napokat, a híreket, mintha az örökös hóesésben ismeretlen helyről érkező üzenetek a csúszásveszélyre intettek volna, az utcákon is mintha újra hallotta volna a még mindig azonosíthatatlan reggeli hangot, légy óvatos. Az első behatolások után a pultokra beérkezett adatokat naponta áthelyezte az otthoni gépére, de nem tartotta kizártnak, hogy a saját gépét is érhetik támadások. Talált a fiókjában egy régi Naplókötetet. Hónap elején abba kezdte vezetni a napi adatokat. Ez némi biztonságérzéssel töltötte el. Leült a gépéhez. Átküldte munkatársainak a napi összegezendőket: elvándorlás az ország keleti régióiból a jobban fizető nyugatiakba. Tanárhiányok növekedő számadatai. Kórházi adósságok összehasonlító adatai az elmúlt évekkel. Tíz óra tíz perckor megbeszélés, üzente. Beszélni fogok a biztonságiakkal, gondolta, nézzenek utána a behatolásoknak, ellenőrizték a gépállományt, az informatikai aligazgatóval is egyeztetnem kell, gondolta, az aligazgatóval régóta együtt dolgozott

hátradőlt a karosszékében. Íróasztalán hevert az előző héten kapott meghívó: *Várad Lili Kossuth-díjas összművészeti kiállítása*. Várad Lili Török Andor özvegye volt. Emlékezhettem rám, gondolta Áron András, mikor a meghívót megkapta, ott voltam a professzor temetésén. Arra is emlékezett, hogy diákkorukban Kerekes Endrével jártunk a műtermében. A meghívókhöz CD-lemez volt mellékelve. Schubert C-dúr vonósötösének Allegro tétele. Feltette a lejátsszóra. Hátradőlt. Lehunyta a szemét

évtizedek óta be volt zárva az információáradatok világába. Tájékozódni tudott mindarról, ami körülvette, de a zene segített elrendezni magában az érzéseit, mintha benne szólalt volna meg ezúttal a hegedű búcsúzó hangja, a cselló távolból üzenő kíséretével, a mulandót is visszahozva. Kétszer lejátsszotta.

a meghívó négyoldalas volt. Felsorolta a többi résztvevőt, filmest, színészetket, operatőrt, technikust, világosítót, Várad Lili a férje, Török Andor emlékének ajánlotta a bemutatót

aznap Anikó ügyeletes volt a kórházban, Áron András egyedül villamosozott ki Újpestre. Régi raktáépület belső terének falait fekete függönyök takarták, sokan gyülekeztek, festők, Török Andor egykori kollégái, a megnyitót tartó ősz szakállú akadémikus félhomályban lépett a mikrofonhoz. A mennyezetről függő két reflektor egymást keresztező fénnel világította meg. Ismertette Várad Lili pályáját. Bemutatta a többi résztvevőt. Beszélt az összművészet történetéről. A felsoroltak közül Áron András csak Wagner nevét ismerte. A művész ars poeticája, emelte fel a hangját, az, hogy kétféle jó művészet van. Mindkettő lehet értékes. De van közöttük különbség. Az egyik szolgálja a korszak ízlésvilágát. A másik érzékelteti, hogy mi maga a korszak. Ő az utóbbi híve. Ennek szentelte munkásságát

a reflektorfények kialudtak. Felhangzott Schubert C-dúr vonósötösének Allegro tétele. Két fénycsóva világította meg az egész falat betöltő festményt. Várad Lili farmerban, piros garbóban, ősz hajjal állt a festmény előtt. Áron András kiszámolta, hogy nyolcvanéves lehet

a festmény hatalmas szürke fal. Áttörhetetlennek tűnt. Mintha betonfal lett volna. Fekete fugák hálózták be, téglalapokra osztva. A fal előtt két alak. Fehér köpeny, csúcsos vörös bohócsipka. Az egyik előre lépve, a másik elfordult testtartással hátra. A kép alsó síkján a sáros földdarabok fekete mélyedésig nyúltak

néhány pillanatra sötétbe borult a terem. Vetített kép jelent meg: ugyanaz a festmény hasonló két alakkal, sűrű hóhullásban

ez az örökös hóesés, mondta az egyik

már megszokhattad, mondta a másik

nem tudom megszokni

legalább mindent eltakar

ezt az egész...

ki ne mondd... mi is benne vagyunk

jó... ezt az egész... tejfeleslábast

bírni kell

merre menjünk?

én előre

ott szakadék van... én próbálok hátra...

ott fal van

hallod a zenét?
nagyon távoli
mégis megpróbálok előre
egyszer már beleestél
kihúztál
egyszer sikerült
megpróbáljuk újra
jó... én is megpróbálok újra a falnak
mióta tart ez? Hány óra van?
nem mindegy
mit csinálsz?
taposom a havat
minek?
nyomot kell hagynunk. Taposs te is
elfáradtam... fekjünk le
a hóba?
más nincs... betakar
a zene felerősödött. A hegedűk búcsúsólama
a vetített alakok átölelik egymást. Lefeksznek. A hóhullás a filmen erősödik.

Betakarja őket

szoktál álmodni, kérdezi az egyik a hótakaró alól
megpróbálok
én is

miközben az Allegro utolsó ütemei felerősödtek, a vetítövászonon megjelentek a közreműködők nevei. Filmrendező, operatőr, színészek, technikusok
a terem kivilágosodott. A festmény előtt Váradi Lili állt. A közreműködők mellé sorakoztak. Taps. Háromszor meghajoltak. Áron András megvásárolta a katalógust. Sorba állt a gratulálók között. Mikor Váradi Lili elé ért, meghajolt. Átnyújtotta dedikálásra a katalógust

maga ott volt Andor temetésén, mondta Váradi Lili. Hol van a barátja?
meghalt
ő is?
ő is

Andor diákjának. Kétezertizenkilenc, Budapest. Lili, írta a belső oldalra Áron András kikapcsolta a lejátszót. Visszatette a meghívót a katalógusba nyolc óra negyvenhét perc volt

a kapucnis bundakabátjában indult. A cipzáras jutott eszébe, mikor kiért a hősésbe. A sarkon lépcsők vezettek az alagsori üzletbe. Természetesen javítunk cipzárat, tessék hozni. Hat óráig vagyunk nyitva

a Thököly úti megállónál felszállt az 1-es villamosra. Talált az ablak mellett ülőhelyet. Szemközt hősipkás, piros sálas férfi újságot lapozott. Gazemberek, mordult fel. Áron András nem tudta megállapítani, milyen újságot olvas, kit tart gazembernek, talán egy hatalmat képviselőt, talán egy hatalmat bíráló, gondolta, így vagy úgy, gondolta néha álmából is felriadva, a hatalom van minden mögött, belopózva az idegekbe, az agytekervényekbe, az enyémbé is, gondolta, miközben a hősipkás leszállt, akkor is veled van, feletted, mögötted, szemközt, ha nem is

gondolsz rá, gondolta, meghatározza, milyen hírt hallgatsz meg, milyen újságot olvasol, kinek hiszel, miben hiszel, a hatalom élni is hagy, de ölni is tud, nem csak fegyverrel lehet ölni, olvasta az egyik filozófust még egyetemi hallgató korában, szavakkal is, mielőbb beszélek erről is az informatikai aligazgatóval, gondolta, jóbarátja volt évtizedek óta, együtt voltak az egyetemen az alkalmazott matematikai szak hallgatói, később együtt voltak ösztöndíjasok egy londoni informatikai kurzuson, jó ideig nem tudtak egymásról, de egy budapesti konferencián össetalálkoztak, a barátja már aligazgató volt az Anonimus cégnél, gyere hozzánk, mondta, emlékezett Áron András, miközben a szemközti üresen maradt helyre egy idős asszony telepedett két megrakott nyilonszatyorral, gyere, mondta az aligazgató, függetlenek vagyunk, európai szakmai híre van a cégünknek, gyere, nézzünk együtt szembe az elsötétülő világgal, gyűjtsük róla az adatokat, szabadság, hitelesség, pontosság, ténszerűség, ezek a vezérelveink, és magas a fizetés, tette hozzá, mielőbb felkeresem, gondolta Áron András az 1-es villamoson

a szemközt ülő, szatyrárt szorongató idős asszony lehunyta a szemét, a HÉV-állomásnál szóljon rám, kérem, ha elaludnék, mondta, én is ott szállok le, felelte Áron András, átvette az egyik szatyrot a lépcsőnél, az Isten áldja, hálálkodott az asszony, magát is, válaszolta Áron András, elhaladt a hótól megtisztított járdán a Művészetek Palotája, a Nemzeti Színház parkolója előtt, napszemüveget tett fel, figyelt, évekkel előbb intették, ellenőriztesse a látását a folyamatos számítógéptevékenység miatt, diákkorában az északi sarki utazókról szóló regényekben olvasott először a hóvakságról, két valóság van, emlékezett vissza a barátja, az informatikai aligazgató szavaira, miközben a lucskossá hígult havat taposta, az egyik a hatalomé, a másik a tapasztalaté, az egyik az udvaroncoké, a másik a tényeké, elérte a tizenkét emeletes házsört, hosszan törölte a hólét a cipőjéről

mikor évekkel előbb először lépett be az üvegezett forgóajtón, a recepcióspultnál fiatal hölgyek fogadták, fekete kiskosztüm, fehér garbó, sötétkékre festett körmök, mosolyogva, mintha régóta ismernék. Nyújtották a kitöltendő ívet, máris érkezett a harmadik. Hasonló kiskosztüm, garbó. Áron András mikor átadta az adatait tartalmazó kitöltött, aláírt ívet, megfigyelte, hogy a körmei vörösek voltak. Az ötödik emeleten lesz a munkahelye, Áron úr, mondta a vörös körmű. A lifthez vezette. Rámutatott a nyilakkal ellátott irányítótáblára. Áron András tanulmányozta

földszint: váróhelyiség

első emelet: munkatársak, biztonsági szolgálat öltözői

második emelet: étterem

harmadik emelet: konferenciatermek

negyedik emelet: sajtószolgálat

ötödik emelet: informatikai elemzőpultok

hatodik emelet: szerverközpont

hetedik emelet: stratégiai aligazgatóság

nyolcadik emelet: külső beszállítók

kilencedik emelet: banki megrendelések, társtulajdonosok

tizedik emelet: informatikai aligazgatóság – biztonsági aligazgatóság

tizenegyedik emelet: informatikai igazgató – biztonsági igazgató

tizenkettedik emelet: főigazgatóság

lesöpörte kezével a kapucnis bundájáról a havat
belépett
a nagyóra kilenc ötvenet mutatott
a pultnál új páros ült. Az annyi év után is, elődeikhez hasonlóan kékre festett
körmű két fiatal hölgy helyén két idősebb. A folyosóról fekete öltönyös, fehér inges,
sötét nyakkendőes fiatalember lépett eléje. Zakóján „Biztonsági szolgálat” kitűző.
A belépőjét kérte. Máskor nem volt rá szükség. Jól ismerték a pultosok, mosolyogva
fogadták. Előkotorászta a belépőjét. A fekete öltönyös bólintott. A lifthez vezette, ő
nyomta be az 5. emeleti gombot. Követte. Együtt léptek ki fent a folyosóra
kilenc óra ötvenkilenc perc volt
a három pult három irányítója a kérdésére azt válaszolta, hogy nem érkezett
semmilyen üzenet a további tennivalókról
nyolc óta tízkor elküldtem
nem érkezett
a fekete öltönyös fiatalember mellette állt
Áron András kérte, jelentse a szolgálatnak, hogy biztonsági ellenőrzésre van
szükség
természetes, mondta a fekete öltönyös, már intézkedtünk. Az öné máris mű-
ködik
a monitoron felirat jelent meg: Áron András urat kérjük az informatikai al-
igazgató úr irodájába
mikor? írta Áron András
most, uram
tíz óra négy perc volt
ha visszajövök, egyeztetjük a továbbiakat, mondta a kollégáinak
a lifthez ment. A fekete öltönyös fiatalember most is vele tartott. Szótlanul
álltak a liftben. Együtt léptek ki a tizedik emeleten. A pultnál itt is ismeretlen
idősebb hölgy ült. Kérte, foglaljon helyet. A biztonsági ember a távolabbi karos-
székre ült. A pultos telefonon jelentette: Áron úr megérkezett
a falon függő táblák mutatták, hogy a bal oldali folyosó a biztonsági, a jobbol-
dali az informatikai aligazgatósághoz vezet
a pult fölött az óra tíz hetet mutatott
a jobb oldali folyosón fiatalember közeledett. Nem viselt zakót. Fehér ing,
sárga pulóver. Nyújtotta a kezét. Áron András még nem találkozott vele. A biz-
tonsági ember felállt. Szolgálatkészzen figyelt, a fiatalember intésére visszaült a
karosszékre
erre, Áron úr
haladt az ismeretlen sárga pulóveres mögött a jobb oldali folyosón. Az Aligaz-
gató feliratú szoba előtt a fiatalember előre engedte
erre, kedves barátom
sokszor járt ebben az irodában. Ismerős volt a fekete műbőr huzatú kanapé, a
három hasonló huzatú szék az üvegborítású asztalnál, az ablaksorral szemközti
íróasztal
örülök a találkozásnak, Áron úr. A tegnapi nappal változások történtek. Az
állam hatvanszázalékos részesedéssel belépett a cég igazgatótanácsába. Nem ter-
vezünk változásokat. Ismerjük a hivatali pályáját, az alkalmazott matematikai

tanulmányait, a londoni és német ösztöndíjait, az előző munkahelyeit. A legnagyobb bizalommal vagyunk ön iránt

hová akar eljutni? gondolta Áron András

próbálta rendezni a gondolatait. Várt. Nem szólalt meg. Az első mondatomon múlik minden

holnap rövid megbeszélést tartunk a további munkafolyamatokról

az eddigi munkában vannak

a fiatalember sétált. Az ablakhoz lépett

gyönyörű ez az örökös hóesés, nem gondolja?

Áron András nem válaszolt. Felvillant benne, hogy megkérdezi, hol van a barátja, az aligazgató, de ahogy a fiatalember határozott tekintetét figyelte, úgy érezte, ezzel a kérdéssel is várnia kell

összeállítjuk az újabb feladatok programsorozatát

az eddigiéik...

újabbak lesznek

még nem fejeztük be. Idő kell a végső elemzésekhez

mindenre lesz idő

a kollégáim a pultoknál...

összehívjuk őket holnap, vágott a szavába a fiatalember. Elmosolyodott. Számítunk a szakértelmére

figyeli minden szava után a tekintetemet, gondolta Áron András. Be akar látni a gondolataimba. Nem nehéz kitalálnom, hogy mi lehet az ő fejében. Hatvan-százalékos állami részesedés... három lépés vissza... abból előre, mintha ő is sakkozna, suhancnak látszik, de nem akar ki

ezek országos érdekek, kezdte lassan Áron András, tanárok hiánya, kórházi adósságok

rendkívül fontosak az országos érdekek. Holnap tárgyalunk az újabb megközelítésekről. Nagyon bízunk benne, hogy helyeselni fogja

azt hiszi, nem látok át rajta, gondolta Áron András, meg kell tartanom ebben a hitében

talán nem egyezik majd mindenben a megítélésünk, Áron úr, de meg kell találnunk a közös pontokat. Semmit nem fogok kérni, amit nem felsőbb rendelkezések írnak elő

tudtomra akarja adni, hogy csak végrehajtó, gondolta Áron András

az adataink...

az adatok... igen...

olyan sűrű volt a hóesés, mintha függönyt húztak volna az ablak elé, elsötétlett a szoba

hallgattak mind a ketten

az új aligazgató kissé előrehajolt, mintha keresné a homályban Áron András tekintetét, de Áron András látta a határozottságát. Mégis úgy érezte, ismételni akarná azt, hogy mindent a felsőbb vezetés rendel el. Nem lehetetlen, hogy valóban csak közvetítő. Arra gondolt, hogy a barátja, aki lehet, hogy már nem aligazgató, mikor a két valóságról beszélt, hozzátette, tudod, van a hatalom és vannak a tapasztalatok, az előbbit az udvaroncok szolgálják, mi meg elemezzük, amibe beleütközünk

iszik egy kortyot?

Áron András úgy érezte, nevetséges volna, sőt hiba, ha visszautasítaná, elvágna a lehetőségét, hogy kombináljon a további lépésekre. Régen a sakktábla előtt érezte az ilyen kíváncsiságot

az íróasztalfiókjából üveget és két pohárkát húzott elő. Töltött. Eredeti vodka mint a régi szovjet filmekben, gondolta Áron András lehajtották

annyi időnk van, amennyit csak kíván, Áron úr. Nyíltan beszélhetünk. Az államérendek mindenek felett. Örök vagyunk. Mit kíván még megtudni?

minden világos

a fiatalember hallgatott. Széttárja a karját

megtülthették neki, hogy többet mondjon, gondolta Áron András. Lépéselőnyben érezte magát. Alárendeltként bánik velem, de ő is alárendelt. Mondhatták neki, hogy majd találkozik ezzel-azzal, aki tiltakozni fog, vegye elő a vodkásüveget, és legyen barátságos, nyerje meg a tiltakozót

felállt

mindent egymás tudtára adtunk, mondta az aligazgató

igen, mindent

elindult. A kilincsre tette a kezét. Hátrapillantott

az ajtóm mindig nyitva áll előtted, mondta az aligazgató váratlanul könnyed hangon tegezve, bármikor jöhetsz... nem lesz kifogásunk, ha mégis távozol

lassan lépkedett a folyosón. Próbálta átgondolni a találkozást. A pult fölött az óra tíz óra huszonegy percet mutatott. A pultos hölgy nem nézett fel. Feljegyzésekbe mélyedt. A biztonsági ember a karosszékéből merev tekintettel nézett a falra, mint-ha egy legyet figyelt volna. Áron András arra gondolt, mit kell mondania az ötödik emeleten a kollégáinak

lépteket hallott a bal oldali folyosó felől

a biztonsági ember felállt

a pultos hölgy továbbra is leszegett fejjel az irataiba mélyedt

a biztonsági ember kiegyenesedett, mintha utasításra várna, elnézett Áron

András válla fölött

valaki megállt mögötte, hátulról átkarolta

régen találkoztunk, András

felismerte a reggel hat órakor telefonáló hangját

Szaturнусz

*Egy hete nem gyűjtöttem rá. Örülök.
Azt mondják, bűn pusztítani magunkat,
és én nagyon egyetérték. Az élet olyan legyen,
mint egy sárga szegélyű, patinás magazin
ötven évvel ezelőtti lapszámaiban a
Sargasso-tenger. Mély. És amit nem lehet
gombostűvel kitűzni a műhely falára, az nincs is.
Csillámlás. Titokzatosság. Lambéria. Örülök.*

*Egy hete nem gyűjtöttem rá. Örülök.
Azt mondják, így sokáig fogok élni,
jócskán tovább, mint amúgy. Több
időm lesz örülni legalább. Már csak azt
kell kitaláljam, egyébként mihez kezdjek
a sok plusz idővel. Tanulhatnék valami
tényleg hasznosat végre. Vagy elindulhatnék
a Szaturнусz felé. Lassú tempókkal, háton,
csak könnyedén, ha már ráérek.
Ha már egy hete nem gyűjtöttem rá.*

*Ha már örülök. Mint vitorlák a horizonton,
mikor valaki a távolban könnyezni kezd, mert
félreértette őket. A végtelent tévedésből
végtelennek olvasni? Előfordul.
A kádba ejteni a telefont, miközben
élő közvetítésen nézed a teliholdat
valami mediterrán tengerpart fölött?
Szerelmes is pont így voltál mindig.
Vagy ezt arra mondod? Tűzed nincs?*

*Egy hete nem gyűjtöttem rá. Örülök.
Az előszobában állok a negyvenes égő
fényénél, és a téli cipőket és a téli kabátokat
és a téli irányokat és a téli teleket nézem,
hogy el kéne őket pakolni, vagy elővenni
még többet, hogy végképp semmi ne legyen
rendben, ha már minden oké, mert minden oké,
mert egy hete nem gyűjtöttem rá. És örülök.*

Lassan. Mennyi nevetséges panasz hányszor.
A hangom mindig örömmel túljátszotta a szerepét.
Én az voltam, aki hátul áll, egy elmesélhetetlen
történet tenyerével a száján. Hazudnék, persze,
ha most kitalálnám, pont nekem nem volt jó ez így.
Lenni örökre a padon alvó ismeretlen lent a parkban,
éjjel, fölötte repülőhalak, repülőhalak, repülőhalak
ugrálnak át hármásával, kettesével,
a bűvárkéek rendszerzajban, örömiükben.

Utolsó napok a torkolat mellett

Innentől mindent tudunk.
Onnan még csak a sötétje látszik,
a sodrásba lógó lombok a túlparton.
Citromos árnyék. Homokba borult
tejeskávé lassú habja. A söröző teraszán
a sült halat félretolva, fürdőruhában,
kicsi és nagy kórusban az Ave Mariát.

Olaj serceg. Harmincnégy fok van.
Igyekszem csupa olyasmit gondolni,
mint a körülöttem lévőök, nem megy,
hunyt szemmel fekvő tájseb. Ilyenkor
minden messze van, mint a lábfejem.
Valaki egy nevet kiabál. Nem tudni,
a palacsinta miatt, vagy mert eltűnt.

Félálom jön. Elnevezem Reménynek.
Sétálni viszem. Eldobom neki a botot.
Nem hozza vissza, de hát épp ez a lényeg.
Aztán megint a név, egyre hangosabban.
A távolságot a valóság és közötttem,
hallom, persze, csak kiénekelni nem tudom.

Végül felülni szépen. Nézni a futását,
zöldjét, bemozogni a teret, hozni, bontani,
tüdőzni. Fogaink alatt homok csikorgása,
ennyi bizonyosság a földdel kapcsolatban.
Akác levelein át fény. Aztán ennyi se.
Hallgatni itt annyi, mint nem létezni.
Mint egy tömött éjszakai járaton.

*Fölmerül, hogy ez nem is egy nap, csak
egy bögre oldalára nyomtatott minta.
Úgy nézünk, mint egy álom szereplői,
amikor az álmodó hirtelen fölébred.
Valaki a látótér peremén a gyerekéhez
hajolva dühösen azt mondja,
biztosan nem azt mondja, de úgy hallatszík,
minden víz egyedül van, és mi víz vagyunk.*

Visszafutni a nyári vihartól sötét lakásba

*Homályos összefüggés a felhők
és a hársak között, hogy monoton,
monoton, monoton, szél, dörrenés,
a behúzott sötétítő a nyár elébe,
kiváló alkalom futni vagy aludni.*

*Milyen határ, mire gondolsz, hova mész,
hány feltölteni elfelejtett telefon egy élet,
hány véletlenül tökéletes üldögélés,
mikor az első kortynál tudjuk, bárhogya is
próbálnánk eztán, sosem találunk ide vissza.*

*A ventilátor egykedvűen dolgozik mellkasodban,
elfelejtett álmaid gyűrűznek kivágott fák csonkjain,
a lélegzet viszkozitása egy szerelem
elejére emlékeztet, de ezek csak homlokzatok,
ezek csak a belső vonalak látványosságai.*

*A híd íve és a tükröképe két zárójel, a vastraverzek,
aki szemből néz, látja, mint zárnak egy történelmi
helyszínbe téged, magasvasút alatt hamburgeres,
élére állított matracon üzenet:
ha bármi fontosat akarnál mondani, tévedsz.*

*A funkció örök, a használó cserélődik –
és más tanulságok egy török kávézó teraszán,
leírni az üres szabály kongó belsejét,
egy üzenet szemedre lobbanthassa másnap,
nem derül ki, mire gondolsz. Tényleg nem.*

*Minden reggel arcátiültetés. Ébredni is elfelejtő
nők mosolya kölcsön. Homályos jó, visszafutni
a nyári vihartól sötét lakásba, és törölközővel
a kezekben állva, hogy mindenki árva
focikapu egy sivatag közepén, és mindenki boldog.*

HANGAY NIKOLETT

üzemzavar

*a metró műszaki okok miatt nem üzemel.
kálvin tér kedd este hét negyven.
a metró műszaki okok miatt nem üzemel
vagyis valaki mától
műszaki okok miatt nem üzemel tovább.
egy törött alkatrész
ma este a helyére zuhant a
fővám téri metróalagútban.
ma este valaki megszűnt
mint egy befalazott metróalagút
a mentőautó villogó fényében még
mintha látszana a sínek között
a helyére zuhant törött alkatrész amit
valaki ma nem visz haza
mert műszaki meghibásodás miatt
nem üzemel tovább.*

TYSSEDAL

*ma éjszaka
magányos fenyőfa leszek
aki a holdat nézi
és évtizedek óta nem gondol a holnapra.
egy olyan erdő ízével a számban*

*amire már senki nem emlékszik
lassan magamról is elfeledkezem.
a holdat nézem és
nem törődöm a völgyből
felhallatszó jövő idővel.
sem a svéd bútorüzlettel
sem a lézerrel
méretre vágott farostlemezekkel
sem a harmincnegyzet lépésből álló
illusztrált összeszerelési útmutatóval
vagy az annak nyomán
húsba fúródó minőségi műanyag csavarokkal.
csak nézem a holdat
akkor is mikor a hajnali köd lassan
eltakar mindent és
a völgyből elindulnak az álmos favágók
arcukon még ott a lepedő nyoma
kezükből már a holnap.*

itthon vagyok

*a szennyes ruháimat
még mindig egy ötszáz literes kék
műanyag zsákba gyűjtöm pedig
már nem csak a hét bizonyos
ábécé által kijelölt napjain moshatok
ahogy az sincs már egy
másik időzónában pontosan működő
óra mutatóihoz kötve
mikor nem fogyasztom el
az előre csomagolt reggelimet.
a szabad és megkérdőjelezetlen
éhezés és mosatlanság
privilegiumát élvezem. itthon vagyok.*

*nem tévedek el a metrólagútban és
mindig tudom merre folyik a duna.
betűről betűre értem a
hőségben felhőlyagosodott keserűséget
amit a régi ismerősként üdvözölt
koronás kockacukorral próbálok
elkeverni egy reklámlogós bögrében.*

értem a villamossínen
feledett plüssmackót és az
akciós joghurtot a spárban
a zsemlet harminckilenc forintért
a bizalmatlanságot a gyümölcsárus szemében.
ismerem az utcai antikváriumban
mikszáthot és möriczot
a tornacipő talpán a mentolos rágót
a hálósákokat a kapualjban és
tudom a lépcsőház kódját.
ez az én partra sodort fatörzsem a
szabadság híd alatt
itt vesztettem el egyszer valami fontosat
ebben a kávézóban találkoztunk először
ebben meg utoljára.
azt a péniszt én rajzoltam a falra
én építettem ezt a templomot
annak a bácsinak ott én
vagyok az anyukája és
én vezettem a hajót ami a folyóba fulladt.

én vagyok a járdasziget a
múzeum lépcsője
a villogó zöld lámpa és
a lejárt bkk-bérlet a zsebedben
a dohányboltban elkért személyi
a torkot égető visszanyelt kurvaanyád.
én vagyok
a sziget és a folyó és a híd
a troli és a metró és a villamos
a parlament felett az ég és
az égen a galambok
a galambokból a galambszar
én vagyok a város.
itthon vagyok.

Műtét után

*Beszélni tanul egy műtét után,
Ahol besípoltak nála a gépek.
Összehangolt akció indult be akkor,
És volt egy definíció, hogy mi az élet.*

*Darabokból rak ki minden mondatot,
Mi ismerős volt, lassan ismerős lesz.
Levelet ír valaki a múltból,
Ez lesz, amit esténként elővesz.*

*Néhány hét után menni az utcán
Sápadtan, kicsit még szédelegve,
Bizonytalanul, hogy ki köszön rá,
Ha kibóklászik két emlékterekre.*

*Definíciót keres, hogy miért, hányszor,
Ha felháborodik, úgy sejtí, jó nyomon jár.
Plakátok néznek rá mindenholnan,
Dolgozik az utcákon a mémgyár.*

*Valahogy másképp emlékezett pár dologra,
Odább tolódott a tér, tegnap fák álltak ott még,
Festékszóró fest múltat talapzatokra,
Egy jacht az úrben takarja a holdfényt.*

*Volt egy definíció, hogy mi az élet,
Míg mozdulatlanul maradt, tán működött.
Hajóroncs látszik a ködben – és a szerkezetről
Akvarellt fest egy hajótörött.*

(lélek)

*a fákra hulló fények azt bizonyítják, van élet, nincsen több, nincs a lényegnél
kevesebb, fejed két csónak között bent lebeg
valami ellensúlyt keres az inga, visszalendül, illatos kenőcsöket kennek rád, a
nyugtalanság mégsem enyhül,
elbújik a napkorong a domb mögött, bolond kicsit, hogy ide is utánad költözött
két fa között a hangod átsuhan meglapul figyel megül fönt zölden boldogan
ennél mélyebbre ha indulsz nincs kapaszkodód felszedték a létrát lépcsőt korlátot
pincébe vivő ajtót
üressé hagyott ház maradt a dombon, nincs reggel és este sincs a meghívódon
elbillent egyensúly köztes napszakokkal, tengerparti táj sok élénkzöld homokkal,
ott lenni egy gömbben, ebben nincs szokatlan, egy álmodott vízben szétázott
gondolatban*

Hamlet-apokrif

Hiába faggatnék
 temetői földből kihúzott gilisztákat
 (noha ők előben igazán testközelből
 s napi praxisukban) – hiába;
 a tenyeremen kunkorgó eleven hieroglifák
 nem árulnák el, lepleznék le
 a torokszorító, de minimum érthetetlen-
 nek talált misztériumot – legalábbis
 így gondolom, ezzel nyugtatom magam:
 hogy úgysem lehetnének ők a kulcs
 – miközben én vagyok (már megint) kevés:
 nem tudok gilisztául.
 Magukat a leveleket, az ősz halottait, kérdőre vonni,
 ez eszembe sem jut – nevetséges
 próbálkozás lenne: kihurcolni a természetbe
 egy zárt szobában is épp eléggé kínos
 spiritiszta szeánszot; asztaltáncoltatás
 nélkül ugyan, de holtakkal akarni beszélgetni (atyaég!)
 – és valami azt súgja, nem mennék többre magukkal
 a fákkal sem, akik pedig évről évre elvesztik
 levelgyerekeiket, hogy aztán (voltaképp milyen abszurd!)
 bőséges tápanyaghoz jussanak
 a tetemeik megtrágyázta földből;
 de ha van bölcsességük (miért is ne lenne?), azt
 szívós tetszhalál- & -megújulóprogramjuk s hangyák-járta
 konok, kemény kérgük őrzi – baltával, fűrészszel
 faggatni őket az eszköztelen élő kétségbeesett
 és eredménytelen erőfitogtatása(!) lenne.

Marad hát
 a bekerítettség-, a csapdábaesettség-érzés,
 a takarót-haraptató rettegés

vagy

a gilisztákért föl nem forgatott, félre nem
 sepert, korhadt-fanyar illatú avar bámulása
vagy a csodálkozó (hitetlenkedő) értetlenség –
 Isten zúgó erdőkbe, csobogó patakokba,
 hullámzó búzaföldekbe szétporciózott,
 talányos hallgatása.

A Nagy Fogás

*A chipsfejlesztőnek támad egy remek ötlete,
beszél a chipsgazgatóval,
és hat hónappal később a chipsgyárban elkezdenek
kivenni néhány chipset minden zacskóból,*

*a csomagoláson azonban továbbra is az áll,
A Nagy Fogás,
így változik meg a Nagy jelentése,
és lesz belőle Többé-kevésbé Méretes vagy Csupán Alig Kevésbé Nagy
Mint Azelőtt.*

*Konfuciusz előre megmondta, hogy ez fog történni:
a nyelvet rabul ejti és kiforgatja önmagából
néhány szélhámos az Üzleti Osztályról,*

*azután pedig egyre girbébbek és gurbábbak lesznek a szavak,
mígnem már senki sem fogja tudni, hogyan kell lépcsőt rakni,
megvizsgálni egy ló fogát,
vagy épp jókor kussolni.*

*Abban a korban éliünk, amelyet megjósolt.
Semmi sem azt jelenti, amit mond,
pedig azt egyfolytában mondja.
A 28-as főúton a fények egész éjjel
megvilágítanak egy plakátot, rajta csinos lánnyal,
akit olvastott sajt borít –*

*Látod, hogy csábítja a késő esti kocsik folyamát;
Látod, hogy az ittas sofőrök félrerántják a kormányt a hold szondája alatt!*

*Immár a pusztában vagyunk,
nem értjük a jeleket,*

Tony Hoagland (1953–2018) számos kitüntetéssel díjazott amerikai költő. Mivel édesapja a hadseregben szolgált orvosként, gyermekkorát különböző támaszpontokon töltötte, később alkalmi munkákból tartotta el magát, végül pedig egyetemi oktatóként tanított kreatív írást. Költészete hol személyes és vallomások, hol pedig szinte közéleti, gyakran fanyar és csipkelődő hangvételű verseiben pedig előszeretettel nevezi nevén az élet fonákságát. *(A ford.)*

*miközben levegő után kapkodunk,
és eluralkodik rajtunk az a posztmodern érzés, hogy lemaradunk valamiről.*

*Egy történetben, amelynek lemaradtam az elejéről,
anélkül, hogy tudnám annak a nevét,
amire szinte fel sem fogom, hogy vágyom,
használok ezeket a szavakat, amelyeknek
fogalmuk sincs, merre tartanak.*

*Nem csoda, hogy valami többé-kevésbé méretesre vágyom ebédre,
ami sós.
Nem csoda, hogy csak nézek magam elé, miközben megeszem.*

Értelmiségiék között

*Nyugtalan társaság voltak.
Nem üldögéltek szőlőt majszolva a délutáni napsütésben.*

A merengést utálatos időpazarlásnak tartották.

*Egy olyan tevékenységgel töltötték a napjaikat, amelyet
„gondolatébredésnek” hívtak,
mintha a gondolat holmi állat lenne, és hosszú botokkal*

*bökdösnék a ketrece rácsain keresztül,
így kínozza és készíttve arra, hogy különösen viselkedjen.*

*Ez volt a vallásuk.
Ez és az ólomüveg-őseiken átszűrődő fény.*

*Sokkal inkább érdekelte őket a fa neve,
mint az alma íze.*

Fiatal voltam, és bizonyítani akartam,

*a szavak azonban, amelyeket tőlük tanultam, átalakítottak.
Mire észrevettem, már rég megváltoztam.*

Lehetetlen megmondani, rossz volt-e.

*Úgyis kiderül, hogy eltévedtél, csúnyán eltévedtél,
megvakultál, teljesen,*

*meghülyültél, alaposan,
kiszáradtál, nagyon,
megéheztél, irtózatosan,
és innen folytatod.
Csakhogy arra is rájössz,
képtelen vagy többé nem gondolkodni, gondolkodni, gondolkodni;

egyre csak tépelődsz, és magadban beszélsz.*

Tudod mit

*Vannak olyanok, akik nem úgy tekintenek egy törött hintára,
mint egy tönkretett gyermekkor jelképére,*

*és vannak olyanok is, akik nem úgy értelmezik egy motelszobában
repdeső légy viselkedését, mintha a gondolatmenetüket gúnyolná ki.*

*Vannak olyanok, akik nem merengenek régmúlt élvezeteken
egy üres medence láttán,*

*miközben elállják az utat a járdán a többi gyalogos elől.
Olvastam egyszer egy kaliforniai városról, ahol az emberek*

*nem eresztik tekergő gyökereiket
mások érzelmi életének virágföldjébe,*

*mintha önző hatévesek lennének,
akik az utolsó korty kakaót is kiszűröcsölik a szfvószállal;*

*mások meg az ország középső részén anélkül képesek csokolózni,
hogy a heteroszexualitás elnyomó terhét vitatnák.*

*Látod a krémes, citromsárga holdat?
Vannak olyanok, nem úgy, mint te meg én,*

*akik nem sóvárognak hírnév, szerelem vagy temérdek sok pénz után,
ami mind ugyanolyan elérhetetlen, mint a hold,
így aztán később nem
kell még több időt elszúrni azzal,
hogy becsmérlik egykori vágyódásuk tárgyát.*

*Vagy következésképp keresztre feszíteni magukat
egy kihalt kávézó golgotáján éjjélkor.*

*Tudod mit –
vannak olyanok, akik felkelnek reggel, átvágnak a szobán,*

*kinyitják az ablakot, hogy beengedjék a szellőt,
és hagyják végigsimogatni az arcukat és a testüket.*

TÓTH BÁLINT PÉTER fordítása

Tangó, reset

Komppal mentünk át a túlpartra.

Hülye, szeles, hűvös és nyár volt. Nem lehetett hinni a meteorológiának. Hiába jósoltak jó időt, biztosan nem vált be.

A zöld kabátomat viseltem, mint húsvét óta szinte mindig. Apámmal együtt vettük, noha ő pirosat akart. Nekem megakadt a szemem ezen a levelibékazöldön. És ő azonnal beleegyezett, de nem a lányos apák ellágyulásával, hanem mert mindig nagyra tartotta a személyiségemet és az ízlésemet. Nem úgy nevelt, hogy bármikor is jelét adta volna, jobban tudná, mit tegyek. Pláne nem abban, milyen ruhát hordjak.

Kenderes úrról annyit tudtam, hogy ősrégi cimborája. Cingár, kopaszodó ember, aki nem bánja, ha elé raknak néhány kupica pálinkát vagy egyéb italt. Vicces volt, és szerencsére nem olyan bácsisan vicces.

Nyolcévesen képes voltam felnőni az efféle bácsikhoz.

És mindenkit értékeltem, aki képes megmaradni gyerekeknek.

Apámat is sokszor megdicsértem, amikor – persze direkt – butaságokat mondott. Jól van, Kálmánka, bólogattam, csak hogy ez nem így van ám. Ugye tudod, mekkora zöldséget beszéltél megint?

És apám bólogatott lelkesen, úgy felelte, tudom.

Elégedettek voltunk mindketten.

Kenderes úrban hasonló szerzetet fedeztem fel, nem csodálkoztam hát, hogy harminc éve tart a barátságuk.

Mulatni jöttünk. Mi tagadás, szeretem az ilyesmit. Kérdeztem, van-e fa. A fa azért kell, hogy fel tudjak rá mászni. Ígérték, fa bizony van, nem is egy. No meg mindenféle étkek és italok várattak magukra.

Kenderes úr, a házigazda, apám és az összeverbuvált népek rendesen nekiláttak. A találkozás öröme megitták az első, a második és ki tudja, hányadik áldomást, és vidáman elücsörögtek a lugasban.

Szélnek eresztettek, menjek, fedezzem fel a birtokot. Nem kellett nógatni egy percig sem. Megmásztam az összes fát, falat, tetőt. A legnagyobb diófa legvastagabb ágán lógó kötél végére vaskos csomót kötöttek. Így alkalmas volt arra, hogy a csomóra állva hintáztassam magam ide-oda. Így álmodozni a legjobb.

Lassan elérkezett az idő a tűzrakáshoz, hogy aztán valamikor, majd, semmit el nem kapkodva, valamiféle étel rotyogjon a tűz fölé akasztott kondérban.

De akkor nagy gond támadt, mert elfogyott a pálinka.

Illetve, dehogyis volt gond. A szembe szomszéd, a Gyuri, akit bigámiáért utasítottak ki Amerikából, jelentsen ez bármit is, főz és persze árul pálinkát. Nosza, indulás a Gyurihoz. Copfba fogott hajú, hordóhasú, mekegő hangú ember volt Gyuri, aki széles mozdulatokkal tessékelt be a kompániát az udvarra.

Itt is voltak fák. Farakás. Úgyhogy nem unatkoztam.

Mire mindent felfedeztem, a társaság a tornácon csücsült a fonott székekben, és az asztalkán már megint kupicák sorakoztak, mivel Gyuri megkóstoltatta velünk a vásárlandó italt. Meg is kóstolták valamennyit.

Ekkor mintha a kisördög bújt volna belém, minden kérdés nélkül, mintha a világ legtermészetesebb dolga lenne, kinyaltam a pálinkáspohárkák aljáról azt a maradék pár cseppet.

Nem is tudom, ízlett-e vagy beleborzongtam.

Beleborzongtam abba, hogy milyen különös nap ez. Mennyi minden érdekes történik, hány fára, falra és farakásra másztam már fel, és ezt mind szabad. Pálinkát inni is szabad, végül is, issza mindenki, nem valószínű, hogy sokkal veszélyesebb lenne, mint a sok mászás.

Apám szeme csillogott, úgy éreztem, nagyon elégedett velem, elvégre ki másnak van ilyen lánya. Hát senkinek, csak neki.

Persze, Kenderes úr is gondolhatta így, hiszen neki is volt egy velem egykorú lánya, a Boróka, aki viszont valamiért nem volt most itt. Ezért bennem kellett gyönyörűségét lelje, ahogy pálinkát iszom. Vagyis csak nyalom ki a kupicákból. Aztán amikor feltankoltunk, és üvegekben, demizsonokban cipeltük haza, vagyis az út túlsóoldalára a pálinkát, Kenderes úr egyszerre csak felkapott, és átvetett a vállán, akár egy zsákot, mondván, hej, micsoda egy csaj vagyok.

Azt gondoltam, a saját lányával, Borókéval is ilyeneket szokott csinálni, csak úgy viccből, pálinka-nyalalokodás nélkül.

A házban lassan, nagyon lassan folytatódtak a főzés előkészületei. Hagyma került elő, szalonna, amit szelni kezdtek.

Én meg csak álltam a kötélén. Meztelen talpamat kicsit dörzsölte a kender durva rostja, a vaskos csomó. Ettől függetlenül löktem magam, libbent a zöld kabátom szárnya, és csak köröztem ott a diófa ágáról alálibegve, a gyengén parázsló tűz fölött el-elsuhanva.

A pálinkacsöppek, amiket Gyuri bácsi portáján nyaltam be, mostanra kezdtek hatni.

Mert leugrottam a kötélről, és pár szökkenéssel ott termettem a lugasban. Megálltam a vágódeszkán ügyködő Kenderes úr előtt, aki kissé meglepetten lesett rám. És csak ennyit kérdeztem, kissé meghajtva magamat, drága uram, nem óhajtana velem egyet tangózni?

Képtelen vagyok megmondani, honnan buggyant fel bennem ez az egész.

Kenderes úr kis sildes sapkáját hátratulva felegyenesedett. Még egyszer végigmért, és mondott valamit, hogy persze, jön tangózni, egy pillanat, csak befejezi a hagymapucolást.

Mindenki kacagott. Apám meg odakacsintott, hogy ez igen, jól csináltam.

*

Négy év elteltével, a téli szünetben, karácsony után pár nappal, apám felhívott.

Tudod, mi történt? Meghalt a Boróka.

És elmesélte részletesen, már amennyit hallott róla, hogy miképp zajlott az autóbaleset. Az út közepén tántorgó részeg került a kocsi elé, és a sofőr, egy fiatal

lány, aki nem olyan régen vezetett csak, nagyon megijedt, félrerántotta a kormányt. Megcsúsztak, a padka megdobta őket, és fejfelé landoltak. Pont ott csapódtak be, ahol Boróka ült.

Két hónappal volt idősebb nálad..., mondta apám, kivételesen halkán, elgondolkozva.

Talán kétszer találkoztunk Borókával. Alig emlékszem rá. Bizonyára játszottunk valamit. Ettünk csipszet meg sütit.

Nem tudom, szeretett-e fára mászni.

Ivott-e valaha pálinkát.

Tudta-e, mi a fene az a tangó.

Most beugrott, hogy Kenderes úr, az apukája, Galagonyának becézte a lányát.

Nem tudom, miért.

*

Pisti is régi barát. A felnőtteknek sok-sok régi barátjuk van, akikről mindenféle régi történetet tudnak mesélni, többnyire nevetgélve, egymás hátát csapkodva. Pistinek, ahogy mondták, mániái voltak. Korszakai. Valaha kosarazott, de akkor inaszakadtáig. Mindent beleadva sielt, sőt, oktatott is. Beleásta magát a megújuló energiába, és kérlelhetetlen igehirdetőjévé vált. Felcsapott az erőszakmentes kommunikáció apostolának, és mindenki menekült előle.

De mindezekről függetlenül továbbra is szerették Pistit. Rendes összejövetel nem létezett nélküle. Hívták, és ő jött.

keresztes zoltán underdogimages

Egy szép napon azzal állt elő Pisti, hogy a tangó. Senki nem tudta, miért ez az egész, ám attól a pillanattól fogva a tangó volt a minden. Életfilozófia, életmód és maga a tánc. Pisti mindig és mindenhol tangózni akart. És tangózott is. Elutazott Buenos Airesbe és Barcelonába. A telefonján számtalan így-úgy sikerült tangós felvételt tárolt, hogy bármely pillanatban, bárkinek meg tudja mutatni. Nem nagyon zavarta, ha valaki szó nélkül faképnél hagyta, akkor odafordult a legközelebbi emberhez, és annak magyarázott tovább.

Ugyanakkor a tangó hatott. Jobban, mint a megújuló energiákról szóló tételei vagy az enyhe erőszakkal fűszerezett előadásai az erőszakmentes kommunikációról. Apámék társaságának a tangó valamiért bejött. Emlegettek egy Borges nevű írórt, egy mexikói festőnőt. Az egész latinós fling, a tangóhoz köthető vad, de a szigorú szabályrendszer által mégis megzabolázott szabadságvágy valamiért jölesett nekik.

Az első tangóestre nem tudtam elmenni, mert cserkészpartyan voltam. Csak hallottam hírért, ami pillanatok alatt elterjedt mindenfelé. Időközben kiderült, hogy a városban egykor, 1922-ben, a Katolikus Nőegylet hathatós nyomására a városi közgyűlés betiltotta a tangót, miután „erkölcstelen táncnak” bélyegezte.

Ez a történelmi felfedezés csak olaj volt a tangó amúgy is felszított tüzeire.

Apám elzarándokolt a polgármesterhez. Szavát vette, hogy utána jár, miképp is áll városunkban a tangó ügye, és amennyiben még mindig érvényben van a majd' száz évvel korábbi tilalom, közös erővel felszabadítjuk a tangót.

A nyomatéknak kedvéért farsangkor újabb tangóestet követelt ki a lelkes közönség. Mondani sem kell, hogy Pisti ragyogott az örömtől, bár ezt kellő komolysággal palástolta. A komolyság ugyanis mindig előrébb való, mint a vidámság. Avagy a vigasság mit sem ér komolyság nélkül. Szóval valahogy így.

Kenderes úr is jelezte, eljön a szeánszra. Apám örült neki, mert Boróka halála óta különösen figyelt rá, hogy Kenderes úr gondolatait próbálja elterelni onnan, ahonnan különben, erősen sejthetően, elterelni lehetetlen. De némi pálinkák és a tangó..., talán hat, és elcsen néhány órácskát az előttünk álló végtelenből.

Apám élénken emlékezett arra a sok évvel ezelőtti nyári napra, amikor Kenderes urat tangóra invitáltam. Ugyan kicsit majomkodva, magam is pálinkanyalalokodás után. De mégis. Valahonnan csak feltört az a mondat.

És tessék, elkövetkezett a pillanat.

Mint valami bibliai jóslat.

Bizony-bizony, mondom néked, tangózni fogol te velem egy szép napon.

A szép nap a nyirkos-fázós februárra esett, amikor előbb le kellett zavarnom egy farsangot a kiscserkészeknek. Megígértem, hogy amint vége, jövök. Hiszen ott lesz Pisti, akitől pár éve síelni tanultam, úgyhogy teljesen természetes, hogy eggyel magasabb szférába lépve, most a tangó rejtelseibe vezet be. Mégis Kenderes úrnak tartozom ezzel. Vagy ő nekem. Nem is tudom.

Mire odaértem a kiscserkészek ugrabugrálásából és szendvics-evészetéből, a nappaliban már eltologatták a bútorokat, készen várt a táncparkett. A vendégek a szomszédos helyiségben falatoztak, és persze a kupicák, a poharak sem maradtak telve, majd utána üresen.

Köszöntek. Szia, Pati. Na, megjöttél? De jó!

Aztán tovább cseverészték.

A szemem sarkából csak Kenderes urat lestem, aki piros nadrágban, sálban és kis mellénykéjében ült a sarokban. A keze ügyében ott állt a stampedli és a sörökupa is. A fényképezőgépet állítgatta, elsütötte párszor. Ivott. Felváltva pálinkát, majd sört. Visszanézte a képeket, amiket csinált.

Miután Pisti befejezte az elméleti oktatást, apám tapsolt néhányat, ami a tanóest valódi kezdetét jelezte.

Cihelődünk.

Úgy forgolódtam, hogy amikor Pisti, természetesen nagyon komolyan, már-már tudományos alapon, beosztotta a párokat, ott álljak Kenderes úr mellett.

Feléje fordultam, és kissé meghajtottam magam.

Drága uram, nem óhajtana velem tangózni?

Kenderes úr arcán finom, egyszerre pajkos és fájdalmas mosoly futott át.

Drága hölgyem, felelte, hiszen azért jöttem!

Legalább két órán át ment a tangózás.

Néha-néha átkerültem egy tüskés hajú egyetemi oktatóhoz, egy hordóhasú költőhöz, egy elragadtatott doktornőhöz, ám ezek csupán villanások voltak. Igazából kizárólag Kenderes úrral tangóztam, mintha egyedül vele lehetne tangózni, vagyis csak vele érdemes.

Nem tudtam szabadulni a gondolattól, hogy amikor rám néz, Borókát látja, aki velem egyidős lenne. Az ő Galagonyáját látja. Vagy csak érzi. Hogy ilyen lehetne, amikor a tizenöt éves lányával táncol.

Ez az egyetlen este adatik rá, valószínűleg. Sok pálinka és sör segédelmével, de mégis megtörténhet.

Viva la tango. Lábujjhegyen libbenve-forogva.

Apám az ajtófélfának dőlve, zsebre dugott kézzel figyelte a forgatagot.

Pisti odajött, összevont szemöldökkel, összeráncolt homlokkal bólogatott a produkció felett.

Egész jó, kisasszony! Érdemes lesz ezzel a történettel alaposabban foglalkozni. Teljesen komolyan mondom!

Dédapám és a Valbanera gőzös hajótörésének története

Apai dédapám nyughatatlan természetű ember volt. Életében sajnos nem ismerhettem, ami nagyon bánt, mert akkor legalább tőle személyesen kérdezhettem volna meg, milyen volt az áttörés a Piavénál, vagy amikor Galícia felé menet énekelték, hogy *még a fák is sírnak*, így azonban meg kell elégednem azzal a néhány oldalnyi feljegyzésével, amit véletlenül találtam a minap. Egy fényképet is őrzök róla, mokány alakjával feszít az egyenruhában, szemében elszántság vagy kétségbeesés, nem igazán tudom eldönteni. Nyilván a frontra vezénylés előtt készítette az ezred fotósa, mert a legtöbb '44-esről hasonló pózban, hasonló díszletek között láttam fényképet. Mondom, kár, hogy nem ismerhettem, biztos jól megértettük volna egymást, mert tudom, hogy szerette a könyveket.

A nyughatatlan természetekre jellemző módon dédapám sosem a megszokott utat választotta. 1918 novemberében a leszerelt ezredtársai közül néhányan már az amerikai kivándorlás esélyeit latolgatták hazafelé jövet, ő meg csak hümmögött, magában arra gondolt, komolyabban utána kell ennek járni, úgyhogy hazatérve azt mondta az apjának, ő leadott mindent, fegyvert, fölszerelést, és nem is őhajt többé katonaruhába bújni, elmegy szerencsét próbálni. A háború alatt megtapasztalhatta, milyen a hadviselő Európa, ő inkább semleges országot választ, ahonnan nem vágja el maga előtt a továbblépés útját, úgyhogy Barcelonába megy. Azt írja, *nem kaptam meg a spanyolnáthát, remélem, ott sem fogom, ha a pergőtűzes időkben megúsztam, talán a fegyverszüneti időkben is elkerül a baj*. A nyelvet nem ismerte, de ez a legkevésbé sem jelentett számára akadályt, szintén háborús tapasztalatából tudhatta, ha az ember igazán meg akarja érteni a másikat, akkor kézzel-lábbal is elmutogatja neki, amit akar, és ha a másokban is megvan a szándék, akkor előbb utóbb meg is értik egymást.

Barcelonát nem találta elég meggyőzőnek. Ő maga úgy írta, *inkább mondhatnánk piszkosnak, mint tisztának, az idő most barátságtalan, folyton esik, minden szürke, de legfőképpen számomra alkalmas munkát nem találni benne*. Egy szó, mint száz, elhátározta, innen is továbbáll, mégiscsak kivándorol, de nem Észak-, hanem Dél-Amerikába. Talán véletlen, hogy éppen Santiagót választotta, talán a többiek hatására a hajón döntötte el, mindenesetre az biztos, hogy Havannáig váltott jegyet. A cukornádültetvényekre kerül, és a kezdődő amerikai szesztalalom is itt éri majd, de az már egy másik történet lesz.

A Pinillos e Izquierdo társaság üzemeltette a hajót, amelyen elhagyták Európát. Dédapám nem tudhatta, pedig talán érdekelte volna, és nyakas kálomista lévén nyilván meg is mosolyogja, ha megtudja, hogy hajójuk, a Valbanera gőzös La Rioja tartomány védőszentjéről, a valvanerai Szűzanyáról kapta a nevét, aki maga

pedig a Valvanera folyóról, melynek mentén a bencések reguláját követő, hasonnevű kolostor felépült. A hajóstársaság egyik tulajdonosa, Antonio Martínez de Pinillos és családja arról a vidékről származott, és a Szűzanya tiszteletére választotta ezt a nevet a hajójának. Aki ráírta a hajóra, vélhetőleg nem ismerte a helyesírását, hallás után írta, spanyol fülnek mindegy, Valvanera vagy Valbanera, mint a magyarnak a j vagy ly. Nem is ez a nyelvészeti adalék a legfontosabb kérdés, hanem hogy látványnak sem volt utolsó ez a Glasgowban, 1906-ban épített, acélköpeny borítású gőzös. Teljes hossza 131,90 méter volt, és a maga 5099 bruttó tonna súlyával, 12 500 tonna raksúllyal 12 csomó maximális sebességet tudott elérni. Augusztus 10-én futott ki Barcelona kikötőjéből Ramón Martín Cordero kapitány vezetésével, a 88 főnyi személyzettel és a 112 utassal a fedélzetén, közöttük a dédapámmal.

A háború óriási hasznot termelt a spanyol hajóvállalatoknak, csillagászati összegekre rúgott, amit például nyersanyag- vagy személyszállítással szereztek. A semleges spanyolok zászlaja alatt futó hajó egyébként az utasoknak is nagyobb biztonságot adott, nyilván ezért is választották.

Már fél nappal az indulás előtt ott ácsorogtunk páran a kikötőben, néztük, ahogy taligán tolják a hajó gyomrába a Textiles Barna S.A. felíratú bálákat. Ez a név megmaradt bennem, mintha magyarul lenne, csak fordítva, Barna Textiles. Legalább tízszer fordultak, ha nem tizenötösör, kérdeztük, mit visznek, a munkások félvállról odavetették, hogy ruhaanyag mintákat. Mellettem egy sétatálcás úr magyarázta a társának, hogy a kereskedőház küldeménye, Havannában lesz egy testvérvállalatuk, oda viszik a cég emberei.

Augusztus 10. Végre elindultunk Barcelonából. Még sose utaztam hajón, de nem is furcsa, bár a fekhely nem olyan, mint a szárazföldön, de nekem a lövészárkok után már minden ágy luxus.

Korán reggel értünk Valenciába. Nem sok utas szállt föl, öt-tíz ember talán, áru is alig volt, mindössze egy nagyobb ládát meg tíz-tizenkét zsákot láttam.

Augusztus 13. Málagában harminc-harmincöt rekesznyi bort hoztak föl, amit a spanyol követségeknek küldenek ki. Nem tudom, oda szánják-e azt a rengeteg mazsolaszőlőt meg olajbogyót is, amit ládaszám horadtak föl. 34 utas szállt föl.

Augusztus 14. Cádizban rengetegen, ötszáznál is többen szálltak föl. Nem mind kivándorlók, a Kanári-szigetekre mennek rokonlátogatóba. Santa Cruz de Tenerife kikötőjében kiszállt a kapitány felesége a három hónapos kislányával, ők Barcelonától jöttek velünk odáig.

Tegnap, augusztus 17-én futottunk be Las Palmas kikötőjébe, ahol 259 ember szállt föl, mind kivándorló. Azt mondják, többeknek már van odaát rokona, azok várják őket Havannában. Ma itt Tenerifén újabb 212 ember jött, férfiak, nők, gyerekek, itt sokkal tovább álltunk, mint máshol, szemet, vizet meg többféle élelmiszert is rakodtak. Délután kettőkor az utasok is fölszállhattak, mindjárt szóba is elegyedtek a többiekkel. Egy velem nagyjából egykorú fiatalember, Juannak hívják, egyedül jön, azt meséli, hogy már nyár elején kidobolták a hajó érkezését, a tenerifei újságból vágta ki a hirdetést, rá volt írva a dátum, 1919. június 24., La Prensa. Végtelenül kedvező árat és a jónál is jobb körülményeket ígértek benne: »A Santiago de Cuba és La Habana felé tartó modern és gyors kétcsavaros, nyolcezer tonnás Valbanera július első felében köt ki nálunk. Utasokat és rakományt egyaránt fölvesz, a szabad helyek felől érdeklődni a társaság helyi kirendeltségénél itt helyben, a szerkesztőség címén lehet.«

Itt Tenerifén egy kisebb incidens késleltette a továbbindulást. Egy édesanya szállt föl a három gyerekével, az apjuk már nyilván Kubában lehetett. Elöl ment kézen fogva a két nagyobb, az édesanya pedig ölben hozta föl a hajóra az ötéves forma kislányt, mert hiába húzta, nem akart fölszállni, sírva könyörgött, toporzékolt a parton, hogy ne szálljanak föl erre a hajóra, mert ez el fog süllyedni. Még az anyja ölében is kapálózott. Rossz volt nézni szegényt. Utána sokan sírtak, rossz előjelnek vették, főleg az asszonyok, láttam, hányták magukra a keresztet és imádkoztak.

Ma, augusztus 21-én Santa Cruz de la Palma kikötőjében újabb 106 kivándorló csatlakozott hozzánk. Tele vannak bizakodással. A többiek, akik már a hajón vannak, nem ennyire lelkesek. Magamról nem beszélek, nekem szinte mindegy, én a teljes ismeretlenségbe megyek. Kíváncsinak persze kíváncsi vagyok, mi vár ott rám. Juan egyfolytában beszél, egyelőre nem sokat értek. Mire odaérik, megtanulok spanyolul.

Reggel kilenc órakor elindultunk, és ahogy hirtelen ráfordult a hajó, elveszett a láncról a horgony. Aki közvetlen közléről látta, azt mondta, szabályosan nyúlt érte egy hatalmas fekete kéz, és visszarántotta a mélybe. Pedig már egészen kint volt, látni lehetett a hajó oldala mellett, de a kéz nem engedte. Ha ez még 13-án, Málagában történik, akkor megértem, de pont most, mikor a tenerifei incidens után végre megnyugodtak a kedélyek!

Dédapám jegyzetei között egy ceruzarajzot is találtam. Beesett arcú, sovány ember, mögötte néhány hullám, alatta pedig, *Juan barátom és az óceán*. Ez a dédapám humora, a fronton is az mentette meg, *lövészárok fenekén, nagyot fing a közlegény / babot evett a szegény. / Megszólal a főhadnagy: / ez aztán az alfarhang*. Ilyen rigmusokkal szórakoztatta a katonatársait.

Jóllehet a Valbanerát mindenki a szegények Titanicjaként emlegeti, azért VIP utasokat is vitt az A és a B kabinban. Lakóikról, a dél-amerikai spanyol követségre kirendelt munkatársakról csak annyit tudtam meg, hogy a fedélzeten ritkán mutatkoztak, idejük legnagyobb részét a kabinjukban töltötték, melyhez kisebb szalon, fürdő és WC is tartozott, és leginkább olyankor merészkedtek ki a fedélzetre, amikor a kivándorlók már elpihentek, olyankor állítólag a kapitányi hídon, a kapitány társaságában nézték, hogyan kel vagy nyugszik a nap. Ők, a leggazdagabb utasok, díszesen megterített asztalnál étkeztek, és pincérek szolgáltak föl nekik. A preferenciális osztály másik négy, C, D, E és F betűjelzésű szeparált kabinjához is tartozott fürdő meg WC, a mezei első osztály kabinjai pedig mindössze négyszemélyesek voltak, szemben a hajó orrában vagy tatjában elhelyezkedő négy-hat személyes másod- és a hat-nyolc személyes harmadosztályúakkal. A legolcsóbb kategóriájú, kivándorló osztályt a hajóúrr fölötti fedélzeten hosszú sorokban elhelyezett, összecukható tábori ágyak jelentették. Csupán az összehasonlítás kedvéért mondom, a luxusosztályon utazók 1250, a kivándorlók pedig 75 pesetát fizettek a jegyükért.

A napi egyszeri étkezést biztosító *kivándorló menü*, ahogy Barcelonában a falragaszokon is hirdették, többnyire babfőzelékszerű egytálételből állt, benne néhány fecni bőrke, hús alig. Hol fehér-, hol tarkabab, lencse, vasárnap csicseriborsó, íze pedig leginkább a konzervdoboz ízére emlékeztetett. Az okosabbak nyilván előre sejtették, hogy nem lesz fenséges az ellátmány, és aki tehette, a Kanári-szigeteken vett szárított halat, fűgét és más gyümölcsöt, mások eleve vittek magukkal diót, olajbogyót, hogy majd azzal kihúzzák Kubáig. A *kivándorlók étterme* a fedélzeten volt. Elképzelem, ahogy ülnek ott sorban, kanalazzák az ebédet, mindenki gondo-

lataiba süppedve mered a csajkájára, vagy talán az ételre koncentrálnak, azért olyan szótlanok.

Mostantól számítoa még tizenhét nap vár ránk a tengeren. Végtelen napok a végtelen óceánon, leírhatatlan unalomban, az éhezést már megszoktam. Nem tudok még spanyolul, csak akkor figyelek, ha hozzám beszélnek, különben meg bámulom ezt a nagy vizet, ami körülvesz bennünket. Talán a másodlag is ilyen végtelen kék lehet. Juan mellett néhány cimborá is akad, velem korúak, élvezik, hogy nem értem őket, amikor egymás között hadarva beszélnek, jókat nevetnek rajtam, hogy miket mondok. Azt mondják, úgy beszélek, mint a galegók, és mutogatnak a csoport felé, mert a galegók mindig egy kupacban ülnek.

Szeptember 1. La Palma után végre megint szárazföld. Puerto Rico, San Juan kikötője. Messziről olyan, mintha színes kockákból rakták volna ki a házait. Apróbbak, nagyobbak, mindenféle színűek. Legszívesebben már itt kiszállnék, de Juan lebeszél, meg hát tartom is magamat az elhatározásomhoz. Kubáig elmegyek, Juannak már vannak ott rokonai, jobban járok, Puerto Ricót nem ismeri.

Itt megint hosszabban időztünk, nem is figyeltem, mi történik. Kiszállni kiszálltunk, de hamar vissza is fordultunk, mint amikor hazafelé menet a szerelvényünk sokáig várakozott valahol, és lekecmeregtünk, hogy kinyújtóztassuk a lábunkat, de hamar vissza is szálltunk, nehogy otthagyjon bennünket a vonat. A kikötőben utcakölykök vették körül a hajót. Nyilván folyton ott lebzselnek, lesik a hajókat, hátha csurran-cseppen valami, meg legalább mindig új arcokat látnak. Egy-két gazdag utas ki is állt a fedélzetre, akkor láttam őket először, aprópénzt hajigáltak a kölykök felé, élvezték, ahogy lebuknak érte a víz alá. Az egyik suhanc föllógott a hajóra, most is itt van, potyautasként jön velünk Santiagóig.

Sokan eldöntöttük már, hogy nem megyünk el Havannáig, kiszállunk Santiagóban. Végső soron mindegy, hová megyünk. Azt mondják, ez itt az El Dorado, annyi a cukornád. Kiirtottak minden erdőt, minden talpalatnyi helyen cukornádat termelnek.

Szeptember 5. Végre megérkezünk a Bahía de Santiago nevű tengeröbölbe. Olyan, mint egy félsziget, de negatívban. Repülőgépről nézve kicsit talán még hasonlít is a Tihanyi-félszigetre, persze annál jóval nagyobb, és legalább olyan hosszán benyúlik a szárazföldbe, mint amilyen széles a Balaton.

Juanék szerint időt is nyerünk, ha kiszállunk Santiagóban, úgyhogy semmiképpen nem megyünk el Havannáig. A kislány megint elkezdett rimánkodni, hogy szálljanak ki. Úgy látszik, az anyjának is elege lett a hajózásból, és kötélnek állt.

A Valbanera ma délután elindult Havanna felé, mi meg Juanékkal egy darabig még ott tébláboltunk a kikötőben, néztük, ahogy rakodnak, mintha nem tudnánk elszakadni a hajótól, ami majd' három hétig az otthonunk volt.

Egy odavalósi illető, aki szintén potyautasként jött velünk San Josétól, azt tanácsolta, hogy menjünk tovább vonattal. Állította, hogy időt nyerünk, mire a Valbanera Havannában kiköt, mi már réges-régen Santa Clarában leszünk. Rá is álltunk, és vonattal jöttünk el Santa Claráig.

Idáig tart dédapám útinaplója, későbbi feljegyzéseiben már a munkával, cukornádültetvények leírásával foglalkozik, el is felejtí a Valbanerát. Jóval a tragédia után tudja meg, hogy mi történt az Öbölben, amikor kitört a hurrikán. Egyedül a kislányt említi, lám, milyen jól tették, hogy kiszálltak, mégiscsak volt némi igazsága, amikor határozottan állította, hogy ez a hajó el fog süllyedni. Vannak ilyen jövőbelátó képességgel megáldott emberek, én is szeretném tudni, nekem mit hoz a sors, de hiába figyelek erősen, sehogy sem akarok túllátni a saját orromon.

Dédapámat nem érdekelték a részletek, vagy ha érdekelték is, nem ért rá foglalkozni velük a cukornádültetvényen, ahol végül munkát talált, pedig a Valbanera története akkortól igazán érdekes, amikor ők kiszállnak Santiagóban.

Szeptember 9., éjjel, Havannánál a Castillo del Morro-erőd parti őrsége észleli a hajó fényjelzését. Révkalauzt kérnek, pedig az erőd világítótornya már szűr-külettől fogva azt jelzi, hogy a kikötő hurrikánveszély miatt zárva van. A parti őrség újabb fényjelet küld, hogy ezt megerősítse, mire a Valbanera kapitánya visszajelez, hogy akkor megpróbálja a nyílt tengeren vagy a floridai partszakasz egy kisebb, védettebb öblében átvészelní a vihart. A kapitány kissé furcsa manővert választ, lassan megfordul, északi irányba tart, neki egyenest a ciklon szeméne. Egy kivételével az összes ajtót és ablakot becsukják. És attól kezdve, hogy a parti őrség szem elől téveszti őket, semmi hír a hajóról. Nyoma vész a tengeren. A kapitány nyilván nem értesült időben a közelegő hurrikánról, akkoriban még igen kezdetleges volt az időjárás-előrejelzés, és a hajók kommunikációs eszközeit is megmosolyognánk ma.

Éjjel 11 óra tájban süllyedhetett el a Valbanera, miután irányítás nélkül sodródott egészen a viszonylag sekély, erősen zátonyos floridai partvidékre. Bőven kibírt volna bármekkora vízbetörést, feltehetőleg a meghibásodott gépészeti berendezés miatt vált kormányozhatatlanná a viharban, egy erős hullámverés pedig megsemmisítette a vezeték nélküli távíró berendezést, így sem segélyhívó jelzést, sem tájékoztatást nem tudott adni arról, hogy szorult helyzetbe került. Azon a sekély vízű szakaszon sűrűn előfordulnak sziklazátonyok, nyilván egy ilyenek csapódhatott neki.

Miután előkerül a roncs, a lapok is csak találgatnak. *Vajon tisztában volt vele Martín Cordero kapitány, hogy hatalmas ciklon tart az öböl felé? Ez a kérdés valószínűleg örökre megválaszolatlan marad. Utolsó előtti alkalommal a Maisí-fokról észlelték a hajót, amint teljes gőzzel a nyílt tenger felé tart. Az óceán különösen nyugodt volt, ám a háttérben félelmetes felhők gyülekeztek az égbolton.*

Dédapám erre vonatkozó feljegyzéseinek utolsó lapján látszik, hogy már a szárazföldön írta, sebtében odavetett gondolatok, utólagos okoskodás, mikor a bizonyosság rávilágít egy-egy apró részletre a történetben. *Most, hetek múltán tudtuk meg, hogyan járt a Valbanera. Juan is, a többiek is rögtön értesítették az otthoniakat. Nekem fölösleges. Otthon úgyszem írják meg. Kit érdekel most Magyarországon, hogy egy óceánjáró gőzös elsüllyedt. Az biztos, Santiagóban nekem is feltűnt, hogy a hajó meg van dőlve a bal oldalán, mintha arra húzná a súly. Juanék persze csak legyintettek, nem értek hozzá.*

Még mielőtt tovább mesélném a rejtélyes hajóroncs felkutatásának körülményeit, azt sem árt tudnunk, hogy ebben az időszakban tombol a spanyolnátha Európában, vagy ahogy az amerikaiak nevezik, a *Spanish flea*. Spanyolországban az emberek a sajtóban megjelent tudósításból értesülhettek róla, hogy a Cádiz és a Barcelona nevű gőzös több fertőzött utassal a fedélzetén kötött ki Santiago de Cubában, és több mint ezer embert visszafordítottak, nehogy a szigetre is átterjedjen a járvány. Július 16-án a spanyol lapok azt írták, hogy a Valbanera fedélzetén számos kivándorló lelte halálát. Havannából 1600 utassal indult el visszafelé, pedig legfeljebb 1200 ember szállítására volt alkalmas. A hazaúton százával zsúfolódtak össze az emberek a fedélzeten, tízesével pusztultak el a betegek, a holttesteket pedig egyszerűen a tengerbe dobálták, amíg a tizennégy napos átkelést

követően el nem érték Las Palmast, ahol visszaútban először kötött ki a Valbanera. Rettenetes körülmények között utaztak azok a szerencsétlenek, és nem is maradt el a tiltakozás. Az utasok és hozzátartozóik följelentették a hajó kapitányát és a hajó orvosát, a helyi napilap is írt róla. *Halott nép az a nép, halott ország, ahol szó nélkül eltűrik, hogy otthonaitok gyászba boruljanak, és szereteteiteket járvány ragadja el tőletek Pinillos hajóin. Halott nép, és el kell tűnnie a föld színéről.*

A Valbanera kapitánya sajtóperrel fenyegetőzött, erre leváltották, de sokak szerint csak azért, hogy legyen egy bűnbak, és ezzel elejét vegyék a további tiltakozáshullámnak. Egy bizonyos, az eset után a Valbanera kormányát a harmincnégy esztendőös Ramón Martín Cordero veszi át, aki addig a Conde Wilfredo és a Balmes nevű gőzös kapitányaként szolgált.

A *La Vanguardia* című, barcelonai megjelenésű lap írja 1919. szeptember 20-án: *folyó hó 19-én 21.55-kor Pinillos és Izquierdo úr és társai az alábbi telegramot továbbították Cádizból: Itt Havanna stop nyolcadikán éjjel Havannánál heves ciklon stop kubai hadihajók és amerikai rombolók hiába keresték stop semmit sem találtak stop. F. hó 5. óta nincs közvetlen hírünk a hajóról stop.*

Szeptember 21-én vasárnap ugyanez a lap *A Valbanera eltűnése* címmel közli olvasóival, *továbbra sincsenek pontos értesüléseink a Valbaneráról, azonban sajnos minden jel arra utal, és a hajót üzemeltető társaságnál szerzett benyomásaink is azt támasztják alá, hogy az óceánjárónak nyoma veszett a tengeren.*

Szeptember 23-án pedig a Las Palmas-i helyi lap így tudósít: *Cádizból jelentik, hogy megalapozatlan hírek terjengenek náluk, miszerint útban Puerto Ricóból Havanna felé nyoma veszett a Pinillos társaság Valbanera nevű hajójának. Emlékeztetünk rá, hogy a hajó kapitányát és az orvosát is leváltották, akik a náthával fertőzött utasokat szállították. Imádkozzunk, nehogy beigazolódjon a hír.*

Szeptember 22-én távirat érkezik Tenerifére, amely cáfolja a hajó eltűnését. Aztán Londonból a Lloyd's még lapzárta előtt megerősíti, hogy a Valbanera elsüllyedt, és Cayo Huesótól mintegy 30 mérföldnyire meg is találták a bűvárok, a 400 utasának pedig nyoma veszett. Ezt még hozzáteszik.

A *La Vanguardia* írja: *a Valbanera augusztus 10-én futott ki városunk kikötőjéből, fedélzetén az alábbi utasokkal. És a cikk felsorolja név és osztályok szerint az összes utast, aki Barcelonában felszállt, majd hozzáteszi, egy utas az utolsó pillanatban csatlakozott, nevét a család kérésére nem közöljük. A folytatásában azt írja, él még a remény, hogy több utas megmenekülhetett, hiszen sokan már Santiagóban kiszálltak, annak ellenére, hogy Havannáig váltottak a jegyet, mert így kevesebbe került.*

A Hajósok Társasága mellett több tengerészeti hivatal és kikötő is félárbcra eresztette zászlaját, és kítűzte rá a fekete szalagot. A Valbanera roncsait L. B. Roberts, a US Army SC-203-as torpedórombolójának kapitánya találta meg szeptember 19-én, körülbelül 40 mérföldnyire Key Westtől, 5 mérföldnyire keletre a Rebecca Shoal Light világítótornyától.

Az USA Haditengerészetének 7. egysége végezte a mentőakciót Decker admirális vezetésével, velük dolgozott Domingo J. Milord kubai konzul is, és több tucat bűváregység is átvizsgálta a roncsot. A munkálatok során megbizonyosodhattak róla, hogy a hajó sértetlen, a mentőcsónakok a helyükön vannak. Ezt követően merült fel a kérdés, hogy mi történhetett az utasokkal és a legénységgel. Mind a mai napig nem sikerült kideríteni.

Decker admirális az amerikai sajtó számára is megerősítette, és a *The New York Times* szeptember 21-iki számában meg is jelent a hír: *kutatásaink során a floridai Key West szigetváros és Havanna közötti szakaszon megállapíthattuk, hogy a négyszáz utassal a fedélzetén eltűnt spanyol Valbanera gőzös is az orkán áldozata lett. Túlélőt nem találtunk.* Legnagyobb meglepetésükre a mentőcsapatok egyetlen holttestet sem találtak a hajón. A hajó maga kifogástalan állapotban, az összes mentőcsónak a helyén, és a búvárok is azt mondják, a hajó körül nyoma sincs a rakomány maradványának, pedig egy hajótörés után általában ott vannak körülötte a nyomai a tengerfenéken.

A Karibi-térségben futótűzként terjed a Valbanera katasztrófájának híre. Mindenki mond mindent, hogy az utasok kiszálltak Floridában, és ott új életet kezdtek, elrabolták őket az értékes rakománnyal együtt, szőröstül-bőröstül felfalták őket a cápák, vagy a Bermuda-háromszög nyelte el őket. Egy szó mint száz, mondhattak akármit, a fedélzeten maradt utasok közül senki sem élhette túl a katasztrófát. A hajó belsejében mindent elborított a vízzel keveredő homok.

Egész Spanyolországot megrendítette a Valbanera katasztrófája. A Pinillos-cég a tönk szélére került, és a vizsgálatok során végre az is napvilágot látott, hogy a zsúfolt hajók milyen borzalmas higiéniai körülmények között szállítják a kivándorló utasokat.

Dédapámról semmi hírük nem volt az otthon maradtoknak. Mindenesetre ha úkapámék az otthoni lapokra hagyatkoztak, akkor bő hónappal a szerencsétlenség után kezdhettek aggódni miatta, már ha olvasták a *Népszava* október 19-i számát, melyben *Egy spanyol hajó katasztrófája* címmel közölték a New York-i tudósítást. Szó szerint ez áll benne: *A Florida déli partján levő Key-West közelében borzalmas leletre akadtak a napokban a tengert kutató búvárok. A tenger fenekén egy hajó roncsait pillantották meg, amelyről megállapították, hogy a „Valbanera” nevű spanyol hajó volt. Ez a hajó szeptember közepe táján tűnt el, amikor óriási vihar dühöngött. A búvárok átkutatták a hajót és 468 holttestet találtak a roncsok között. Ezekből 400 utas volt, a többi pedig a hajó személyzetéhez tartozott.*

Eddig a hír. Nem tudom, milyen késéssel küldhette tudósítását a New York-i tudósító, mindenesetre vagy ő írta el a számokat, vagy otthon olvasták félre, így maradhatott a 88 főnyi személyzetből 68, és persze a halottakat sem találták meg a roncsban, talán mert iszap borította őket, vagy mert őket is láthatatlan kezek ragadták el, mint La Palmában a horgonyát. Annál is inkább, mivel a vihar idején igen csak bent jártak a Bermuda-háromszög területén, és az elsüllyedt Atlantisz lakói valószínűleg úgy érezték, hogy náluk jobb helyen lesznek az utasok, mint Kubában.

Ezzel véget is érhetett volna a Valbanera története, azonban mint minden roncs, ez is máig izgatja a kedélyeket. A hatvanas évek derekán egy búvár, aki kifejezetten a hajóroncsokban föllelhető, elveszettnek hitt tárgyak felkutatására szakosodott, az egyetlen nyitva álló ajtón keresztül behatolt az egyik kabinba, és egy kisgyerek holttestét látta lebegni benne, állítólag még ruha is volt rajta. *Megesküdünt, hogy ebbe a roncsba soha többé vissza nem merészkedik. A holttestek bent vannak a kabinokban, de a hajónak minden ajtaja be van zárva, ezért lehetetlen, hogy cápák meg barracudák falták volna föl őket, amiből arrafelé elég sok található.*

Egy spanyol újságíró szerint *ha angol hajóról lett volna szó, akkor most más lenne a helyzet. Apálykor látni a hajó tatját. Anglia nem hagyta volna, hogy mindössze 12*

méteres mélységben, kóhajításnyi távolságban a parttól, ott rohadjanak a holttestek. Ez szégyen a nemzetre nézve. Hogy annak idején nem emelték ki, ez sokat elárul arról, hogy Spanyolország akkor mennyit számított a világban. Ha angol hajóról lett volna szó, az utolsó szállig kiemelték volna a holttesteket, és minden évben megemlékeznénk a katasztrófájáról, mint a Titanicról.

A szegények Titanicjának is nevezett Valbanera hét évvel a gazdagok Titanicja és három évvel a szintén luxusnak számító Príncipe de Asturias után süllyedt el, katasztrófáját pedig azóta is a feledés homálya borítja.

Mondom, dédapám kubai útjáról mindössze ez a néhány oldalas feljegyzés maradt meg, ez is csodával határos módon. A 44-es gyalogezred történetének előszavát akartam megnézni, és ahogy továbblapoztam, a 47. oldalról hullottak ki a vékony, áttetsző WC-papírra írt lapok. Ugyanolyanok, mint amilyenre Bajcsy-Zsilinszky '44 tavaszán írta nagyrészt tintaceruzával a börtönleveleit. El is sírtam magamat most is, mint amikor az OSZK kéziratárában elém hozták a dobozt. Az ezred történetével nem sokat foglalkoztam, így nem is forgattam túl sokat a könyvet, mióta átkötötték nekem a kaposvári könyvtárban még könyvtáros koromban, csak a dédapámra vonatkozó szócikket olvastam el, fura volt nyomtatásban látni, hogy *Patak János gazdálkodó, tizedes, Kisbajom, 1889, 1915-ben vonult be ezredünkhöz háborús szolgálatra. Kiképzése után ment az orosz harctérre, ahol részt vett ezredünk üldöző- és állásarcaiban. Az ezreddel ment a román, majd az olasz frontra is. Az olasz harctéren meg is sebesült. Kitüntetései: Br.vit.é, K.cs.k., Seb.é. Felesége Kovács Katalin, fia Ferenc. A tejszövetkezet igazgatója.*, legfeljebb ennyit. Többnyire csak a fényképeket nézegettem benne, melyek közül hiányzott a dédapámé, mert a nagyapám nem sokkal megjelenése után pengével ügyesen kivágta, és odatűzte a műtermi felvétel mellé, amelyen egyenruhában feszít a dédapám. Erről a kubai kivándorlásról sose beszéltek előttem, esetleg annyit, hogy a dédapám az első világháború után kivándorolt, valamennyire spanyolul is tudott, és két év után visszajött, mert nem bírta a szigetország klímáját. Nem is csoda, hogy nem beszéltek róla, sokkal súlyosabb dolgok történtek utána, jött a háború, a családból ketten is ott maradtak a Don-kanyarnál, én meg túl kicsi voltam még, amikor mesélhettek volna, akik még emlékeztek rá. Mindenesetre a sors fintora, hogy akik annak idején hallgattak a kubai atyafira, és kiszálltak Santiagóban, azok életben maradtak, mint Juanék meg a dédapám, az a kubai atyafi pedig sohasem érkezett meg Havannába.

A Valbanera hivatalos története ezzel azonban még nem ér véget.

Tehát szeptember 19-én az USA Haditengerészetének két hajója, a parti őrség USS Tuscarora nevű hajója, valamint a C 203-as torpedóromboló a Rebeccazátonytól mintegy öt mérföldnyire észlelte, hogy egy hajó orrárboca és két mentőcsónakjának csörlője a hajó nyugati oldalánál kiemelkedik a vízből.

A Tuscarora hajózási naplójában a következő bejegyzés olvasható:

Szeptember 19. Hajóronccsal talákoztunk. Lemerültünk ott, ahol vélhetőleg a hajóorr található, és meggyőződöttünk róla, hogy a hajó valóban az eltűnt spanyol utasszállító Valbanera gőzös.

A hír nyomban továbbterjed, égne a távíróvonalak. A Lloyd'snál a következő olvasható:

Key West, szeptember 20. Búvárok megtalálták a hajótestet, amely feltehetőleg az Öbölben tíz nappal ezelőtt pusztító hurrikán idején eltűnt Valbanera spanyol gőzös. A búvárok

tájékoztatása szerint tökéletesen kiolvasható rajta a Valbanera név. A 300 utasának nincs nyoma. (Négy száz volt ez a három száz, tudjuk.) Semmit sem tudni róla azóta, hogy szeptember 9-én Havannában feltűnt a Castillo del Morro előtt, majd a nyílt tenger felé vette útját, hogy ott vészjelje át a vihart. Az USA Haditengerészetének altisztje, Roberts látta meg a Valbanera nevet a Rebecca-zátonyba fúródó hajó burkolatán. Roberts altiszt holttesteket nem talált.

Az illető altiszt kis híján vízbe fúlt, amikor lemerült, hogy azonosítsa a hajóroncsot. Szka-fanderét egyetlen kábel kötötte össze a felszíni oxigénpalackkal, és a hullámok nekicsapták az elsüllyedt hajóroncsnak a csónakot, amelyben a palackja volt, így elvágta tőle a levegő-utánpótlást. Roberts azonnal levette a szka-fanderét, gyorsan a felszínre úszott, és elmondta, semmi kétség, a hajóroncs az elveszett spanyol gőzös.

A Tuscarora és a C 203-as torpedóromboló szeptember 21-én újból visszamegy a hajótörés helyszínére, velük tart Decker ellentengernagy, a Key West-i US Navy bázis egyik vezető tisztje is.

A hajózási naplóban ez áll:

5'00-kor érkeztünk a Félhold-zátonyhoz. Leengedtünk egy csónakot, hogy Decker ellentengernagy megvizsgálhassa a Valbanera roncsait.

Megvizsgálják, és a Haditengerészet VII. körzete távirón még aznap jelentést küld Washingtonba, a Haditengerészeti Minisztériumba:

A Félhold-zátonynál 94^a-ra a Rebecca-zátonytól 6,4 mérföldnyire található roncs azonosítása során kiderítettük, hogy minden kétséget kizárólag a spanyol Pinillos társaság Valbanera nevű gőzöséről van szó. A hajóderék a víz alatt, a csónakfedélzet a vízfelszín fölött van. A csőrölőszerkezetek pozíciója arra utal, hogy meg sem kísérelték leereszteni a mentőcsónakokat. A hajótörés helyszínén egy fej kivételével nem láttunk emberi maradványokat vagy lebegő roncsot azokon a napokon, amikor torpedórombolóinkkal a térségben jártunk. A rádió leadott jelzések szerint 12-én 11.15-kor a Valbanera telegráfon érdeklődött, hogy van-e valami teendője. Tíz perccel később állomásunk már nem tudta venni a jelzéseit. Nem érkezett válasz. Az egyik torpedóromboló parancsnokának elmondása szerint a fenti napon 23 óra tájban látta a hajótörést. Valószínűsíthető, hogy a hajó a 9-éről 10-ére virradó éjszaka tomboló hurrikán idején szenvedhetett hajótörést, a rádiójelek ellentmondásosak, még éjjel előtt nyoma veszett a hajónak.

Immár családi legendáriumunk részét is képezheti ez a kísértethajó, merthogy a helyiek így nevezik Cayo Huesóban, a legközelebb eső településen. Roncsa mindössze tizenkét méter mélyen fekszik a tengerben, a Félhold-zátony víz alatti futóhomokjába fúródva. A Világvége nevet viselő kocsmában pedig langusztahalászok még ma is legendákat mesélnek a hajdani spanyol óceánjáró kincseiről, melyeket állítólag görög szivacshalászok oroztak el. Egyesek váltig állítják, hogy vihar idején a zátony közelében még ma is hallani a gőzös vészjósón vijjogó szirénáját, és tisztán látszik, amint a hatalmas, fekete alak küzd a felbőszült hullámokkal.

Mi tagadás, más szöveggörnyezetbe tartogattam a dédapám történetét, és nem is meséltem volna most el, ha Roberts bűvárral együtt nem kiáltottak volna szóért a Margit-hídnál elsüllyedt Hableány roncsához lemerülő bűvárok, akik életüket kockáztatva kutattak a holttestek után. A Valbanera roncsainál kis híján vízbe fúlt Roberts, a Hableánynál pedig az egyik magyar bűvár is, és el sem tud-

juk képzelni, mit éltek át odalenn, száz-százhusz kilós palackkal a hátukon, amiben csak annyi oxigén volt, hogy ha véletlenül leszakadnának a hajóról, akkor se szűnjön meg az oxigén-utánpótlásuk. Tudjuk, Roberts leszakadt, és csak a lélekjelenlétén múlt, hogy nem vezett oda. A magyar bűvár léggöcsövét pedig el kellett vágni, miután a sodrás következtében elakadt a létrában, és csak utána tudott visszamászni a hajóra.

Πλεῖν ἀνάγκη, ζῆν οὐκ ἀνάγκη, hajózni kell, élni nem kell, biztatta Plutarkhosz szerint Pompeius a hajósait, mikor azok Rómába visszatérvén a gabonaszerező útjukról, a rossz idő miatt nem akarták fölszedni a horgonyt. Ő maga is elhajózott Szicíliába, Szardíniába és Libüába, és összegyűjtötte a gabonát. Már indulófélben volt, de heves szélvihar támadt a tengeren, és a hajók kapitányai vonakodtak útnak indulni. Pompeius elsőnek szállt fel az egyik hajóra, parancsot adott, hogy húzzák fel a horgonyt, közben pedig harsány hangon így kiáltott: Hajózni kell, élni nem kell!

Lehetséges, hogy Pompeius idejében a gabonánség miatt a birodalom érdeke többet számított, mint az emberélet, a minden római területnek és tengernek ura, Pompeius előbbre is helyezhette, hiszen *őalája tartozott minden kikötő, kereskedelmi központ, a mezőgazdasági termények szétosztása, egyszóval az egész hajózás és földművelés*, továbbá azt is tudjuk, hogy Magyarországon 1919 őszén, az alig egy esztendővel korábban lezárult háborús időszakot követően tomboló erőszakhullám, a vörös-, fekete-, majd fehérterror idején mennyire nem számított egy emberi élet, mára azonban már eljuthattunk volna odáig, hogy a pompeiusi állítást megfordítva azt mondjuk, élni kell, hajózni nem kell. Viharban, főleg vilávjárvány idején pedig semmiképpen.

A kék nem áll jól neked

Matrózregény

részlet

– Itt vagyok – kiabált Papa, és integetett. Már levetkőzött, barnára sült test az emberek, labdák, törülközők tarka tömkelegében. Tele volt a strand. Az egész Köztársaság nyaralt. A helybeliek most megosztottak a tengeren a nyaralókkal. Papa felállította a virágmintás szélfogót, és ügyelt rá, hogy a sarka árnyékot vessen az uzsonnás szatyorra. Oda dobta le Jenny a szandálját, és ő is vetkőzni kezdett.

A strandon mindenki meztelen volt. Csak néhány gátlásos szász maradt felöltözve, meg a katolikus Szent Ottó Gyermekotthon lakói. Ők a strand egyik elkülönített, táblával jelölt részén építették a homokváraikat, és törülköző alatt öltöztek át. Zörögtek a műanyag zacskók, amikor beletették a vizes fürdőruhájukat.

Papa kikandikált a szélfogó fölött, ellenőrizte a látási viszonyokat. Elégedetten állapította meg, hogy igaza lett. Tiszta idő, kontúros vonal a horizont. Bal szélén trónolt Oie szigete a világítótoronnyal. Most olyan közelinek tűnt, mintha oda lehetne úszni. Máskor beleveszett a víz és az ég közti szürke átmenetbe. Ha lehetett látni Oiét, akkor jók voltak a látási viszonyok. Ha nem, akkor rosszak.

– Jók ma a látási viszonyok – közölte Papa győztes elégedettséggel, és Oie felé mutatott. A kis sziget el volt zárva a látogatók elől. A halászok és a vitorlázók hajói nem álltak meg a világítótoronnyal. Oie csak a messzeség számára létezett. Igazodási pont a hajóknak és a Papa-féle látási viszonyoknak. Tulajdonképpen nem is volt világos, hogy valóban létezik-e Oie. Éppen Papa mesélt sokat a fata morgánáról: a forróságtól reszkető levegőben felbukkanó, aztán közeledvén semmivé foszló szigetekről és oázisokról. Lehet, gondolta Jenny, hogy Oie is csak egy ilyen fata morgana, és ha valaki közelebb megy hozzá, eltűnik. Szerette volna kideríteni, de a nagyszüleinek nem volt csónakjuk. Még egy kis evezősük sem, amivel az Achterwasseren hajókázhattak volna. Jenny nem is ismert senkit, akinek lett volna csónakja. Csak az Anger házaspárnak volt egy jolléja. Angerék baráti házaspár voltak, Jenny egyszer elment Papával megnézni a jollét. Angerné éppen az útravalót pakolta be a kajütbe. Anger úr a vitorlával foglalatzkodott, Jenny szerette volna megfogni a fehér vásznat. Állt Papával a stégen, és próbálta megjegyezni, melyik csomó milyen. Tudta, hogy a csomók fontosak. Hajónként és kötelenként más-más csomó van, úgyhogy biztosan van látási viszonyoktól és vízállástól függő csomó is. Szeretett volna vitorlázni. Még az unalmas Achter-

A fordítás alapjául szolgáló kiadás: Judith Schalansky, *Blau steht dir nicht. Matrosenroman*, Suhrkamp 2011. (A ford.)

wasseren is. De Anger úr még el sem oldozta a köteleket, amikor Papa hazavitte Jennyt, Mama már várta őket a kávéval.

Nem volt mozgékony a család. Jenny apja nem vezetett kombájnt a térszben. Anyja nem ült egy daru vagy egy traktor kormányánál. Mindketten tanárok voltak Greifswaldban, és még autójuk sem volt. Busszal jártak be dolgozni. Az iskolában, amikor a többiek felsorolták, milyen járművek vannak otthon, Jenny hallgatott. Mint amikor autós kártyákkal játszottak, mindenki betű-szám-kombinációkkal tromfolta egymást. Mandy Sanders azt mondta, eres-nulla-kilenc, mire valaki más rávágtá, hogy vé-ötven, vagy zété-háromszázhárom. És ha valaki azt mondta, *Kasimir*, csönd támadt. A Kasimir igazi neve ká-hétszáz volt, ikergumis, és akkora volt a kereke, mint egy felnőtt férfi.

Ha végigdübörgött egy Kasimir a falu főutcáján, a szembejövő Trabik, Wartburgok és Ladák lehúzódtak, és elengedték. A Kasimir állítólag olyan erős volt, hogy el tudott húzni egy repülőt.

– A Kasimir olyan erős, hogy el tud húzni egy repülőt – törte meg a csendet Jenny.

Az ő családja gyalog járt. Buszokra vártak. Vonatoztak. A nagyszülőkhöz eljutni körülményes volt. Sorompók alatt másztak át; a piros-fehérre mázolt rudak csengőszóra ereszkedtek le az acélvillára, és úgy néztek ki, mint a cukorrudak a karácsonyi vásárban. Kalauzok szopogatták a sípjukat. Mozdonyvezetők könyököltek ki a fülkék ablakán. Kék köpenyükben házmesterre emlékeztettek. Wolgast járási székhely volt a végállomás, ott ért véget a szárazföld; a család, akárcsak a vonat többi utasa, onnan cipelte végig a bőröndöket a világoskék Barátság hídon át a szigetre. Amikor átértek, felszálltak egy másik vonatra, amelyet gőzmozdony húzott, és néhány állomásonként vizet kellett fölvennie. Jenny az ablakon át nézte, ahogy a folyadékot beletöltik a fűjtató, feketén csillogó szörnyetegbe. A szülők egy hétig akartak maradni Jennyvel a nagyszülőknél, de két nap után az apja, a rákövetkező napon pedig az anyja is elutazott.

– Az ott Rügen – mondta Papa, és egy homályos csikra mutatott. Oie mellett Rügen volt a másik sziget. Rügen kétszer akkora volt. Rügént mindenki ismerte. Rügennel nem lehet felvenni a versenyt, ezt még Papáék is tudták. Rügennek vannak kréasziklái, van tűzköve, meg egy kompikötője. De ami a legfontosabb: Rügenre átszállás nélkül is el lehet jutni. Az Államvasutak sínpárja egy terméskővel megerősített gáton át vezet a szigetre. A gátat Jenny akkor látta, amikor anyjával Stralsundban jártak és megnézték a Tenger múzeumot. Csarnokok és folyosók végtelen hosszú során át nézték a vitrinekben a víz alatti világot. Ha Jenny megnyomott egy gombot, bizonyos növények vagy kőzetek ríkító színben villantak fel. Végignyomogatta az összes gombot, mint a cirkuszigazgató, minden apró lénynek engedélyt adott a villanásnyi fellépésre. Anyja továbbvezette a vitrinektől az akváriumokhoz, ahol kagylók, rákok és halak voltak. A halak maguktól világítottak, és vicces neveket viseltek: császárhal, csipeszhal, szemfényvesztőhal, zászlósfarkú hal. Még tengeri csikók is akadtak ott. És tényleg sárgák voltak.

A Tenger múzeum központi csarnoka régebben templom volt. A főhajó menyezeten óriási bálnacsontváz függött. Jenny odaállt alá, és sokáig nézte, gondolatban húst növesztett a csontokra, kékesen csillogó bőrrel borította be, és elképzelte, ahogy a súlyos test halad előre az óceán vizében, a szigetek között

kanyarogva, nehézkesen, akár egy gőzmozdony. Egy idő után a bálna bordái összemosiszták a mennyezet gerendáival.

Jenny anyja a magyarázó tábla előtt állt, onnan olvasta le, hogy ez egy barázdásbálna csontváza volt. És hogy a barázdásbálna véletlenül erre tévedt. A Hidden-see partján múlt ki. *Múlt ki*, ez úgy hangzott, mintha sokáig tartott volna a halála.

Jenny megkérdezte Papát, hogy Usedom partjára is kisodródott-e valaha bálna. – Ezernyolcszázkilencvennégyben, Ahlbeckben – mondta erre Papa. Hát igen, gondolta Jenny, Papa jóban van a számokkal, és megkérdezte, hol van most a csontváza.

– Valószínűleg elásták.

Jenny elképzelte, ahogy az ahlbecki strandon homokozó gyerekek ásás közben mészfehér csontokra bukkannak. Láta is maga előtt a fotót az újságban: három gyerek pózol egy óriási bordacsont mellett, mint Szibériában a kutatók a mamutfoggal. Milyen bosszantó, hogy Papáék nem Ahlbeckben laknak. Jenny is örült volna, ha lefényképezik egy hatalmas bálnacsonttal. Azon a fotón pont középen állhatna, háttérben a tenger fehéres-kékje. Nem úgy, mint azokon a fényképeken, amiket Papa készített róla. Azokon mindig a szélen állt, mintha az utolsó pillanatban betolakodott volna a képbe.

Papa fényképei mérlegelés eredményei voltak: kompromisszumos megoldás a kulissza és a főszerep között. Mintha Papa nem tudta volna eldönteni, hogy a tengert fényképezze vagy Jennyt. A bálnacsonttal hőst játszhatna, középen állhatna, mint a Keleti-tengeri Újságban a halászok, ha nagy fogást csinálnak.

– Ott valaki jó messze kiúszott. – Papa egy világosbarna pontot nézett a tengerben, a pont már közel járt a világító bójához. Egy úszó. Lábával csapkodta a vizet, két karját felváltva emelte ki a habok közül, feje a víz alatt. Csak úszott, úszott, mintha a horizont felé igyekezne, körül se nézett. Aztán már nem lehetett kivenni azt sem, hogy elhagyta-e a bójákat. Jenny, Papa példáját követve, a vízimentős torony felé fordult, amely valójában kocka alakú bódé volt, és a strandröplabdapálya kifeszített hálója mögött, vékony acéllábakon állva örködött a part és a víz fölött.

A bódé körül futó erkély korlátjának támaszkodó férfi távcsövével a messzeséget kémlelte. Fürdőnadrágja ugyanolyan színű volt, mint a bóják. Felpattant, egy pillanatra eltűnt a bódéban, majd visszatért, kezében szürke megafonnal. Bal kezét csípőre tette, jobbával keskeny szája elé illesztette a megafont, mintha trombitába akarna fújni. Néhány kattanás hallatszott, majd kurta, brekegészerű hang. Jenny nem értette, mi visszhangzik a strand fölött, de a nyers hangból rájött, hogy a fürdőmester a horizont felé tartó úszóhoz intézi a szavait. Rövid felszólítás volt, amely megisméltődött. A második ismétlésnél már kifejezetten fenyegetésnek hangzott. Csönd támadt, mindenki a tengerre nézett. Még a röplabdások is megszakították a játékot, a víz felé fordultak, és úgy álltak sorban, mint zászlófelvonáskor. Jenny összeszorította az ajkát, és olyan erősen a gondolataiba merült, hogy eltorzult az arca.

– Szerencsésnek mondhatja magát, ha nem esik baja – mondta Papa.

Ne essen baja, gondolta Jenny.

És ekkor a pont megállt, majd visszafordult. Néhány karcsapás, és az úszó visszatért az úzásra kijelölt sávba, ahol olyan kényelmesen váltott mellúzásra, mintha mi sem történt volna. A röplabdások visszaálltak a helyükre, a nyitó játé-

kos elütötte a labdát. A férfi a vízimentős torony korlátjánál terpeszben, csípőre tett kézzel állt. Jenny titkon hálát adott neki, hogy eltántorította az úszót a tervétől. Aki kiúszik a nyílt vízre, az életével játszik, ezt tudta. Az is, aki figyelmen kívül hagyja a fürdési tilalmat. Ha a vesszőből font gömböt felvonták a mentőtorony mellett álló rúdra, akkor teljes fürdési tilalom volt érvényben. Ha valaki mégis a hullámok közé vetette magát, mindenki őt nézte a partról, és neki szólt a brekegő hang a megafonból. A fonott gömb ugyanolyan világító piros volt, mint a bója és a vízimentők fürdőnadrágja. Ezek voltak a strandélet őrtüzei, megmutatták, meddig lehet elmenni, és hol van a vége.

Ha Jenny hunyorított, a meztelen testek sápadt és napbarnított színei összemosódtak a világos színű homokkal, a színes labdákkal és a törülközők anyagával; a fürdőnadrágok mintázata és a tajték fehére a tenger kékjével. Csak a világító piros foltok maradtak kontúrosak, táncoló pontokká váltak, és megbízhatóan villogtak, mint éjszaka a világítótorony Oie szigetén.

– Bemegyek a vízbe. – Felállt.

– Ne ússz be túl mélyre – kiabált utána Papa, és Jenny bólintott, de nem fordult vissza. Az elmúlt évben megtanult úszni. Eljött a pillanat, amikor Papa kihúzta a kezét a hasa alól. Egy ideig még úgy tett, mintha tartaná. Egyenetlen ritmusban haladt előre, amíg belsővé nem váltak a mozdulatok. Békáláb, ollókar. Egyik tempó a másik után. Olyan volt, mint a kerékpározás, egyik pillanatról a másikra hirtelen működni kezdett. Jenny csodálkozott rajta, hogy sikerült. Szóval ennyire egyszerű. Egyik tempó a másik után. Ám amint megpróbálta megérteni a mozdulatokat, hirtelen szétestek, felbomlott a rimus. A feje lesüllyedt, karjával összevissza csapkodott, összekeveredett a sorrend, a lábak elfelejtették a békát, és a lefelé feszített lábfej a tengerfenéket kereste.

Mire végre meg tudott állni a lábán, érezte, hogy piros a szeme, és összeragadt a víztől a szempillája. Újra próbálkozott, folytatta, amíg rá nem jött a titokra. Nem szabad rá gondolnia. Nem szabad lenéznie a pedálra, a lábára, ahogy nyomja és engedelmesen követi a pedált, sem a láncra, ahogy forog a fogaskeréken. Nem szabad nézni az ollómozgást végző kart, ahogy a víztömeget hasítja. Csak előrenyújtani, a víz fölött tartani a fejet, a kormány fölé hajtani, eloldani a testtől, megtartani a kapitány pozícióját, előrenézni. Tiszta erőből előre.

Idén már egyedül is bemehetett a tengerbe. Talpával kitapogatta a homokpad szélét, belevetette magát egy hívogató hullámba, és tempózni kezdett.

Közben időnként a fenék felé nyújtotta a lábujját, vizsgálva, hogy leér-e még a lába. Egyszer meg is fordult, hogy ellenőrizze, hol van a virágmintás szélfogó.

Néhány nappal korábban messzire elsodorta az áramlat. Amikor kimászott a vízből, az volt az érzése, hogy egy másik strandon ért partot. Nem várta Papa a törülközővel. De a Wismut bányavállalat Vörös Október bányászudülőjének tornaszekrény-homlokzata ugyanúgy ott terpeszkedett a fenyők mögött. Jenny azon csuromvizesen végigjárta a strandot, először az egyik irányba, aztán a másikba, kisírt szemmel keresve az ismerős virágokat a színek tengerében.

Túl sok volt a strandon a virágminta. Tarka kerítések idegen családok körül. És egyik se az a virág volt, amit keresett.

Végül odaszaladt a vízimentős toronyhoz. Furcsa érzés volt meztelenül felmászni a létrán, odalépni a rikító piros nadrágos férfihoz a szűk erkélyen, és

bőgve elmesélni a történetét. Bemehetett a bódéba, kinézhetett a nyitott ablakon a tengerre. Mint egy festmény, az ablak volt a keret. Meg kellett mondania a nevét, mire a sötétbarnára sült férfi fogta a megafont, és kilépett. Amíg érte nem jött a nagyapja, Jenny a mentőmellényeket bámulta, kitömött állatok módjára lógtak az egyik sarokban óriási fakampókon.

– Hé! – riasztotta fel Papa kiáltása a gondolataiból. Hátrafordult egy pillanatra. Papa a parton állt, és integetett neki. Egészen kicsinek látszott. Jenny úgy tett, mintha nem látná, és úszott tovább. Egyik mozdulat a másik után. Kar, láb, kar, láb. Ne gondolkodj, gondolta. Csak előre, mindig tovább. Már jó ideje nem érezte talpával a tengerfeneket. A víz szinte fekete lett alatta, a hullámok pedig olyan magasak, hogy a tarajos hullám lefröcskölte a haját. Itt már nem volt gyerek, az a néhány felnőtt is messze tőle. Egyik tempó a másik után. Ringatózott a bója a hullámokon. Fel és le, mintha nem is lenne rögzítve. Már egészen közel volt hozzá. Minden lehetséges. Csak annyi, hogy nem állsz le, úszol tovább. Ismét hallotta Papa hangját, ahogy kiabál. Olyan volt, mint a brekegő hang a vízimentős toronyból. Ezért inkább engedett, széles kanyart írt le, és lassan megindult vissza, a Papa felé. Végül az az úszó is visszafordult.

Fürdőköpenyben ült Papa mellett és kekszet evett, amikor látta, hogy a férfi a vízimentős toronyban egy zöld ronggyal letöröl egy számot a tábláról, és újat ír a helyére.

– A víz megint fél fokkal melegebb lett – állapította meg a Papa, és föl is jeyezte a számot.

Azután Jenny számokat rajzolt a Papa hátára, puha tábla, karamell színű bőrön csokoládébarna pöttyök. Kétjegyű számokat írt a széles vállakra, a gerinc dombját kihagyta. A Papa az összeset kitalálta. Így nem volt jó játék. Papa jobban van a számokkal. Szeretett számolni, folyton azt csinálta. Hány cukor van a zacskóban, hányan köszöntek ma neki. Esténként pedig följegyezte az aznapi számokat egy kockás füzetbe. A pontokat enyhén reszkető kezével összekötötte, és így megkapta a görbét. A füzetben benne voltak a múlt évi hőmérsékletek is, meg hogy hány halott volt a nyáron, hányan fulladtak bele, ezeket két csoportra osztotta: a könnyelműekre és a betegekre. Még nem telt el úgy szezón, hogy valaki ne halt volna meg.

A nap lassan visszahúzódott a fenyőerdőbe, már csak egyszer-egyszer villant meg egy pillanatra a szélről elferdült koronák között. Mindjárt odaér a szárazföldhöz, és beszínezi az Achterwassert. A röplabdapálya hálójánál már csak két férfi dobálta egymásnak a sűrke bőrlabdát, a csöpögtetett homokvárak őrizetlenül álltak a parton, a virágos szélfogók között egész homokmezők terültek el, olyan sok hely lett hirtelen. A távolban aranylott Oie szigete, még valószínűlegnek tűnt, mint máskor.

– Nagyi már biztosan vár minket – mondta Papa, és csomagolni kezdett. A lábfejét a zoknijával tisztította meg, végighúzta a zoknit a lábujjai között, mielőtt belebújt a szandálba. Megfogta Jenny kezét, úgy mentek végig a dűne fűcsomói közötti keskeny ösvényen a parti sétány felé, majd végig a fehér villák, piros virággyások és a sárga koncertpavilon, a Kagyló mellett.

Jenny már messziről észrevette őket. Kis csoportban sétáltak szembe velük, mind egyforma egyenruhában, ikercsapat. Fehér ingük úgy világított a lemenő

napban, mint a vitorla, csillogott, akár nyitott szájukban a fogak. A széles kék gallér alatt a csomó olyan volt, mint a masnira kötött szalag az ajándékdobozon. Néhányuk fonott zsinórt viselt, a gomblyukban kezdődött és az ing vállán végződött: ezüst copf. Sapkájuk, mintha alulról befújtak volna, és fekete szalag lógott le róla, időnként meglengette a szél. Dohányoztak, viccelődtek, de a vicceket nem lehetett érteni, közben lökdösődtek, néha botladoztak, féktelenek voltak, és idegenek. Borotvált, nevető fiúarcok.

– Ezek a matrózok – mondta Papa a fejét csóválva. Jenny többször is utánuk fordult, nézte őket, és az egész hazaúton ezt ismételte:

– Mat-ró-zok.

Servus versus

Nem tudom, Önök közül hányan tudnak róla, de a gyilkos galóca éve van. A német nyelvben elterjedt rokon elnevezések – „zöldes galóca”, „gyilkos zöldgalóca” – a színére is utalnak. Ez a „közepes méretű, zöldes színű, sugaras-szálás rajzolatú gomba, melynek tönkje fakó, többnyire felismerhetően kígyóbórszerűen mintázott, lemezei fehérek, szabadon állók, a gumós tönk fölött lévő bocsokra bórszerűen elálló”,¹ illata pedig a mézére és a fagyalvirágéra emlékeztet, erdeinknek és parkjainknak minden bizonnyal legveszélyesebb lakója, hiszen egyedül Németországban évente átlagosan öt halálos áldozat írható a rovására, ami miatt angolul találóan a *Death Cap* névvel illetik.

Különös aljasságra utal az a körülmény, hogy a mérgezés tünetei csak a fogyasztás után egy-két nappal jelentkeznek, amikor a gomba méreganyagai már bekerültek a véráramba, és lassan, de biztosan roncsolják a vesét, a véréredényeket, a szívet, de mindenekelőtt a májat; a folyamat szünet nélküli hányással, hasmenéssel és pokoli fájdalommal jár, valamint belső vérzést, vérkeringési zavarokat és végül a szív leállását okozza. Azok, akik túléltek a fogyasztását, vagyis csodával határos módon nem haltak bele abba, hogy több szervük is felmondta a szolgálatot, egybehangzóan úgy nyilatkoztak a gyilkos galócáról, hogy leginkább dióra emlékeztető, kimondottan finom íze van.

Ennek fényében már-már jó előjelnek értékelhetjük, hogy a közönséges, avagy erdei bűzös szömörccsög éve előtt állunk: néhány héttel ezelőtt a Német Mikológiai

Judith Schallansky poétikai előadást tartott a Tübingeni Eberhard Karl Egyetemen, 2019. december 4-én és 5-én. Az előadás írott változata, a *Servus versus* hamarosan nyomtatásban is megjelenik. A fordítás ennek az írott verzióknak a rövidített részlete. Köszönöm Judith Schallanskynek, hogy rendelkezésemre bocsátotta a kéziratot és rám bízta a húzásokat. (A ford.)

¹ Julis Peter: *Pilze. Ein Bestimmungsbuch*, Stuttgart, 1960. 231.

Társaság ezt a fajt választotta ugyanis a 2020-as év gombájának. A közönséges bűzös szömöröcsög nem halálosan mérgező ugyan, ám attól még nem kevésbé nyugtalanító jelenség.

Maga a név is kitöltene egy teljes poétikai előadást, például ha az előadó a „közönséges” melléknév gazdagon rétegzett jelentését akarná kibontani. Már a nagy Grimm-féle német szótárban is ez áll a szócikk elején: „rég, rendkívül fontos és nemes kifejezés, amely azonban csúfos romlásnak indult”. A „közönséges” valóban nemcsak a „szokványos”, „különleges ismertetőjegyeiktől mentes” vagy az „általános érvényű” jelentésével bír, hanem a „nyers”, „alantas”, sőt: „aláváló”, „szemérmetlen” szinonimája is. „Ordenáré”. A szemérmetlenségre utal a név is, amellyel személyesen Carl von Linné ruházta fel ezt a gombát 1753-ban, amikor először írta le *Species Plantarum* című munkájában.

[...]

A Linné által alkotott rendszertani név a *Phallus impudicus*. A legpontosabban úgy lehetne fordítani, hogy „erkölcstelen pénisz”, és azok a 19. és kora 20. századi szexológiai értekezések jutnak eszembe róla, amelyeket bizonyos okokból sűrűn forgattam tizenéves koromban, és amelyek mindig akkor váltottak latinra, amikor a dolog kezdett igazán izgalmas lenni – ez is az oka annak, hogy a latin számomra nem orvosi és nem is halott, hanem kifejezetten obszcén nyelvnek tűnik.

[...]

Tény, hogy megdöbbenő a hasonlóság a kifejlett gomba és a – maradjunk a zsargonnál – *Homo sapiens* hímnemű képviselőjének nemi szerve között. Nem csak a forma és a megjelenés, a méretek is hasonlóak. Az a körülmény is különösnek tekinthető, hogy a gomba teste, mielőtt felvenné az ismert, egyértelműen kétértelmű formát, egy föld alatti, fehér, zselés állagú, „boszorkánytojásnak” is nevezett gumóban növekszik, amely körülbelül akkora, mint a here. A szeletekre vágott és vajban kisütött „boszorkánytojás” állítólag dió- és retekízű. Ha nem a serpenyőben végzi, akkor a hegyénél felreped, és kibújik a belsejéből, majd többszörösére dagad a gomba szára, és másfél órán belül eléri végleges méretét, illetve fölveszi ismert, összetéveszthetetlen alakját.

Az ember hajlik a feltételezésre, hogy a gomba formázza az emberi péniszt, holott a földi életformák kialakulásáról és történetéről szerzett tudásunk alapján bizonyosra vehető, hogy megfordítva volt. A természetet nem kínozza sem az eredetiség kényszere, sem a befolyástól való félelem. Sőt, az utánzás kifejezetten kíváncsi a számára, és nem korlátozza sem kreativitásban, sem formagazdag-ságban, éppen ellenkezőleg. Számolatlanul permutálódnak a formák és felépítések, így aztán Földünkön hemzsegnak az olyan egzaltált alakok, mint a tintahal-gomba, a nyálkahal, bármelyik húsevő növény vagy a majdnem csupasz szárazorrú majmok. Az ismertetőjegyek pusztán hasonlósága pedig nem elégséges bizonyíték a rokonsági viszonyokra, még akkor sem, ha a gombákat szorosabb kapocs fűzi az állatokhoz, mint a növényekhez. Ennek ellenére sokáig a növények közé sorolták őket, míg végre 1969-ben, vagyis éppen fél évszázada, végre külön fiókot kaptak a biológia rendszertanában.

Mégis: a hasonló jegyek igen nagy valószínűséggel ugyanarra a funkcióra utalnak. Esetünkben mindenképpen, hiszen a közönséges, avagy erdei bűzös szömöröcsög kifejlett teste, akár csak a pénisz, kétségkívül szaporítószerv. Fontos

különbség ugyanakkor, hogy a fallikus gomba iszonyatos dögszagot áraszt; annyira erőset, hogy nemritkán megtéveszti a kirándulókat, akik hullát sejtve még a rendőrséget is riasztják.

[...]

Ilyesfajta morbid és megbotrántoztató részletek mellett nem csoda, hogy a természettudomány a gombákat az antikvitástól az újkor derekáig a bomlás és a rothadás sötét birodalmában helyezte el, félvilági bugyborékolásban, ahol az uralkodó felfogás szerint még békák és más állatok spontán nemzése is végbe-mehet a lucskos talajban. A szaporodás kényes kérdése arra indította Linnét, hogy a gombákat – a páfrányokkal, a mohákkal és az algákkal együtt – a „kriptogámok” csoportja alá sorolja, vagyis azon organizmusok közé, amelyek „rejtőzködve párosodnak”. Csakhogy ez a megállapítás nemcsak ezekre az alacsony rendű élőlényekre, de az emberek többségére is érvényes.

A gombák a természettudományos kutatás kezdete óta amúgy is zavaró elemek az osztályozás munkájában. Hol visszamaradott, fotoszintézisre alkalmatlan növényekként írták le őket, hol helyváltoztatásra képtelen állatokként, de voltak már obskúrus, kétnemű lények is. A tudománytörténet ritka, csodálatos pillanataiban az állatnak a növényre való változása előtti, titokzatos átmeneti állapotát örökítették meg.

Az aktuális kutatási eredmények nem kevésbé zavarba ejtők. Mai tudásunk szerint a gombák rendszertani országa – amelybe nemcsak az aljnövényzetben sarjadó kalapos gombák tartoznak, hanem olyan mikroszkopikus méretű organizmusok is, mint a penész és az élesztő – mintegy 28.000 különböző nemzetiséget számlál. Ezek szaporodhatnak ivartalanul és ivarosán is. Akad köztük, amely nemcsak a növényt, de a követ is képes megemészteni, és olyan, amely zölden fluoreszkál a sötétben. És van egy világszerte ismert csoportjuk, a *magic mushrooms*, amelyek az LSD-hez hasonló hatást kiváltó anyagot tartalmaznak, és hallucinációt – sokak szerint istenhez méltó állapotot – váltanak ki a fogyasztóból.

[...]

Mivel a gombák klorofill híján maguktól nem tudnak olyan bonyolult felépítésű szerves anyagot létrehozni, mint a cukor, a zsír vagy a keményítő, más élő vagy holt szervezeteknek, illetve maradványaiknak kész szerves anyagával táplálkoznak. Finom gombafonalaik, a „hifák” beszövik a talajt, és áttekinthetetlen, faj- és nemzetséghatárokat átlépő, föld alatti hálózatot alkotnak. Ez a hálózat különböző növényeket köt össze egymással, amelyekkel a gombák fotoszintézis útján előállított cukorra cserélik a földből kinyert foszfort és nitrogént, és amelyekkel olyan kapcsolatra lépnek, amelyet nevezhetünk szimbiotikusnak éppúgy, mint élősködőnek, noha a tapasztalat azt mutatja, hogy e két életforma határai elmosódnak. Ennek a szoros összekapcsolódásnak az egyik formáját képezik a zuzmók: gombák, algák és baktériumok szimbiotikus képződményei, amelyeknek a növényvilág kialakulását köszönhetjük. A zuzmók merészkedtek ki először – körülbelül hatszázmillió évvel ezelőtt – a sekély édesvizekből, és ezek voltak az első organizmusok, amelyek benépesítették a szárazföld poros talaját.

A gombák és partnereik kapcsolata gyakran ugyanolyan ingatag és nehezen átlátható, mint a hosszú távú életközösségek, amelyeket jól ismerünk saját tapasztalatból. Úgy tűnik, az összetettség redukálása nem megoldás a gombák számára. Kapcsolati szövedékük nemritkán annyira zűrzavaros, hogy eldönthetetlen, hol kezdődik és hol végződik egy gomba organizmusa; hol ér véget a közjó, hol kezdődik a csalás és a kizsákmányolás – ami óhatatlanul felveti a kérdést, vajon létezhetnek-e egyáltalán az individuumok, vagy inkább szövedékek, összefonódások, ökoszisztémák részeiként kell felfognunk őket, mint ahogyan a saját testünket is inkább ökoszisztémának kellene látnunk, amelynek egyetlen részében, a belekben is baktériumok megszámlálhatatlan sokasága végzi bomlasztó munkáját, ami nélkül létezni sem tudnánk.

Sokaság vagyunk. Sőt: olyan, hogy individuum, soha nem is létezett. Önök is, én is, mi mindannyian gombák vagyunk. Vagy inkább zuzmók, több száz faj élettere, és az „én” személyes névmás elégtelen leegyszerűsítése ennek a zavarba ejtő komplexitásnak. Vannak nyelvek, amelyek sokkal inkább meg tudnak felelni neki. A thai nyelvben, mint arra az egyik fordítóm idén tavasszal felhívta a figyelmemet, nincsenek igeidők, cserébe viszont több mint 20 szó van arra, hogy „én”: ezekkel fejezhetjük ki, hogy férfiként vagy nőként beszélünk, fiatakként vagy idősebbként; hogy közvetlen viszonyban vagyunk azzal, akivel beszélünk, vagy hivatalos minőségünkben szólítjuk meg. Ez az „én” képlékeny és illanó; kapcsolatokon és összefüggéseken keresztül építi fel magát, megkérdőjelezve az énről mint koherens és maradandó individuumról alkotott elképzelésünket.

Hát nem nagyszerű? És mennyivel vigasztalóbb is, mint az a kiszorítódsi, amit a fizikai törvényszerűség sugall: „Ahol egy test van, ott nem lehet másik” – amin persze a kannibálok és egyéb húsevők jóízűt kacagnak, amióta világ a világ.

Ki tudja, talán minden, amivel olyan nagyra vagyunk – az értelmünk, a személyiségünk, rokon- és ellenszenveink –, valójában csupán mikrobakteriális kapcsolatok kísérőjelensége. A testünkben lakó mikroorganizmusok rezsimje alkalmasint hasonló határozottsággal és önzéssel kormányoz bennünket, mint azok az élesztőgombák, amelyek a Srí Lanka-i lóhangyák agyát támadják meg, rábírva őket, hogy zombiseregként felmásszanak a bokrokra, ott megkapaszkodjanak egy levél fonákjában, majd, miután a gomba megölte őket, lehulljanak a talajra, ahol hullájukkal megfertőzik a testük darabkáit széthordó fajtársaikat.

Láthatják: a gombák mind határsértők, pionírok, kollaboránsok és kettős ügynökök. Átláthatatlan alvilági kapcsolataik révén virágzó cserekereskedelmi hálózatot működtetnek, amelyet értelmezhetünk szocialista jellegű jóléti társadalomként éppúgy, mint a legkíméletlenebb vadkapitalizmusként. Olvasat kérdése. Minél mélyebbre hatolunk a gombafélék labirintusában, annál nagyobb a rejtély. A mikrobák, baktériumok és növények poliamóriája bizarr életformák áttekinthetetlenül széles skáláját kínálja; ezek az életformák megghiúsítják gyámoltalan klasszifikációs törekvéseinket, de mindenekelőtt a tudatlanságunkat bizonyítják.

Nem tudunk ugyanis semmit. Vagy ahogyan Jim Jarmusch *Only Lovers Left Alive* című filmjében mondja Adam, a vámpír, aki mélabús tinédzser módjára hőseinek – Arthur Rimbaud-tól és Franz Kafkától Emily Dickinsonon és Susan

Sontagon át Hedy Lamarrig – bekeretezett arcképével díszíti kamaszosan elsötétített barlangjának falát: „We don't know shit about fungi”.

Te jó ég. Tényleg fogalmunk sincs. Leszállhatunk a Holdra, teleszemetelhetjük a műholdjainkkal az exoszférát, állat–ember-hibrideket tenyészthetünk kémcsőben – de nem tudjuk, miért alszunk, miért dorombol a macska, és miből áll az az anyag a kozmoszban, amelyet az egyszerűség és az együgyűek kedvéért „sötétnek” nevezünk. És egy-két kivételtől eltekintve nem tudunk úgynevezett nagy, kalapos gombát termeszteni. Közülük a legízletesebbek – vargánya! róka-gomba! szarvasgomba! – ellenállnak minden emberi domesztikációs kísérletnek, mert az őket kialakító, föld alatti gombafonalak nem tudnak tenyészni a gazdatestként működő fa nélkül. Átláthatatlan, magas komplexitású kapcsolatot ápolnak a gazdatesttel, és ezt a kapcsolatot képtelenség szimulálni vagy másik partnerrel kikényszeríteni. Holott nem is feltétlenül az ép, érintetlen természetre van szükségük. A világ legdrágább gombája például, a japán macutake, amely bensőséges gyökérszimbiózisban él a fenyővel, előszeretettel tenyészik posztapokaliptikus tájakon, amelyeket a tarvágások és a pusztító tüzek, a szennyezett talaj és a siralmasan gyér növényzet miatt nem is merünk erdőknék nevezni.²

Nem utolsósorban a fentiek miatt a gombákról tudom a leginkább – még inkább, mint a patkányokról – elképzelni, hogy átveszik az örökségünket és az uralmat a világ fölött. Mi több: talán már régen átvették, csak ezt mi, gőgös ignoranciánkban, fel sem ismertük.

Őnök most biztosan azt kérdik, miért beszélek ilyen aránytalanul sokat a gombákról egy poétikai előadásban. Nos, azért, mert azt hiszem, hogy mi – a világ – is alapvetően gombaszerűek vagyunk, és mert a gombák országának polimorf-perverz, szimbiotikusan szervezett, a környezettől nehezen leválasztható életmódján, valamint megszámlálhatatlanul sokféle megjelenési formáján keresztül sok mindent el tudok mondani arról, mi a felfogásom az írással kapcsolatban. Ideális esetben – és én erre törekszem – az írásnak kacskaringós összekötő vonalakat kell képeznie, kéjes rizómákat, kusza koncepciókat, tekintélytagadó hálózatot tele kereszteződésekkel, keveredésekkel és határátlépésekkel. Meglehet, ezzel csupán egy másik közkedvelt metaforán, a rizómáén³ üggyökdöm, de hát mit tegyek: a maga nehezen megfogható, kibogozhatatlan, ködös és heterogén összetettségében még mindig találóbbnak tűnik számomra, mint bármely más metafora.

Van ugye az a csábító, a mai napig érvényben lévő elképzelés, hogy a világ tele van rejtéllyel, de alapvetően olvasható, éppúgy olvasható, mint egy könyv titkosírással összefoglalt tartalma, amelynek a megfejtése csupán idő kérdése. Mi több, az egész teremtés mondanivaló: a világegyetem, Isten és képviselői vagy

² Ebben az összefüggésben meg kell említenünk Anna Lowenhaupt Tsing antropológus *The Mushroom at the End of the World: On the Possibility of Life in Capitalist Ruins* című művét, amely 2015-ben jelent meg.

³ A fogalmat Gilles Deleuze és Félix Guattari vezették be nagy hatású, először 1980-ban megjelent *Mille Plateaux (Capitalisme et Schizophrénie 2.)* című könyvükben.

utódai – és közjük tartozik a szerző is – mondani akarnak valamit a teremtésről, és nekünk nincs egyéb dolgunk, mint helyesen értelmezni ezt a mondanivalót, valahogy úgy, ahogy az iskolások a verset irodalomórán.

Talán azért népszerű és makacs ez az elképzelés, mert az ember rendkívül viasz- és megváltásigényes állatfaj. Bár nomád életformájával mintegy 500 nemzedék óta felhagyott, még mindig abban reménykedik, hogy feltárul előtte az élet titka. És miközben kereste-kutatta a választ, támadt jó néhány meredek ötlete.

Hümériai Petrón preszókratikus filozófus például azon a nézeten volt, hogy a világegyetem száznyolcvanhárom világból áll, s ezek egyenlő szárú háromszög alakban helyezkednek el úgy, hogy a háromszög mindhárom oldalán hatvanhatvan világ helyezkedik el, három pedig a csúcson. Sajnos nem maradt ránk, miből és hogyan alakította ki ezt az éppúgy logikus, mint téves elképzelést.⁴ Aztán ott vannak még a nem kevésbé homályos mítoszok és alakzatok, valamennyi defektjükkel egyetemben: sokkarú istenségek és többszörös szerzőségű szövegek; fiat szülő szűz; a végtelenség és az entrópia fogalmai; Gödel első nemteljességi tétele a logikában; a perpetuum mobile; a Möbius-szalag; Schrödinger macskája; lineáris és ciklikus alakzatok kronológiája; kannibalisztikus tabuk és gyakorlatok – és persze ott vannak a totalitással kacérkodó enciklopédiák, amelyek bekebeleztek a parányi rész tudományokra kicsontozott világtudást.

És az összes ilyen próbálkozás ugyanarra futott ki: a világ vad, burjánzó sokféleségét, annak összes élő és élettelen anyagát atomi részecskéire bontani és szigorú rendszerekbe foglalni azzal a magasztos céllal, hogy a rendszerező elmélet és a hierarchikus gyakorlat segítségével megismerjük, olvashatóvá és ezáltal uralhatóvá tegyük.

Nyilvánvalóan képtelenek vagyunk másképpen gondolkodni, mint kategóriákban, egymást kizáró, párokba rendezett fogalmak többé-kevésbé precíz rendszerében. A bináris gondolkodás köztudottan rendkívül alkalmas arra, hogy valamiféle rendet alkossunk és így dacoljunk a valóság áttekinthetetlen káoszával. Még akkor is, ha a szellem és a test, a természet és a kultúra, a tény és a fikció, az állat és az ember, az eredeti és a másolat, a primitív és a civilizált dichotómiáiról alaposabb vizsgálat után kiderül, hogy ideologikusak és tarthatatlanok.

Az irodalomelmélet is ismer mindenféle dualizmusokat. Közülük is talán a tény–fikció fogalompár tartja magát a legmakacsabbul, vagyis a különbségtétel a tényeken és a kitalált dolgokon alapuló szöveg között: fiction és non-fiction, ahogy a lendületes angol terminológia nevezi őket. Ez a kettéosztás számomra nemcsak abszurdnak, de használhatatlannak is tűnik, hiszen végül is léptenyomon irodalomba botlunk.

[...]

Kezdetől fogva különösképpen vonzottak a szerzőtlen szövegek, amelyek vagy az égből szálltak alá, mint Isten szava, vagy gombamód, váratlanul szökentek elő a föld alól. Ezek a szövegek ott vannak nemcsak az újságok hasábjain, hanem a törvénykönyvekben és a tankönyvekben, a lexikonokban és az atlaszok-

⁴ Talán megvilágosodás volt. Ki tudja, lehet, hogy ennek az írott hagyomány hiányosságaitól sújtott preszókratikusnak (Önök közül ismeri-e valaki?) megjelent a hírnök szárnyas saruban. Vagy az angyalszárnas győzelmi istennő, akinek a filozófus szicíliai szülővárosában dór stílusú szentélyt építettek.

ban is. Míg az újságcikkek esetében a név kezdőbetűi tüntetik el a szerzőséget, a többi esetben gombatenyészet-szerű szerzői kollektíváról van szó, amelynek hosszú névsora szintén arról akarja elterelni a figyelmet, hogy a lexikonok, a szótárak, az atlaszok stb. is könyvek, amelyek szöveges tartalmát szerzők fogalmazták meg és írták le.

Irodalom az, ami tudatosan elfedi a tényt, hogy nem ábrázol semmi olyant, amit korábban ne hoztak volna már létre, s a tartalom mögé lépve isteni tárgyilagosságot színlel. Ezáltal egyébként hasonlóan misztifikálónak hat, mint a viszonylag új keletű „elképzelés, amely szerint a szerzőnek kiemelt funkciója van a termelési folyamatban, nevezetesen az egyetlen, amely közfigyelmet érdemel”, írja Martha Woodmansee irodalomtudós.⁵ A középkortól a reneszánszig nem az eredetiség volt a szöveg minőségét szavatoló vonás, hanem az, hogy milyen mértékben tud kapcsolódni korábbi szövegekhez és autoritásokhoz.

Gyerekkoromban az volt a deklarált céloom, hogy végigolvassak egy lexikont A-tól Z-ig. Választhattam, melyik lesz az: anyám 1968-as kiadású egykötetes, megsárgult fotókkal és grafikákkal illusztrált *Ifjússági Lexikona* a hozzá tartozó 3D-s szemüveggel; vagy a sötétkék, lemosható bukrám borítású BI Kézilexikon két kötete: *A-tól Luffáig* és *Lufttól Z-ig*. Azután 1994-ben a szüleim, sokaktól eltérően, nem egy nemesacél edénycsaládot kínáló házaló ügynöknek dőltek be, hanem a bődületesen drága, tizenöt kötetes Bertelsmann Lexikont hagyták magukra tukmálni. Akkor adtam fel végleg. De a lexikonszócikkek a mai napig a legkedvesebb olvasmányaim. Flaubert jegyezte meg egyszer, hogy minden valóban nagy irodalom természetéből adódóan enciklopédikus. Danilo Kiš pedig, aki maga is írt egy lexikonszerű könyvet *A holtak enciklopédiája* címmel, ezt mondta egy interjújában:

„Az ideálom egy olyan könyv volt – és maradt is mind a mai napig –, amelyet nemcsak az elejétől a végéig lehet olvasni, hanem úgy is, mint egy enciklopédiát (a Nagy Francia Enciklopédia Baudelaire kedvenc olvasmánya volt, és nem csak az övé). Amire gondolok: a fogalmak szédítő sebességű burjánzása hol a véletlen törvényei, hol az ábécérend (vagy valami más szabály) szerint, a legváltozatosabb kategóriákban; híres emberek névsora, csak a legszükségesebbre csupasztott életrajzokkal együtt; költők, tudósok, politikusok, forradalmárok, orvosok, úrhajósok stb. életrajzai, csodás egyvelegben növényekkel és azok rendszertani nevével, sivatagok és sztyeppék nevével, antik istenek nevével, tájak, városok nevével, a világ prózájával. Az ideálom, hogy analógiát teremtsék közöttük, megtaláljam az egyezések törvényszerűségeit.”⁶

Az a tény tehát, hogy a könyveim atlaszként, tankönyvként vagy jegyzékként is működnek, egyúttal annak a kísérleteként is értelmezhető, hogy az anyag mögé lépve szóra bírjam a tankönyvek, atlaszok és enciklopédiák sajátos költészetét.

⁵ Martha Woodmansee: On the Author Effect: Recovering Collectivity, Cardozo Arts&Entertainment, 1992.

⁶ Német nyelvű forrás: Danilo Kiš: Alle Gene meiner Lektüre (1973). *Schreibheft* 46 (1995)

Ez a költészet nyilvánul meg például a *Darwin-regény*⁷ biológiai terminusokban bővelkedő fejezetcímeiben, az éppoly hasznavehetetlen, mint gyönyörű indexben a *Távoli szigetek atlasza*⁸ végén vagy az ábécérendben, amelynek köszönhetően a *Különféle veszteségek jegyzéke*⁹ című könyvem névmutatójában Nagy Sándort Alexandra, a slágerénekesnő követi.

Az én szerzőségem ezekben a könyvekben legföljebb egy nagy kiterjedésű gombatelep látható része, amely élénk, de rejtett, műfaji és műnemhatárokat átlépő, kategóriákat bomlasztó kapcsolatot ápol más szövegekkel.

[...]

NÁDORI LÍDIA fordításai

⁷ Judith Schalansky: *Darwin-regény*, Typotex, 2014, ford. Nádori Lília. Eredeti cím: *Der Hals der Giraffe* (A zsiráf nyaka). (A ford.)

⁸ Judith Schalansky: *Távoli szigetek atlasza*, Clipperton, 2015, ford. Hulley Orsolya. Eredeti cím: *Atlas der abgelegenen Inseln*. (A ford.)

⁹ Judith Schalansky: *Különféle veszteségek jegyzéke*, Corvina, 2020, ford. Nádori Lília. Eredeti cím: *Verzeichnis einiger Verluste*. (A ford.)

CÉLHOZ ÉRNI AZ EGÉRÚTON

Sz. Koncz István beszélgetése

A Nemzeti Virologiai Laboratórium vezetője enyhén szólva nincs kiéhezve a tereferére. Meglehet, elijeszttem, amikor nem ámítom azzal, hogy gyorsan, egy szuszra végzünk. Mindenesetre másfél hónapnyi egyeztetés után ülünk le egymással először beszélgetni. Bár közben rövid szabadságot engedélyez magának, találkozásaink során mindvégig az a benyomásom, hogy vajmi kevésbé ura a saját idejének. Miközben nagyon kellemes és kétségtelenül rutinos interjúalany, látni vélem rajta a fáradtság, a feszültség és a magányosság apró jeleit. Ha más körülmények között találkozoznánk, ha megadatna nekünk a személyesebb, bizalmasabb hang, atyailag figyelmeztetném, hisz jószerével a fiam lehetne: ne hagyja magát ennyifelé cínálni! Persze, arról semmiképp sem beszélném le, hogy nyilatkozzon a *Jelenkor* olvasóinak.

– *Határozott, törekvő ember, tudja, mit akar, és el is éri azt. Emellett mindig kedves, udvarias és a maga módján készséges* – mondja róla egykori kolléganője, Vadi-Ravadics Eszter. Még akkor dolgoztak együtt, amikor Jakab Ferenc a pécsi Orvosi Mikrobiológiai és Immunitástani Intézet Virologiai Laboratóriumát vezette félállásban. Mai kollégái ugyancsak elismeréssel beszélnek róla. Ám igazán közel, amennyire meg tudom ítélni, egyiküket sem engedi magához.

A professzor 1977. augusztus 17-én született Marcaliban. Édesanyja pedagógus, édesapja orvos, ma már mindketten nyugdíjasok. A fiatalember általános és középiskoláit Kaposvárott végezte, a Munkácsy Mihály Gimnáziumban érettségizett. A Pécsi Tudományegyetem Természettudományi Karán, biológia-kémia szakon diplomázott 2002-ben. Doktori fokozatát három esztendővel később, elméleti orvostudományból szerezte, 2012-ben biológiai tudományokból habilitált. MTA-doktori címét idén, szeptemberben védte meg. Témája az állatok által hordozott vírusok diverzitásának vizsgálata volt.

Egyetemi éve alatt bekerült az ÁNTSZ pécsi, virológiai laboratóriumába. Tulajdonképpen ez indította el hivatása felé. Számos külföldi egyetemen, kutatóközpontban dolgozott, hosszabb időt töltött Hollandiában és az Egyesült Államokban.

Álláshalmozó, mondhatnánk, ha egyik megbízatása nem a másiktól következne. Alma materének tudományos dékánhelyettese, a Genetikai és Molekuláris Biológiai Tanszék tanszékvezető egyetemi tanára, a Szentágotthai János Kutatóközpont tudományos igazgatója és az intézményben működő virológiai laboratórium első embere. A Koronavírus-kutatási Akciócsoport, sőt, ez év nyarától a Nemzeti Virologiai Laboratórium irányítója is. Pécs Pro Communitate-díjasa (2020). Kutatócsoportja ugyancsak 2020-ban Pro Comitatu Baranya elismerésben részesült.

Felesége, Magyar Veronika biológia-kémia szakos pedagógus. A Babits Mihály Gimnáziumban tanít Pécsen, és nem fogják elhinni: a természettudományos labort is ő vezeti ugyanott. A házaspárnak egy lány- és egy fiúgyermek van, hét-, illetve tizenegy évesek.

Jakab Ferenc középiskolai éveiben versenyszerűen úszott. Ha teheti, most is víz, többnyire a Balaton mellett tölti szabadidejét. Vitorlázik, horgászik, fut, motorozik.

A professzor egy utolsó kísérletet tesz a lebeszélésemre. Nem tudom pontosan idézni, mégis valami olyasmit mond vagy inkább sugall, hogy sok interjút adott már, esetleg

megpróbálhatnám azokból összegereblyézni, amire kíváncsi vagyok. *De én önre vagyok kíváncsi!* – fakadok ki. Nem tudom pontosan, honnan jön belőlem ez az önérzetes hang. És főleg, hogy mi jogosít föl rá...

A Szentágotthai Központ aulájában ütünk tábort, ám vendéglátóm hamar megérzi, hogy a nagy nyüzsgésben nem válhat bensőséggé a beszélgetés. Nagyobbacska, könyvekkel bélelt szobába menekülünk tehát a zajok elől. Ám nyugalmunk itt sem lehet teljes. Olykor csörög a telefon, és akad a hívó felek között, akit nem lehet elutasítani, akit egyszerűen nem lehet kinyomni. Reggel fél nyolc van...

Jakab Ferenc: – Nagyszüleim egyszerű, falusi emberek voltak, Kaposvár vidékén éltek. Egyik nagyapám például az erdési hivatást választotta és gyakorolta. Magam Marcaliban láttam meg a napvilágot. Két évig maradtunk a kisvárosban – hamarosan átköltöztünk Kaposvárra. Tizennyolc éves koromig azután ott laktam. Visszatérve a nagyszüleimre: életük, példájuk meghatározó volt, még ha nem is szakmai tekintetben. Ebből a szempontból inkább a szüleim és tágabb rokonságom volt mintaadó. Édesapám onkológus sebész, a mai napig, nyugdíj mellett praktizáló orvos. Édesanyám pedig laborasszisztensként dolgozott, amíg nem jöttünk mi, gyerekek. Akkor váltott.

Sz. Koncz István: – Miért?

– Nem lehetett egyeztetni, hogy mindkét szülőnek ügyeleti kötelezettsége legyen. Elvégezte tehát a tanítóképző főiskolát. Amúgy is szeretett volna gyerekekkel foglalkozni. Fiatalon átkerült a pedagóguspályára, és egészen nyugdíjazásáig ottmaradt.

A rokonságot említettem... Édesanyám testvére szemész, a férje belgyógyász volt, akadt aztán a családban gyermekorvos, tisztiorvos, tiszt főorvos is. Nem mondhatjuk, hogy orvoscsaládba születtem, ám ha a nagymamánál leültünk a vasárnapi ebédre a nagyasztal köré, többet lehetett tanulni, mint olykor egy-egy egyetemi előadáson.

– *Mégsem lett gyógyító.*

– A felvételin egy ponttal lemaradtam a pécsi orvoskarról. Bosszantott, nem éreztem igazságosnak. Nyilván, mindez a múlt homályába vész; a köröm alá szorult tüskét nem fogjuk kihúzni. Második helyen viszont megjelöltem a biológiát. Meggyőződésem, hogy nincsenek véletlenek, minden okkal történik az életünkben.

Már gyermekkoromban nagy szerelmem volt ugyanis a mikrovilág. Édesapám, aki kórházban dolgozott, egyszer hazahozott egy leselejtezett mikroszkópot. Amin keresztül mindent megvizsgáltam, édesanyám rókaszörméjétől a pocsolya vizén át a madártollig tényleg mindent. Minap találtam meg a padláson a 8. A osztályos kutatási jegyzőkönyveimet. Vicces, tényleg így van leírva, illetve ráírva az irattartóra, hogy kutatási jegyzőkönyv. A naplót magam készítettem, lapokból összefűzve, olyan formára, ahogy nekem tetszett. Na, hát, ott már szerepelt, hogy mi volt a kísérlet tárgya, folyamata, eredménye, és milyen következtetések vonhatók le mindebből. Fényképezni nem tudtam, ám lerajzoltam, amit láttam, vagy műanyag tasakokba csomagolva beragasztottam. Vicces volt most újra átlapoznom ezeket az oldalakat.

– *Ugye, nem dobott ki semmit?*

– Nem, őrzöm, ha ennyi évig megvolt, kár lenne kihajítani.

– *Szóval, jött a biológia.*

– A biológia és a kémia, azonban az egészségügytől sem szakadtam el. Elmesélhetek még valamit a gyerekkoromból?

– *Hogyne, hiszen beszélgetünk...*

– Ötödik emeleti panellakásunkban megmosolyogtató, egy kissrácnak mindazonáltal teljes élményt nyújtó kísérleti laboratóriumot rendeztem be a dohányzóasztal lapján. Akkoriban a patikákban még elég sok vegyszert lehetett kapni. A porüvegeket mezőgazdasági boltban vásároltam, szép, csiszolt üvegdugókkal. Az összes zsebpénzemet porüvegek-

re és vegyszerekre költöttem. A magam szerény módján kísérleteztem. Bunsen-égőm nem volt, olvasztott viaszt csöpögtettem egy dunsztosüveg tetejébe, és beleállítottam a gyertyát. Igen ám, a viasz, kell-e mondanom, folyt mindenfelé. Ahogy leégett a gyertya, az egész tákolmány valamiképpen belobbant. A fürdőszobában gyorsan vizet merítettem, ráöntöttem. Na, ezt nem kellett volna, mert a víz szétspriccelt! Megpörkölődött a függöny, pánikba estem, hogy folygyújtom az egész házat. Aztán valahogyan sikerült eloltani, persze.

– *Furcsa felállítás egy tudós karrierjéhez.*

– Hát, nem túl ígéretes. Csakhogy ezek a dolgok mind abból fakadtak, hogy a kísérletezési vágy már nagyon fiatalon bennem volt; ez visszanyúlik egészen az általános iskoláig.

– *Imént említette, hogy az egészségügytől az egyetemi évek alatt sem szakadt el. Hogyan kell ezt érteni?*

– A biológia-kémia szakon ténylegesen elkerültem egyetemi kutatólaborba. Akkor nyertek értelmet azok a kísérletek, amelyeket a nyolcadikos kisdiaák végzett, és megjelent az életemben a virológia.

– *Segítsen tisztázni egy önről terjedő legendát! Igaz, hogy egy katasztrófafilm hatással volt a pályaválasztására?*

– A *Vírus*? Bizonyos fokig igen. Mainapság nevetek rajta, hanem akkor! A tudomány ismeretében kétségkívül a szakmaiságot nemegyszer nélkülöző, a valóságtól imitt-amott elrugaszkodott, helyenként teljesen hiteltelen filmnek látom. Mégis olyan képi világot mutat be, amely tagadhatatlanul komoly élményt jelentett.

Fenyvesi szomszédunktól nemrégiben kaptam egy levelet. Huszonöt évvel ezelőtti fogalmazásfüzet lefotózott oldala az egész, nem egyéb. Barátunk rokona írja le benne egy napját a Balatonon. *Elmentünk Ferkóékka megnézni a Vírus című filmet. Nagyon jó volt, neki is rettenetesen tetszett.* Így szól a dolgozat kimásolt részlete. *Na, látod, itt kezdődött minden,* kommentálta a padláson föllett füzetet a szomszéd. Hát, ennyi a film története velem. Illetve fordítva.

– *Azt hiszem, tudok a folytatásról. Mesélik, hogy a Balatonon ön egy gumicsónak-elárúsító helyen dolgozott nyári munkán. Ha igaz, a sűrített levegő kötőelemét betette a zsebébe, és időről időre összekapcsolódott a csővel, mintha szkafanderben lenne.*

– Fanatikus voltam, és most is az vagyok. Mikor éppen nem jöttek a vevők, a kompresszor csövével és a gyorscsatlakozóval játszottam, igen. Milyen magasságban kellene ennek lennie ahhoz, hogy kényelmes legyen a szkafanderen? Hogyan lehet egy kézzel le- és felcsatolni? Ilyeneken gondolkodtam. Amúgy, ha bárhol megláttam egy spirális csövet, rögtön beugrott a BSL-4-es labor és a szkafander.

– *Pályatársa egyik írásában a vírusok csodálójának nevezte önt.*

– Nézze, parányi, szubmikroszkopikus organizmusokról beszélünk, tulajdonképpen nem élőlények, mégis meg tudják állítani a világot. Joshua Lederberg Nobel-díjas kutató egyenesen úgy fogalmaz, nem idézem túlpontosan, hogy ezek jelentik az ember uralmára a legnagyobb veszélyt. Amikor a vírusokkal kezdtem foglalkozni, elvárásolt, hogy milyen képességekkel bírnak. Más kérdés, hogy eddigi életem nagyobbik fele most már azzal telt el, hogy hadakozom ellenük.

– *Pár hónappal azután, hogy betette az egyetemre a lábát, az ÁNTSZ laboratóriumában hadakozott.*

– Azért ez túlzás! Inkább úgy mondanám, hogy ismerkedtem a későbbi hivatásommal. Dolgozni ugyanis – nagyon helyesen – nem engedtek. Gondolja el, azért az mégiscsak diagnosztikai laboratórium, ahol a HIV-vírustól kezdve minden volt. De lassan beszoktam. Megtanultam a hagyományos, mai napig használt technikákat. Megtanultam a precizitást, amit nem nélkülözhet az ember. Nem álltak glédában gumikesztyűk, nem voltak hozzáférhető jelentős választékban fertőtlenítőszer. Szabad kézzel oltottuk a vírusokat. Kollégáim, akik nemegyszer elhasználnak egy doboz kesztyűt naponta, el sem hiszik.

Fertőtlenítés? Nagy, zománczott lavórokban készítettük a nátrium-hipokloridos, köznyelven hipós oldatot. Aztán meg valamiféle kálicszappanos anyagból főztünk lúgos fertőtlenítőszeret, és fehér textilpelenkát áztattunk bele. A pelenkát kicsavartuk, kettős rétegbe hajtottuk, és kiterítettük az asztalra. Nyilván el tudják képzelni az olvasók. Egészen kicsi, zárt térben, behúzott ajtónál dolgoztunk egy asztalon, láng mellett a fertőtlenítős ronggyal, amiből cefet módon párolgott a lé. És marta az ember szemét, bőrét. Folytak a könnyeink, folyt a hátunkon a veríték, hisz azon a háromszor három méteren veszett meleg volt. A kezünk fejét pedig sebesre pörzsölte a hipó. És búzlóttunk irgalmatlanul. Egyszer beültem egyetemi gyakorlatra valaki mellé. Az illető elnézést kért, és odébb menekült, mondván, nem tudja elviselni a belőlem áradó bűdösséget. Amin átmentem, mégis kellett ahhoz, hogy kialakuljon a mostani munkámhoz elengedhetetlen szemléletem. Sokat húztam le ott, jószerével valamennyi egyetemi évet, kivéve azt az időszakot, amit külföldön töltöttem.

– *Járt Belgiumban, hosszabb ideig Hollandiában és az Egyesült Államokban.*

– A hosszúság viszonylagos. Mainapság nem ritka, hogy három-négy évet töltenek külföldön kollégák. Akkoriban nagy szó volt, ha az ember egyetemi hallgatóként fél évre eljutott valahová. Hollandia volt a legkülönösebb tapasztalás. A háromlábú zománczott lavóról kis túlzással áthajóztam a fertőtlenítőszeres óceánjába.

– *Nem voltak kitergetett pelenkák.*

– Ellenben voltak steril boxok, amik alatt lehetett dolgozni. Teljesen más világba csöppentem. Az egyik szer különösen nagy előrelépés volt a hipóhoz képest. Az illatát máig az orromban érzem. Néhány évvel ezelőtt bejött Magyarországra is. Amikor itthon először megcsapott a szaga, végigfutott bennem egy film, ezer képkockával. Az ember agya rengeteg dolgot köt illatokhoz. Elmesélve nem jelent különösebbet, mégis mindenki őriz magában ilyen emlékeket.

– *Hogyne! Bennem egy jellegzetes szagú füst indítja el a vetítógépet. Hanem, egyszer csak véget ért az ön számára az a nem olyan hosszú időszak.*

– Hazaérkezve lediplomáztam, és ottmaradtam az ÁNTSZ-nél. Másfél évig dolgozhatam mint kutató biológus. Közben egy Phare-program keretében megújult a labor. Nagyon élveztem. Szeretek tervezni.

– *Azt a kifejezést használta: dolgozhattam. Nem hagyták tovább?*

– A mindenkori hatalom „létszámot bővítünk, létszámot csökkentünk” játékában épp leépítések kezdődtek. Nyilván a legfiatalabbaktól váltak meg: többek között tőlem. Akkoriban már kacsingattam az egyetem felé, sőt, óraadóként foglalkoztattak. Fél lábbal tehát visszaléptem; a kényszerű változások a másik lábamat is idelökték. Értésültem róla, hogy megüresedett egy adjunktusi állás. Gábrriel Róbert, akinek sokat köszönhetek más-különben, volt a dékánunk. Helyet tudott ígérni, egyebet nem. Illetve azt javasolta, hogy tegyem félre a virológiát, és csatlakozzam a genetikai tanszék éppen aktuális kutatásaihoz. Arra kértem mégis: hadd kapjak esélyt arra, hogy továbbvigyem a szakterületet. Aminek, hangsúlyozom, sem a természettudományi, sem az orvostudományi karon nem volt hagyománya. Segítőkészségére jellemző, hogy nem mondott nemet. Kaptam egy tálán húsz négyzetméteres labort.

– *Szerény felszereléssel, gondolom.*

– Üresen. Teljesen üresen, talán két-három leszakadt polccal, és egy asztallal középen. 2007 márciusának elején ott álltam egy csupasz helyiségben, amelyikben történetesen még szék sem volt. Az ÁNTSZ-ből a saját jogon megírt amerikai pályázat eszközeit áthozhattam. Ne gondoljon azért túl jelentős dolgokra, néhány apró kellékre csupán; valami volt mégis. Elmentem a selejtraktárba, szereztem székeket.

– *Tréfál, professzor úr?*

– Nem, a legkomolyabban mondom. Laborszék kellett, fertőtleníthető, erre ügyeltem. Főlelevenítettem a régi céges kapcsolatokat. Az első kísérleteket olyan vegyszerekkel vé-

geztem, amelyek lejártak és eladhatatlanokká váltak. Nekem még jók voltak. A háziasszonyok tudják: ha egy konzerv szavatossági ideje lejár, rövid ideig felhasználható még. Na, ilyesmikkel segítettek az ismerőseim. Így kezdődött a dolog. Aztán bevettek egy pályázatba, az ott fakadt forrásból eszközök csöppentek-csurrantak. Később újabb pályázatokban vehettem részt.

– *Rövid időn belül működőképes bázist hozott létre, ahogy hallom.*

– Sok segítséggel. Megkaptam az első doktorandusz-hallgatómat...

– *Zökkenők nélkül?*

– Nos, nem lennék őszinte, ha nem mesélném el, hogy volt a munkának olyan fázisa, olyan mélypontja, amikor arra gondoltam, hogy föladom. Az úgynevezett OTKA-pályázatokon akkoriban csak a fejcsoválás díját nyertem. Elhatároztam, hogy inkább elmegyek gyógyszerügynöknek, hatszor ennyi pénzért. Ám valami mindig továbblendített. Ugye, már ketten voltunk, megint bekerültünk pályázatokba, jöttek az eszközök, még két embert föl tudtam venni, és így tovább. Aztán elkövetkezett a sorsfordító pillanat, amikor Gábel Róbert, akkor rektor volt már, elkapott a folyosón, és elhadarta, hogy a herbáriumban projektmegbeszélésre kerül sor. *Kutatóközpontot szeretnénk létrehozni, monda, kapcsolódj be, hátha van valami jó ötleted.* Sokan gyűltünk össze, és egyberaktuk a gondolatainkat a pályázat tartalmának meghatározásához.

– *Alítom, hogy virológiai laboratórium létrehozása mellett kardoskodott.*

– Honnan gondolta? Azzal érveltem, hogy az egész régióban nincsen hasonló. A BSL-3-as labor terve így került be a pályázati anyagba.

– *Használjuk a rövidítést, úgy teszünk, mintha tudnánk a mögöttes tartalmat. Ennek ellenére nincs pontos fogalmam arról, mi különbözteti meg az eltérő biztonsági besorolású laboratóriumokat. Tegye meg, hogy beavatja a hozzám hasonló, tájékozatlanabb olvasókat is.*

– A BSL-1-es laborban nincs biológiai veszély. Humán-patogén kórokozókkel nem dolgozunk, például a növényvírusok kutatása zajlik efféle helyszíneken. A kettes szint humán-patogén, ellenben nagyon enyhe tüneteket okoz. Például a mumpsz vagy az influenza analízise zajlik ezekben. Gumikesztyű, fehér köpeny az alapkellék. A hármas szinten komolyabb a személyvédelem. Elvárás a zárt ruházat, a szigorú arc- és szemvédelem, esetleg a légzésvédelem. Maszk vagy levegő-rásegítő kámsza. Kiterjedtebb az infrastruktúra, előírás a negatív nyomás satóbbi. A legmagasabb fokozatú, négyes laborban oxigenizált szkfanderben, fertőző ágenssel dolgozunk, és nagyon hosszú az előírások sora, amelyeket be kell tartanunk. Itt már rendkívül katonás a protokoll.

– *Köszönöm. Térjünk vissza a Szentágothai-központ építési folyamatához.*

– Megnyertük a pályázatot, igyekeztem segíteni, ugyanis senki sem tervezett és valószínűleg még közülünk biológiai tudományos komplexumot. Addig serteptéltem ott, mígnem nyakamba szakadt a labortechnikai koordinátori munka. A mostani parkoló első karéjában álltak a konténerek. Minden kedden ott tartottunk kooperációs megbeszélést. Biztos, hogy nem lett tökéletes az épület. Ugye, azt szokták mondani, hogy az első házat az ellenségednek építed, a másodikat a barátodnak, és csak harmadikra építész olyat, amiben jól érzed magad és jól működik. Mindazonáltal amit szakmailag hozzá lehetett tenni a munkához, azt teljes erőbedobással megpróbáltuk.

– *Milyen mélységig vett részt a dologban?*

– Az orvosi mellett van a családban mérnöki beütés is. Talán ennek köszönhetem, amit említettem korábban, hogy rettenetesen szeretek tervezni. Mindez annyiban kapcsolódik a labor történetéhez, hogy tulajdonképpen sportolás közben álmotam meg. Tíz-tizenkét kilométereket futottam, gondolkodtam. Hazaértem, és leskicceltem mindazt, ami kialakult bennem.

– *A konnektorokat, a csöveket is?*

– Maradékalanul. Szüleim balatoni telke nem valami nagy, azért elégnek bizonyult ah-

hoz, hogy ki tudjam mérni rajta a leendő labor alaprajzát. Levertem a cövekeket, fehér szalaggal kijelöltem a falakat. Végigjártaszottam az összes lehetséges vagy általam akkor elképzelhetőnek tartott munkafázist, és szimuláltam a mozgásokat. Föltettem például a kérdést, hogy ha egyszer sikerül továbbfejlesztünk, és szakfanderben belép valaki, akkor elég lesz-e számára a hely? Nem, tegyük ezt vagy azt ötven centivel arrébb. Magyarországon nem volt tapasztalat egy ilyen szintű labor megépítésében, létrehozásában. Kénytelen voltam kipróbálni mindent, amivel kapcsolatban kérdőjelek voltak bennem. Itt egy százas ajtó, rendben, hová nyílik? Ha oda tesztek egy hűtőt, hopp, az akkor útban lesz. A mai napig megvannak a fotók, amelyeken – nyilván, a szomszédok szánakozó mosolyától kísérve – ott trappolok a szalagok között, mindenféle cövekekkel és madzagokkal.

Mindezek után kiegészítettem, javítottam a rajzaimat, elmentem a gépész-tervezőhöz, és megmutattam neki az elképzeléseimet. Segítségével összefésültük a laikus terveket a megvalósítható és ténylegesen kivitelezhető gépészeti elemekkel.

A kutatás és az oktatás mellett nagyon sok időt töltöttem itt. Megragadt egy kép erre vonatkozóan az agyamban. Már ősz volt, sáros, nyálkás, csúszós út, esős vagy esőre hajló idő... Még csak a betonfalak álltak. Máig látom magam, ahogy tervrajzokkal a kezemben sétálgatok a betonfalakon, hogy ezt vagy azt a dolgot jó helyre tették-e. Hogy mégse oda tegyék. Hogy hol kellene változtatni. Rengeteget dolgoztam, tényleg, egészen a 2012-es nyitásig. És közben bizonyítottam láttam édesanyám igazságát, aki szerint *a szép szó vas- kaput dönt*. Jó viszonyt ápoltam tervezőkkel, kivitelezőkkel egyaránt.

– *Kicsit előre ugrok az időben. Pár évvel később, a BSL-4-es labor valamelyik munkafázisánál, amikor az egyetem és a kivitelező teljes vezérkara jelen volt, az építők, élükön a művezetővel, önhöz léptek oda, hogy főnök, elmegyünk reggelizni, fél óra, nem gáz?*

– Hallotta ezt a történetet? Körülbelül így zajlott, igen. A munkások csak bunkernek hívták az ablaktalan, zárt, sötét helyiséget, ahol a mostani BSL-4 laboratórium működik. Körben huszonöt centis vasbeton falak. Bejárásra mentünk. A sor végén, mint harmincegyedik senki, ott álltam magam is. A sisakomban. Amit az alapkövetélteltől kezdve viseltem, ha éppen kellett. Mit felelhettem? *Rendben van, srácok*, mondtam, *csak időben visszaérni!* Volt ilyen megmosolyogtató élményem is, hogyne. Visszatérve: az első építkezés négy éve úgy pörgött le, mint valami tébolyult, gyorsított mozi. Rémségesen sokat dolgoztunk. Akkoriban jelentkeztek az első kardiális problémáim.

– *Olyan fiatalon?*

– Nagy volt a tét, és megszállott voltam.

– *Felteszem, munka közben sem kis feszültség van az emberben.*

– Bár erről soha nem beszélünk, van egy más irányú terhelés is, igen, amit nem mindenki bír. Nem igaz, hogy valaki egy négyes laborban nem fél. Mindenki van egy pici tartás. Aki azt mondja, hogy nincs, az hazudik.

Hanem, ettől még messze tartunk a történetben, hisz csak 2012-t írunk, épp hogy megindult a hármas labor. Többek között egy olyan kollégával, aki 2011-ben került hozzánk. Semmiképpen sem tennék különbséget a munkatársaim között, jobb kezemet, helyettesemet mégis szeretném e helyt megnevezni: Kemenesi Gábort. A mesternek, bár a kifejezés itt nem helyénvaló, mert semmiféle mesternek nem tartom magamat, az a legjobb érzés, ha a tanítvány lekörözi. Ha jobb, mint ő. Mert akkor nem volt felesleges a munkája.

– *Mikor jött a következő, nagy váltás?*

– Amikor 2015-ben megnyertünk egy GINOP-pályázatot. Először nem is tudtam róla, hogy megjelent. Hanem, egyik kollégámnak panaszkodtam, hogy milyen jó lenne megvalósítani egy-két átalakítást, viszont nincs miből. Azt mondja: most írták ki a pályázatot infrastruktúra-fejlesztésre. Hú, gyerünk, munkára fel! Megnyertük, és akkor a hármasról négyes szintűre neveltük fel a laborunkat. Más típusú munka volt, megint tömérdek munka. 2017 márciusában adtuk át.

– Bement az üres, húsz négyzetméteres, egyszemélyes intézménybe, és ha jól számolom, napra pontosan tíz évre rá volt egy csapata és egy BSL-4-es laboratóriuma.

– Igen, ez így van. Nagy öröm volt, jóllehet kaptunk hideget-meleget szakmai körökből is. Hogy tudniillik minek ez ide egyáltalán? Magyarországnak miért van szüksége ilyen bázisra? Veszélybe sodorjuk a várost, főlöleges beruházás és a többi. Akadt a kollégák között, aki, ha tehetne volna, megfojt egy kanál vízben. Tőlem nem olyan távol álló ember. A tudományt sem kerüli el ez a más területeken tetten érhető hozzáállás. Kezdetben vagy halkabbak voltak ezek a hangok, vagy még ennyi időm sem volt meghallani valamennyit.

– *Kárpótlásul az élet elég hamar igazolta a beruházás fontosságát.*

– Félek, nem ez az utolsó ilyen bevetésünk. Most két-három százalékos a halandóság. A rémálom az, ha egy hatvan százalékos mortalitású vírus szabadul el hasonlóképpen.

– *Előfordulhat?*

– Anélkül, hogy fölöleges pánikot akarnék kelteni, leszögezhetem: ahogy ez jött, jöhet bármi más. És akkor még nem szóltunk az antibiotikum-rezisztens baktériumokról...

– *A mostani vírus olyan, mint, mondjuk, a bárányhimlő? Örökre velünk marad?*

– Nagy valószínűséggel elhúzódóan. A fertőzöttek számaránya a világban olyan magas, hogy egyszerű járványügyi intézkedésekkel nem lehet kordában tartani. Készül majd oltóanyag, vakcina, a megfékezésben nagy segítség lesz, de szerintem időnként majd újra kell oltani. Emellett szinte biztos, hogy a felső légúti vírusfertőzések palettájába be fog épülni a SARS-CoV-2, a COVID-19 betegséget okozó vírus. Még az is lehet, hogy sok év múlva egyszer csak eltűnik.

– *A labor történetét már ismerjük. A működésébe szeretnénk még bepillantást nyerni, professzor úr! Mi történt a koronavírus megjelenése után?*

– Három irányba indultunk el. Az egyiket nevezzük, mondjuk, gyógyszerkutatásnak. A második a genetikai vizsgálatok köre. A harmadik pedig az alapkutatás. Vegyük őket sorra!

Gyógyszerkutatás. Amíg nincs megfelelő terápiánk és vakcinánk, részben a vírusfertőzés valószínűségének csökkentésére, részben gyógyítási célra igyekszünk megoldásokat találni. Itt két lehetőségünk adódott. Több régi kollaborációs partnerünk, például a debreceni egyetem különböző antivirális molekulákat tervez. Ezeket azonnal tesztelni kezdtük. A közös munka hosszú távon kamatozhat. Míg ebből gyógyszer lesz, az több év. Akár tíz is. *In vitro*, *in vivo* kísérletek satöbbi. Viszont mikorra forgalomba kerül, hatékony lesz, és minimalizáltak a mellékhatásai.

A másik, hogy meglévő hatóanyagokat tesztelünk. Tehát olyan gyógyszereket vizsgálunk, amelyek ténylegesen föllelhetők a patikák polcain. Más betegségekre használatosak, de a hatásmechanizmusuk miatt beválhatnak. Az első lépés itt az, hogy számítógépes analízissel, *in silico* vizsgáljuk, hogy az adott molekula jó lehet-e. A világ többmillió gyógyszerkincséből a kutatók világszerte szűrnek. Mi is így csináljuk, és eljutottunk odáig, hogy a rostán fönmaradt kétszáz, kipróbálásra érdemes vegyület. Heroikus munka ez, természetesen. Mi a kimenetele? Ha találunk olyan szert, ami ígéretes lehet, időt takarítunk meg. Ugyanis nincs szükség állatkísérletekre, toxikológiai vizsgálatokra, összetett engedélyeztetési eljárásokra. Gyorsan kiírható a klinikai vizsgálat, és a COVID-központban, a mellettünk lévő épületben futhat a próba. Ha eredményes, kezdődhet a kezelés. Hiszen rég kimutatott, hogy nincs toxicitás, nincs ismeretlen mellékhatás.

– *Nyelvemem van a kérdés, és csak kimondom: miből gondoljuk, hogy éppen itt, Pécssett jut eredményre a kutatócsoport?*

– Minden ösvényt taposni kell. A legkeskenyebbet is. Mert az autópályán dugó van! Lehet, hogy hamarabb célt érünk az egérúton.

– *Aha, elfogadom. Nézzük a genetikai vizsgálatokat!*

– A világ első tíz országa között voltunk, akik meghatároztuk a vírus teljes genomját.

Olyan, mint az ujjlenyomat, ám folyamatosan követni kell. Változik-e? Milyen irányban? A változások funkcionálisan megjelennek-e a fertőzés folyamatában? Okozhat-e bármilyen súlyosabb tünetet? A munka ebből következően most is folyik. Néhány évvel ezelőtt hetekbe, hónapokba került volna, mire eredményre jutunk. Mára olyan kapacitást fejlesztettünk ki, hogy párhuzamosan tíz-tizenöt mintát tudunk szekvenálni, a laboratóriumba érkezést követő nyolc órán belül megvan a genom, és föltöltöttük a nemzetközi adatbázisba mint új magyar szekvenciát.

– *Alapkutatás?*

– Minden kutató vágya, hogy jobban megismerje a biológiai rendszereket. Vizsgáljuk, hogy a vírus hogyan kötődik, amikor bejut a sejtbe, mi a hatásmechanizmusa, etcetera. Ez a sziszifuszi munka nyilvánvalóan nem holnap hoz eredményt, azonban hosszú távon találhatunk egy kötődést, újszerű mechanizmust, ami a későbbi terápiás és gyógyszerkísérleteknél fontos lehet. Emellett nagyon sok hazai kutatásba dolgozunk be. Osztrák partnerekkel is együttműködünk. A vakcina tekintetében, remélem, eljutunk oda, hogy választhatunk majd a gyógyszerteráiban: melyik a jobb, a hatékonyabb vagy a megfizethetőbb. Nyilvánvalóan jó lenne nyugodtabb körülmények között dolgozni, ám ez most nem adatik meg.

– *Túl az idő szorításán, mi nehezíti a viszonyokat?*

– Január óta azon fáradozunk, hogy a megváltoztathatatlanul kicsit tompítsuk, gyengítsük. Tizenkét-tizenhat órát dolgozunk. Nagyon rossz olvasni, ha valaki ezek után szarházi véglénynek nevezi az embert. Márpedig nem egy hozzászóló ezt teszi a különböző internetes felületeken. A másik, ha valaki a politikát kezdi el emlegetni.

– *Mik a közeljövő foglalatosságai?*

– Azt hiszem, jó helyen vagyok, ahol vagyok. A pipettázás nem az én feladatomban most, de följebb sem szeretnék kapaszkodni. Megvan a saját szakfanderem, a négyes laborba szívesen bemegyek. Mégis egyre inkább arrafelé tolódnak az elfoglaltságaim, hogy szervezzek, pályázati és egyéb forrásokat hajtsak fel, hogy menedzseljem a fiatalokat és magát a labort. Hogy kiépítem az egyre szélesedő, erősödő kapcsolati tőkét, amelyre a későbbiekben támaszkodhatunk. Az időm jelentős részét ez viszi el most már.

Mister Ottlik's mistake

Ahogy az lenni szokott, valamit kerestem, és közben belebotlottam egy szövegbe, ami elkezdett érdekelni. Kimásoltam, hozzáolvastam, tűnődöm fölötte.

Milyen végzetesen tanár alak K. Írói akadémiát szeretne alapítani. De csak önképzőkör lett belőle.

Hogyan csinálja ezt? Eötvös-kollégiumi lakására meghívott néhány író, jó írókat s elég kétes írókat. Ott láttam Illyést, Tamásit, Márait, Cs. Szabót, Szabó Lőrincet, Kádár Erzsébetet, Fodor Józsefet, Mátrai Lászlót, a fiatalok közül Rónayt, Devecserit, Vas Istvánt, de ott volt Thurzó is, meg Ottlik Géza, Bóka, Szentkuthy. Vajon azt hiszi, hogy ez a második csoport is íróból áll?

A társaság minden hónap első hétfőjén találkozik, s egyesek verseket meg novellákat olvasnak fel, a felolvasást irodalmi vita követi. Ez bizony számárság. Adat a mai napokhoz. De K. és segédtisztjei, Bóka, Thurzó, mindezt igen komolyan rendezik. Komoly akadémiát játszanak, zárt számmal, harminc taggal.

Ma elmentem erre a találkozóra. Az előzőn nem voltam ott. Hosszas torokköszörüléssel kezdődött, bizonytalan, tapogatózó, félirodalmi, félpolitikai beszélgetéssel. K. Nagy Ferenc miniszterelnök beszédét dicsérte: kitűnő magyarság és kitűnő szerkezet! Önérzettel beszélt az „irtásról”, majd Zelk Zoltán egy verset olvasott fel, utána Devecseri „pseUDO”-novellát. A felolvasásokat dermedt csend fogadta. K. jó példát akart adni, s megindította a „vitát”. Zelk laza szövésű versére olyasmit mondott, hogy a vers tulajdonképpen nagy felsorolás, s kissé Mécs Lászlóra emlékeztet. Felhördültem erre az ostobaságra.

– Mécs László? Mécs valóban felsorol, de ezt úgy teszi, mintha egy géppisztolyt ropogatna. Egyetlen pillanat alatt harminc lövést ad le. Zelk viszont laza, bizonytalan, lenge pókhálókat sző, s ezeket próbálja verssé összenyalábolni.

Csak Cs. Szabó helyesel harsányan. A többiek nem mernek vitatkozni. Szinte valószínűtlen ez a szolgálalkúség. Devecseri azt írta: „A házam”; ez így helytelen, elég annyi: „Házam.” – Nem tudok másra gondolni – egy karikatúra megelevenedett és beszél.

A felolvasások után tagválasztás következett. Az akadémiának eddig huszonnégy tagja van, még hat új tagot kell meghívunk. A választás módja különös és szellemes. Az előző ülésen tizenkét ajánlás történt, ezek közül kell kiválogatni a hat új tagot, de nem igennel, hanem nemmel szavazunk. Tehát azt mondjuk meg, hogy kit nem akarunk. A megmaradottak lesznek az új tagok. Aki öt nemnél többet kap, nem lehet tag.

A szavazás felvillanyozza a társaságot. Nagy vihogás, ki-ki előveszi a ceruzáját, mint az arabok éjszaka a hosszú késeket. Vér fog folyni – ezt érzi mindenki. Cs. Szabó kamaszosan ficánkol, lubickol jókedvében. Ő a legkíváncsibb és legizgatottabb. A szavazás titkos és bonyolult. Mindenki leírja a tizenkét jelölt nevét, majd felcserélik a cédulákat, s ezután kezdődik – a zúzás.

A jelöltek – úgy emlékszem – a következők: Darvas József, Veres Péter, Toldalaghy Pál, Kardos László, Szabó Zoltán, Vajda Endre, Dallos Sándor, Szegi Pál, Hajnal Anna, három névre nem emlékszem.

Az eredmény meglepő.

Mind kibuktak. Mindegyik ötnél több nemet kapott.

Mint a képviselő-választásoknál, a szavazatok számlálása közben „részleteredményeket” hirdettek. Végig Darvas József vezetett. Ő tizenhárom nemet kapott. A második helyet Szabó Zoltán foglalta el, tizenkét nemmel. Veres Péterre és Szegi Pálra tíz-tíz lövés esett. Középpütt helyezkedtek Hajnal Anna, Kardos László, Toldalaghy. Vajda Endre és Dallos Sándor majdnem bejutottak, ők öt nemet kaptak. Az eredményt őszinte, harsány nevetés fogadta. S ez a kis epizód határozottan üdítő volt. Az írók titkosan szavazhattak, és megmondhatták: nem szeretik egymást, senkit sem kívánnak maguk közé. Nyílt beszéd volt.

A sikeres közzjáték után felvetem a helyes és kívánatos folytatást: rendezzünk még egy szavazást, és golyózzuk ki saját magunkat. Azaz szavazzunk ugyanúgy, mint néhány perccel előbb, de húzzuk ki magunk közül azokat, akiknek jelenlétét nem tartjuk kívánatosnak. Az ötlet először tetszett, később egyesek érzékenykedni kezdtek. De a tiltakozókat elnyomtuk, és a szavazás megindult. Tizennyolcan voltunk jelen. K. kezdte felolvasni a részleteredményeket. Öt cédulát olvasott fel: négy-négy nemet kapott Thurzó és Bóka, három nemet Ottlik Géza. De ekkor K. elrontotta a játékot: gyorsan kisimította a hátralévő tizenkét cédulát, és azt mondta, hogy ezekből a névsorokból nem töröltet senkit. Elébe akart vágni az önképzőkör felrobbanásának.

Most pótkávéből főzött savanyú, cukortalan feketét kaptunk, s megindult a baráti beszélgetés. K. és Illyés hamarosan távoztak, politika és a párt szólították el őket. Szabó Lőrinc mindvégig magányosan, rosszkedvűen gubbasztott, ő most a koldust és üldözöttet játssza. Illyés kövérkés, óvatos és visszavonuló. Szentkuthy tűnt még fel – olyan jelenség, mintha kéz és láb helyett létrákat csatolt volna magára.

Néhány perc múlva kimentem a folyosóra, s búcsú nélkül megszöktem. Mögöttem még zúgott a méhkas. [Illés Endre 1946. április elsejei naplóbejegyzése. Illés Endre: *„...talpig nehéz húségbe”*. *Naplótöredékek, úti jegyzetek, emlékezések*. A szöveget gond., sajtó alá rend. Kónya Judit, Budapest, Szépirodalmi Kiadó, 1988, 61–63.]

Illés nem törekszik pontos és részletgazdag dokumentálásra; ha az volna a célja, megerőlteti magát, és feljegyzi mind a huszonnégy tag nevét. Eleve csak tizennyolcra emlékszik, azt írja, de a később említett Zelk Zoltánnal együtt is csak ti-

zenhat író sorol fel, tehát még ha hozzá vesszük is a felsoroltakhoz K.-t, aki bizonyára Keresztury Dezső, és magát Illés Endrét, akkor is hiányzik hat író. A slendriánság nem jellemző Illés Endrére, nyilván nem tartotta igazán fontosnak, hogy mindenkiről megemlékezzen. De akkor mit tartott fontosnak?

Mit tartott fontosnak 1946. április 1-jén, hétfőn, vagyis frissen, a találkozó utáni órákban, amikor leírta az élményt, és mit körülbelül négy évtizeddel később, amikor naplójának nagy részét megsemmisítve néhány részletet megkímélt, és az utókorra hagyott?

Először arra gondolok, hogy a kései mérlegelés legfontosabb szempontja egyetlen név, egyetlen ember feltűnése volt: Kádár Erzsébet, Illés Endre szeretője, aki egyedüli női íróként van jelen a társaságban. Mint láthatjuk, a bejegyzésben egy árva szó sem utal kapcsolatukra. A férfi semmit nem ír arról, hogy egymás mellett ültek-e, vagy tisztos távolban, hogy a többiek adták-e valami jelét annak, hogy tudnak a viszonyukról, és arról sem, hogy Kádár Erzsébet miképpen vett részt a találkozón, esetleg magára vonta-e más férfiak figyelmét.

Két héttel később, 25-én a nő gázzsivárgás következtében meghalt. Ez volt tehát egyik utolsó találkozásuk. Illés Endre egész hátralévő életében oda volt láncolva Kádár Erzsébet halálához, kilencéves viszonyukhoz. Másvalakit akár össze is törhetett volna a megrázkódtatás. De Illés Endre inkább erőforrásként használta szerelmi élményét élete hátralévő részében. (Negyvennégy éves ezerkilencszáznegyvenhatban; még negyvenkét év volt hátra az életéből.) Ahogy Vas István írta: „a világ titkosan tárolt energiája” – ilyen módon táplálkozott Kádár Erzsébet emlékeiből az író. Idős korában, halálára készülve elszánta magát rá, hogy örökölni hagyja a világra a titkot, ami nem egyszerűen egy férfi és egy nő magánéletének addig csak kevesek által ismert adaléka volt, hanem olyasmi, ami viszonylag nehezen összeegyeztethető a választékos, fegyelmezett, felelősségteljes és tartózkodó férfiúként ismert író és kiadóvezető figurájával. Mintha Dr. Jekyll lett volna a Révai és a Szépirodalmi Kiadó nagy hatalmú, mindig visszafogottan elegáns vezetője, és Mr. Hyde a szenvedélyes szerelmes. Utolsó hónapjaiban Illés Endre fontosnak tartotta, hogy az utókor erről az oldaláról is megismerje.

Nem mintha az utókor különösebben foglalkozna vele.

1986-ban halt meg. Az eltelt több mint harminc évben alig emlegették, így aztán nincs is akkora jelentősége, hogy milyen volt a szerelmi élete.

Kádár Erzsébet művei iránt viszont időről időre feltámad némi figyelem, és éppen ez teszi valamelyest érdekessé azt a férfit is, aki kilenc éven át a szeretője volt. Ha nem is sokat, de olvastam Illés Endre novelláiból, esszéiből és drámáiból, így tisztában vagyok vele, hogy tudott írni. Nem gondolom, hogy érdemtelenül jutott két különböző rendszerben is meghatározó irodalmi pozícióba, valamint egy tehetséges és szép író- és festőnő ágyába. Ugyanakkor izgalmas kérdés, hogy milyen veleszületett képességek, tanult viselkedésformák tették a maga idejében olyan sikeressé ezt a férfit. Hiszen mind íróként, mind kiadóvezetőként, mind szeretőként remekül el tudta magát fogadtatni, és nem is akárkikkel.

Márai Sándor például így írt róla a naplójában:

Éjjel Illés új könyvét olvasom, *A kevélyeket*. [...] A kötet százoldalas, bevezető regénykéje – méreteiben a legnehezebb műfaj! – szikrázik attól a hi-

deg erőttől, mely ezt a különös, szűkszavú, szemérmes és gőgös író feszíti. [...] Néha Török Gyula nemes hűvösségét, Füst Milán izgalmas idegességét idézi ez a próza. De mindenestől nagy erő van ez írásban. Mondatai remegnek a lefogott, belső indulattól.

Különös író. Szégyell írni. Tehát jó író. [Márai Sándor: *Ami a naplóból kimaradt* – 1947. Vörösváry, Toronto, 1993, 92–93.]

A lelkesedés nem volt kölcsönös. Fennmaradt naplóbejegyzései szerint Illés Endre gunyorosan szemlélte Márait, miközben színleg a lehető legnagyobb respektussal nézett rá. Miután Márai emigrált, egy darabig tartották a kapcsolatot, Illés küldött neki a Révai új könyveiből, és leveleiben mőszerolta a pesti kollégákat. Így például beszámolt róla, hogy sok időt tölt az extravagánsan színes ruhákat viselő Sötér Istvánnal. (Ez jellegzetes mintázat volt Illés Endrénél, Cs. Szabóval is sokat lógott együtt, úgy tűnik, csak azért, hogy részletről részletre kifigyelje, aprólékosan megörökíthesse egy szálnalmas alak szavait és cselekedeteit.) A Rajk-per idején közli, hogy belátta: Márainak volt igaza, az országot el kellett (volna) hagyni. „Megírja, hogy szeretné, ha idekünn valahol együtt lehetnénk. Megírja, hogy amikor mindez tudatosodott benne, olyan dysenteriát kapott, mint még soha; csaknem belehalt. Magyarán, megtudta és megértette az igazat, s csaknem halálosan összecsinálta magát, szegény.” [Márai Sándor: *Ami a naplóból kimaradt* – 1949. Vörösváry, Toronto, 1999, 194.]

Idővel tehát sikerült lejártnia magát, és akkor Márai is gúnyosan írt róla – de csak a személyéről, nem a művészetéről.

Hogyan csinálja ezt?, kérdezem én is, Illés Endrével. A kérdésre nincs még meg a válaszom, csak gyűjtögetem a lehetséges válaszokat.

Ha ebből a két naplóbejegyzésből indulunk ki, láthatjuk, hogy Illés Endre igényes és rátarti ember volt. Ahogyan az akkor fontos pozíciókat betöltő Keresztury Dezsőt jellemzi, az egyfelől megalapozott és éleslátó, másfelől – számomra – viszolyogatóan fensőbbes. Illés meg van róla győződve, hogy művészként ő magasabban áll Keresztury fölött. Ugyanakkor Keresztury bizonyára nagyra tartotta őt, ha meghívta ebbe a társaságba. Biztosak lehetünk benne, hogy Illés Endre nemhogy nem érezte lenézését Kereszturyval, hanem meg is adta a kellő tiszteletet a költőnek, az Eötvös Kollégium igazgatójának, a vallás- és közoktatásügyi miniszternek, a befolyásos parasztpárti politikusnak. Ugyanakkor nem vitte túlzásba a megjelenést az általa szervezett körben, kihagyott egy-egy alkalmat. Távmaradásával érezte, hogy vannak neki egyéb fontos dolgai is – a Révai irodalmi vezetője volt. (Más ismert írók mellett Márai Sándor is a Révainál jelent meg.)

Az egyik szó, amivel Márai jellemzi pályatársának prózáját, a *gőgös*, és láthatjuk, ez az attitűd Illés Endre világlátását csakugyan meghatározta. Márai viszont naiv – a kolléga hízelgése miatt fel sem merül benne, hogy Illés Endre őt is hasonló gőggel figyeli, mint hőseit vagy a kevésbé jelentős szerzőket, például Keresztury Dezsőt.

Átböngészem Márai Sándor negyvenhatos naplóját – semmi nyoma az akadémiának. Illyés Gyula is írt naplót – egy szóval nem említi Keresztury Dezső kezde-

ményezését. Eszerint se Márai, se Illyés nem tartotta annyira fontosnak ezt a kört, hogy említést tegyen róla naplójában. Széchenyi Ágnes irodalomtörténészhez fordultam tanácsért, aki felhívta a figyelmemet egy interjúra, amit Kabdebó Lóránt készített Keresztury Dezsővel.

K. L.: – A felszabadulás után Keresztury Dezsőt az Eötvös-kollégium élén találjuk. A Képes Világ című hetilap, amelyiket a Nemzeti Parasztpárt jelentetett meg...

K. D.: – Szabó Zoltán szerkesztette.

K. L.: – ...45 nyarán egy fényképet...

K. D.: – ...egy egész riportot...

K. L.: – ...riportot közölt, ebben van egy fénykép, amelyiken a cserepezők között – a riport címe ez, akkoriban ismert kifejezés volt, Illyés Gyula verséből is ismert – Keresztury Dezső, a sovány fiatalember a kollégium tetején diákjaival a cserepeket rakja át.

K. D.: – A riport az újjáépülő Eötvös-kollégiumról szólt. Én akkor már igazgató voltam, és diákjaimmal együtt tataroztam. Miután az Eötvös-kollégium az ostrom alatt német katonai támaszpont volt, jóformán rommá lőtték; teteje alig maradt, középrésze leomlott. Hogy mégis a könyvtárt, az ebédlőt, tehát a kollégium két szárnyát az őszi nagy esőzéstől megóvhassuk, a nyarat arra használtuk fel, hogy átszögeltük a cseréptartó léceket, átraktuk a cserepeket; ebben a munkában voltam én együtt kollégistáimmal mint vezető, vagy mondjuk mint előmunkás. A riportban ott voltak a falat bontó, romot takarítva csákányozó kollégisták is; bemutattuk a kettészakadt épületet, ahol a levegőben lebegett a zongora, amelyik a társalgóból leszakadt a mélységbe. Az Eötvös-kollégiumot, amelynek valamikor diákja, aztán tanára voltam, s ekkor igazgatója lettem, mind szellemi, mind testi mivoltában romokból kellett újjáépíteni. Igen nagy és igen nehéz munka volt. Azért is, mert közeledett a kollégium fennállásának ötvenedik évfordulója, és ezt mégsem illett romok közt megünnepelni, főként azonban azért, mert a kollégiumra olyan szükség volt, mint a falat kenyérre. Nem véletlen az, hogy az újonnan alakult magyar kormány vezetőinek a titkárai, belső emberei majdnem mind Eötvös-kollégisták voltak.

K. L.: – De ebben az Eötvös-kollégiumban az akkori élő magyar irodalom is, amelyet ma már klasszikus irodalomként tisztelhetünk, otthont kapott Keresztury Dezső jóvoltából. Hadd olvassak fel egy meghívólevelet: *„Kedves barátom, a hétfői társaság március 4-én délután négy órakor lakásomon (Nagyboldogasszony útja 11-13.) találkozik. Örülnék, ha te is eljönnél. A meghívottak jegyzékét mellékelem. Szívesen üdvözlő Keresztury Dezső.”* [Március 4-e 1946-ban esett hétfőre. – Z. G.] A lista pedig a következő: Bóka László, Devecseri Gábor, Fodor József, Illés Endre, Illyés Gyula, Jankovich Ferenc, Kádár Erzsébet, Keresztury Dezső, Képes Géza, Kolozsvári Grandpierre Emil, Márai Sándor, Mátrai László, Németh László, Ottlik Géza, Rónay György, Sótér István, Cs. Szabó László, Szabó Lőrinc, Szentkuthy Miklós, Tamási Áron, Thurzó Gábor, Vas István, Weöres Sándor, Zelk Zoltán.

K. D.: – Ez a hétfői társaság magán baráti körként jött létre. A fővárosban akkor főként romok voltak; szabad nyomda nemigen; folyóíratra még gondolni is csak merész álmainkban mertünk, a Magyarok akkor még nem jelent meg, illetőleg átköltözőben volt Debrecenből. És azért, hogy az írók mégis találkozzanak, meg azért is, mert az én hivatali lakásomban az irodahelyiséget már be tudtam üvegeztetni, tehát ott lehetett tartózkodni, s végül azért is, mert feleségem cikóriából csinált néhány korsó kávé, a megjelentek számára: összehívtam azokat az íróbarátaimat, akik megértették egymást, akik a magyar irodalom nagy részével együttműködtek velem a Pester Lloydnál, tehát Horthyék ellenzékében voltak, hogy egészen szelíden fejezzem ki magamat. Így jött létre ez a társaság, egyfajta élő folyóiratként; mert akik odajöttek, azok beszélgettek egymással, azonkívül 3-4-5-en fel is olvastak valamit, s ezt megvitattuk. Ha tetszik, ez volt a magyar Gruppe 47, de már 45-ben, Budapesten. A társaság össze is jött egészen addig, amíg engem el nem vittek miniszternek. Akkor már helytelennek tartottam volna folytatni, mert egyszerre politikai színezetet kapott volna a társaság, ami addig egyetértett a lényegben, de legfeljebb az újjáépítés általános politikai koncepciójában. Egy miniszter lakásán összegyűlve egyszerre pártpolitikai színezetet kapott volna az ügy. Miután én a Nemzeti Parasztpárt képviselőjeként lettem miniszter. [Kabdebó Lóránt: *A háború végé lett*. Kozmosz Könyvek, Budapest, 1983, 168–170.]

Keresztury valamikor 1980 körül beszélhetett emlékeiről, kevéssel azelőtt, hogy Illés Endre végleg elszánta magát naplótöredékének megőrzésére. De nem hiszem, hogy Illés Kereszturyval akart polemizálni; Keresztury akkor már nem számított olyan jelentős alaknak, aki vitára ingerelhette volna.

Az Illés által kifejejtett hat író: Jankovich Ferenc, Képes Géza, Kolozsvári Grandpierre Emil, Németh László, Sótér István és Weöres Sándor. Vannak köztük olyanok, akiknek esetében nem meglepő, hogy valaki átmenetileg figyelmen kívül hagyja őket, mások esetében viszont nehezen érthető. Hacsak nem feltételezzük, hogy távol maradtak az eseménytől. A társaság kibővítésére előterjesztett lista – mely nem teljes, mert Illés Endre ezúttal se emlékszik mindenkire, és az ő esetükben Kereszturyra se hagyatkozhatunk – megerősíteni látszik azt a sejtelmet, hogy a társaság kezdeményezője az urbánus jelleg kárára a népit igyekezett egy kissé előnyben részesíteni. Mindenesetre a tagok és tagjelöltek közül a háború előtt többen a népi mozgalom ismert alakjai voltak, a háború után pedig a Nemzeti Parasztpártban politizáltak. Ugyanakkor jelen van a körben Márai Sándor, aki naplóiban nemegyszer súlyos szavakkal illeti a Parasztpártot és vezetőit, mindekelőtt Illyést, és nemcsak a történések idejében, hanem jóval később, visszaemlékezve is. Azt pedig Illés Endre említi meg, hogy személyes találkozásaik során Illyés Márait pocskondiázta bőszen; Illyés naplóját olvasva meggyőződhetünk róla, hogy nem kis mértékben irritálta őt Márai. De a hétfői összejöveteleken elvisselték egymás társaságát, alkalmasint még kezét is fogták.

A tekintetben viszont akaratlanul vagy szándékosan pontatlanul fogalmaz Keresztury Dezső, hogy az összejövetelek az ő miniszteri szerepvállalása miatt maradtak abba, hiszen őt már negyvenötben „elvtették” miniszternek, és lám,

negyvenhat áprilisában mégis találkozik még a társaság, és a beszélgetésben nem kerülük a minisztériummal kapcsolatos témákat. (Hivatali ideje: 1945. november 15. – 1947. március 14.)

Persze lehet, hogy az utolsó alkalmak egyike volt, és az is, hogy a Parasztpártnak a körön belüli erős nyomulása szerepet játszhatott a felbomlásban. Keresztury figyelmét nem kerülhette el, hogy a négy legelutasítottabb íróból három népi volt, észre kellett, hogy vegye: a társaság egy része szembehelyezkedett a nyomulással, arról nem is beszélve, Illyést mennyire frusztrálhatta a helyzet alakulása. Ők cserébe a más irányzatokhoz tartozó kollégák felvételét blokkolták.

Érdekes, hogy mennyire másképp beszél a társaságnak felszolgált pótkávéről Illés és Keresztury. Ami az egyik szövegben szánalmas lötty, az a másikban szeretettel elkészített ital.

A Kabdebó Lóránt által megszólaltatott írók és költők egyike, Zelk Zoltán szintén felidézi a hétfői társaságot:

1945 áprilisában Keresztury Dezső lett az Eötvös-kollégium igazgatója. Ő támasztotta föl az irodalmi életet, az ő kollégiumi irodájában alakult meg élő folyóiratként az írók hétfői köre. Kiket is kínált meg Keresztury felesége malátakávéval és kukoricásüteménnyel azokon a hétfői délutánokon? Kikre is emlékszem? Illyés Gyulára, Vas Istvánra, Ottlik Gézára, Cs. Szabó Lászlóra, Weöres Sándorra, Jankovich Ferencre, Márai Sándorra, Devecseri Gáborra, Szentkuthy Miklósrá, Kardos Lászlóra, Szabó Lőrincre, Jékely Zoltánra, Tersánszky Józsi Jenőre. Ha megakad is emlékezetem, ha nem tudom is folytatni a névsort, azt nyugodtan mondhatom, hogy a magyar irodalom tanyája volt akkor az Eötvös-kollégium. Valaki azt indítványozta, alakuljunk akadémiává, s ha ez nem is történt meg, az igen, hogy fölolvastuk egymásnak új írásainkat. A hétfői találkozások akkor értek véget, amikor Keresztury Dezső kultuszminiszter lett, és eltanácsolták attól, hogy folytassa a hétfői társaság összejöveteleit. [Kabdebó, i. m., 202.]

Itt kapunk két olyan nevet, Jékelyét és Tersánszkyét, amely más felsorolásokban nem szerepel – vagy Zelk emlékszik rosszul, vagy a társaság működött nyitottan, és nem csak a „törzstagok” lehettek jelen a találkozásokon –, valamint kapunk egy alternatívát a kávé alapanyagára, és hozzá, váratlan kiegészítésként, süteményt.

Keresztury ebben a változatban nem önszántából rekesztette be a találkozásokot, hanem rászóltak – ez bizony valószerű.

Sajnos továbbra is csak Illés Endre naplóbejegyzése áll rendelkezésünkre, hogy elképzelhessük, milyen „szakmai munka” folyt a társaságban. A két információmorzsát vizsgálhatjuk csupán. Nekem az az érzésem, hogy Zelk Zoltán versét Mécs Lászlóéhoz hasonlítani sértés: egy zsidó származása miatt éveken át üldözött költőt egy sorban említeni az üldöztetések bátorítójával, ha nem figyelmetlenség, akkor szándékos gonoszkodás – így is, úgy is érzéketlenségről árulkodik. Igaz, ezt csak én látom így, Illés Endre nem teszi szóvá, neki, úgy látszik, föl sem tűnik. A

társaság jelenlévő tagjai közül valószínűleg senki nem szólt, hogy Keresztury rosszul beszélt.

Viszont azért sem tiltakoztak, amiért Devecseri Gábor *a házam*-at írt egy helyen, és nem *házam*-at, ahogy Illés Endre szerint írnia kellett volna. Sejtelmem sincs, miért volna helytelen, ha határozott névelő kerül a *házam* szó elé. Valaki nyilván beleveri az emberbe, aggályos nyelvvédők vagy stiliszták, netán Illés Endre szülőhelyén, a felvidéki Csütörtökhelyen mondták úgy. Ilyen állítólagos magyartalanságokra, stílushibákra hivatkozva lehet a szerkesztőségekben lealáznai a kezdőket, visszautasítani a kézírataikat. Ezek a kekeckedések a megszerzett pozíciók védelméről szólnak, legjobb esetben fontoskodásból erednek. Ahelyett, hogy a művel foglalkozna a tapasztalt kolléga, kísérletet téve rá, hogy megértse, milyen irányba törekszik a másik, és csak akkor szólna hozzá, ha vannak ötletei, milyen módokon tudná azt a célt jobban megközelíteni, megpróbálja hitelteleníteni.

Persze a legmeglepőbb az, ahogyan az írotársak enumerációját kommentálja Illés Endre: ... *de ott volt Thurzó is, meg Ottlik Géza, Bóka, Szentkuthy. Vajon azt hiszi, hogy ez a második csoport is írókból áll?* Ami Bóka Lászlót illeti, alkata, teljesítménye meglehetősen közel áll a házigazdáéhoz, és Illés Endréhez foghatóan jó érdekérvényesítő, ráadásul az utókor őt sem saját művei okán emlegeti, hanem mert sok éven át egy híres író volt a szeretője. Bóka épp a háború utáni időszakban fontos beosztást kapott, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium államtitkára lett (tehát Keresztury alatt), és Szabó Magda a titkárnője volt – így kezdődött a viszonyuk. De míg Illés, Bóka és Keresztury messzemenően kompatibilisek egymással, Ottlik és Szentkuthy egészen más alkatú, jellemű és főleg tehetségű emberként hagyott nyomot a világban. Hogy fordulhatott elő, hogy egy kortárs ne vegye észre kvalitásaikat, illetve, hogy fölébük helyezze például Mátrai Lászlót? (Mátrai a *Nyugat*-ban egyetlen írással volt jelen. Filozófus, aki negyvenötig a szellemtörténet jegyében munkálkodott, akkor gyorsan irányt váltott, és marxizált. Belépett a Parasztpártba, kinevezték az Egyetemi Könyvtár főigazgatójává. 1948 után a kommunista párt tagja lett. „Opportunistá dzsentrí”, „a század egyik legcinikusabb magyarja” mondta róla évtizedek múlva Heller Ágnes, illetve Kenedi János. Másrészt tény, hogy nem volt tehetségtelen: nagyon erős, nagyon gonosz humorérzékkel volt megáldva.)

Ottlik nem számított nyeretlen kétévesnek negyvenhatban sem, hiszen novelláit a *Nyugat* közölte. Első regényét, a *Hajnali háztetőket* a *Magyar Csillag* hozta le folytatásokban. (Az utolsó részlet a német bevonulás és a következőben beinduló lapbetiltások miatt nem jelenhetett meg). Közben pazar publicisztikát írt, amit utóbb a *Próza* című kötetben adott közre. Azért jelenhettek meg negyven év múltán azok a szövegek, mert Ottlikot tisztelettel és szeretettel vette körül sok fiatalabb író és költő, és az olvasók is lelkesen fogadták minden megnyilvánulását. (A *Próza* 1980-ban jelent meg, nem Illés Endre kiadójánál, a Szépirodalminál, hanem a másiknál, a Magvetőnél.) Ottlikot példaképüknek tekintették „a fiatalok”, ami által többszörösen csomóponttá vált: egyszerre kapcsolódtak általa a *Nyugat* folyóirat hagyományához, a kommunista diktatúrával szembeni ellenálláshoz, a szakmai igényesség eszményéhez és egymáshoz, hiszen a közös mester kohéziót

teremtett az akkori fiatal írók és költők legjobbjainak jelentős része között. Ottlikon keresztül jutottak el legközelebb barátjához, Örley Istvánhoz is, és az, hogy Örley neve alatt szerveződtek, az Ottlik iránti tiszteletet is kifejezte. (Az Örley-kör 1985-ben alakult meg.) Semmi nyoma nincs, hogy Illés Endre akár a legcsekélyebb mértékben hasonló szerepet töltött volna be. Ottliknak hálások voltak az élete és a műve miatt, miközben Illésnek *muszáj* volt hálálkodni:

A köszönőlevél, amit jogfosztottságomért írok. Előzmény: a kiadóban szóvá teszem, hogy a könyv joga hat éve az enyém, ha kiadják, a törvény szerint újra meg kell venniük tőlem a jogot. Valami V. Katalin főszerkesztői válasza, vállrándítva: „Harminc éve így csináljuk, hogy mindig csak az utánnomlás díját fizetjük.” Adjanak, kértem, előleget. A válasz: „Utánnomlásra nem szoktunk előleget fizetni. De ír egy köszönőlevelet Illés Endrének, hogy a könyvét újra kiadjuk, és kérelmezi, hogy engedélyezze az előleget.” Ilyen egyszerű ez, akár a középkori kislejedelemségek udvaraiban. (Schiller esete: „Valóban tetszett felségednek?” „Valóban.” „Akkor nevezzen ki udvari tanácsossá felséged.” Ki is nevezték. Velem ez már aligha fog megtörténni.) [Kertész Imre: *Gályanapló*. 1984. áprilisi bejegyzés. Magvető, Budapest, 1992.]

Kétféle kultusz működött párhuzamosan, a nagyhatalmú és nem minden képesség nélküli kiadóvezetőké – hiszen a maga nagyon különböző módján Kardos György, a Magvető igazgatója is tiszteletet vívott ki – és egyes íróké, mint például Ottliké. De mivel Illés Endrének a hetvenes évektől végig kellett néznie, ahogy Ottlik Géza kultusza szárba szökken, aligha volt boldog. És ezért gondolom, hogy talán nem is Kádár Erzsébet, hanem Ottlik nevének említése miatt hagyta meg, tette hozzáférhetővé az utókor számára az 1946. április elsejei bejegyzést. Hogy nyoma maradjon: ő, Illés Endre nem tartotta igazi írónak Ottlik Gézát!

Na jó, de mi baja lehetett vele? Szentkuthy írásmódja kilógott a magyar irodalomból, Illés Endrénél kevésbé filiszter figurák sem voltak képesek elfogadni, vagyis nem egyedül Illés nézte ki őt az írók közül, ezzel szemben Ottlik prózája szervesen kapcsolódott a megelőző nemzedékek irodalmához meg a kortárs külföldihez is. Talán az lehetett Illés idegenkedésének oka, hogy ő a próza lényegét a szikárságban látta. A francia klasszikusok követője volt, ő is az egyszerűség, a világosság, a fegyelem jegyében írt. Ami rendben is volna, általában nem vezet jóra, ha az író folyton meghatódik magától vagy a szereplőitől. Némi leegyszerűsítéssel azt lehet mondani, hogy értékelhető próza nem lehet meg szikárság nélkül. Ottlik prózája viszont helyenként kitör a fegyelem, a racionalitás keretei közül, és megemelkedik. Ez nem igénytelenségből fakad, hanem annak belátásából, hogy a realista irodalom eszközei elégtelenek a világ ábrázolásához. Ottlikot befolyásolja a matematika, a modern fizika és a költészet szemlélete is. Erről először egy 1965-ös előadásban beszél, majd alaposabban kifejti *A regényről* című esszéjében, de nyilvánvaló, hogy már a negyvenes években is ilyesféle poétika jegyében dolgozott. Tehát a két író művészetfelfogása, stíluseszménye nem egyezett, és Illés nézőpontjából Ottlik valóban tűnhetett dilettánsnak negyvenhatban, a posztmodern mocsarába csámborgó hibbant öregembernek nyolcvanban.

Míg Ottlik világszemléletét és művészetét az határozta meg, hogy egyetemi éveiben komolyan foglalkozott matematikával, Illését pedig az, hogy orvosnak készült – azok, akik dicsérték, unos-untalan sebészi pontosságát és könyörtelenségét emlegették.

Adalék könyörtelen, de tényleg íróhoz illő figyelméhez 1945. július 31-i naplóbejegyzésének részlete:

[Örley] István anyjánál ebédelek.

Ha Georg Kaiser modorában kellene címet adnom, ezt írhatnám: „Ebéd Márta mamánál, avagy sült csirkét esznek a reakciólok.”

Az ebédet öten ettük végig: István anyja, Fényes Szabolcs anyja, ők voltak a háziak; G-né, Cs. Szabó s én, mi voltunk a vendégek. Az ebéd közepén eszembe jutott – tulajdonképpen István halotti torát üljük. Valóban ez volt az ebéd értelme és alkalma. A furcsa gondolat nagyon szomorúvá tett – István halott, és ez a rossz illatú, hálósobaszagú, fülledt, mindenféle rothadástól átitatott légkör él. Milyen virgoncon, mennyi falánksággal él, még légnymás is alig érte. És István fejét szétroncsolta egy bomba – ahogyan elmondták nekem: koponyájának hátsó része teljesen leszakadt, csak az arc maradt meg, mint egy maszk.

A következő ebédet ettük: paradicsomleves, sült csirke három körtéssel, zsemlemorzsa vajas zöldbab, pirított burgonyával és uborkasalátával, főtt kukorica, majd gyümölcs: őszibarack, sárgabarack és körte, végül jó és erős fekete. Italok: először sör, majd a sültöz és az őszibarackhoz jó erős vörösbőr, végül a kávéhoz cseresznyepálinka és vodka. [Illés, i. m., 58.]

Viszont a betegségek alapos ismerete komoly hipochondriát fejlesztett ki Illés Endrében, és általában is a félelem jegyében élt. Ottlik alkatilag kevésbé volt hajlamos a félelemre – nem véletlen, hogy ő adott menedéket negyvennégyben egy zsidó pályatársnak, és nem Illés. Ha kicsit is értenék a bridzshez és a pasziánszhoz, Ottlik, illetve Illés Endre kártyajátékához, a játékok különböző karakterét is összefüggésbe hozhatnám az írók attitűdjével, de van egy sokkalta fontosabb körülmény: Ottlik Géza írt egy nehezen meghatározható műfajú szöveget (novella? emlékezés? memoár-töredék? esszé? – leghelyesebb talán prózának nevezni, annál is inkább, mert szerves folytatása a *Próza* című kötetnek), *A másik Magyarország* címen, ami a *Kortárs* folyóirat 1981. júniusi számában jelent meg. Kabdebó Lóránt pedig elkérte könyve, *A háborúnak vége lett* kiegészítéseként, így két évvel később annak függelékeként is megjelent. (Ottlik saját kötetében, *A Valencia-rejtélyben* 1989-ben.)

A szöveg – ha szabad leegyszerűsítő tartalmi összefoglalást adni (nem szabad, de talán nem haszontalan, például azok számára, akik olvasták már ugyan, de a közelmúltban nem olvasták újra, és ezért nem emlékeznek rá tisztán, addig is, míg fel nem lapozzák a könyvben, vagy meg nem nyitják a DIA-n) – két elvetélt kísérletről szól. Az első még negyvenöt elején, a második a következő években ment végbe. Ottlik Budának azon a részén élt, amelyet viszonylag hamar elfoglaltak a szovjet csapatok. Így, miközben az ostrom még messze nem ért véget, ő és néhány művész társa már belevethette magát a háború utáni új élet ter-

vezésébe, szervezésébe. Újjá akarták alapítani a *Nyugatot* – ez volt az első dolguk. Kik ezek a budai tervezetők? Az Ottlik által bújtatott Vas István, a közelben lakó Illyés Gyula és Németh László, valamint Berény Róbert, Dessewffy Gyula, Márffy Ödön, Tolnai Gábor és Vilt Tibor. Ottlik Géza tisztában van vele, hogy itt nyomban fölmerül két kérdés: miért ez a legfontosabb? És miért éppen ők, nem mások? A kérdések nem csak negyven évvel a szöveg keletkezése után vetődnek fel élesen, ugyanolyan élesek voltak harmincöt évvel korábban, vagyis negyvenötben is. *Ezt nehéz volt megmagyarázni Némethynek, akihez fel-feljártunk a Tárogató utcai ideiglenes polgármesteri hivatalába* – így indul a szöveg. Némethy Károly csupa jóindulat, tárgyalóképes a szovjet parancsnoksággal, és nyitottan fogadja a művészek, írók kezdeményezését. A háború után új társadalmi berendezkedést lehet és kell kialakítani, kiküszöbölve a régi hibáit. Ahhoz, hogy egy ország „normálisan” működjön, „normális” viszonyoknak kell létrejönnie a politikai vezetés és a szellemi elit között. A felszabadult Budán szervezkedő írók és képzőművészek, élükön Ottlikkal, a nyugati társadalmakat tekintették mintának. Szerintük a két világháború közötti időszakban a politikai hatalom úgy vezette katasztrófába az országot, hogy mindvégig a saját vezető szerepének megőrzésére törekedett, elfojtva minden változtatási kísérletet, és elzárkózott az igazi értékeket létrehozó művészekről, tudósoktól, akik helyett egy zömében másodvonalbeli elitet emelt magához. Miközben Magyarországot Horthyék és a hozzájuk kötődő kulturális elit jelenítette meg, attól izoláltan létezett „a másik Magyarország”, és annak volt legfontosabb intézménye a *Nyugat* folyóirat. Ottlik, bravúros megoldással, egy nála fiatalabb szerző kifejezését veszi alapul a magyarázathoz:

Mit jelentett azon a háborús nyáron, negyvenegyben, Babits halála és a *Nyugat* megszűnése? Hogy mit érzett például egy tizenkilenc éves diáklány, a lap egyik (büszke) előfizetője, a „tehetetlen rémület” dadogásán túl, azt, minthogy Nemes Nagy Ágnesnek hívták, harminc évvel később már elég pontos szavakkal el tudta mondani: „Kevés fogalom volt az eljövendő irodalmi gondokról, a szellemi és személyi harcokról, a politikai szándékokról, de a lényegét megértettem. 1941-ben a háború kellős közepén elveszíteni egy Babits Mihályt és vele együtt a *Nyugatot* – ezt az irodalomtörténeti, ezt az egzisztenciális ijedelmet teljes egészében átéltem.” [...]

A lap feltámasztását ilyen egzisztenciális [kiemelés az eredetiben – Z. G.] parancsnak éreztük mindnyájan, gondoltam akkor. „Él magyar, áll Buda még”-nek, „példázatnak”, „dac-fajok úri dacának”, mikor épp csakugyan az „egész világ szóttje kibomlott”, „protestáló hitnek”, s „küldetéses vétő”-nak. Buda javában égett.

„A hivatalos Magyarországnak közelebb kell kerülnie a másikhoz, a szellemi Magyarországhoz” – jelentettük ki a polgármesterünknek.

Valahogyan el kellett kezdeni. Nem mozgottunk otthonosan hivatalokban: költő, festőművész, író a civilizált országokban nem volt közéleti szereplő, „fontos személyiség”. Hogy aztán felléphetünk-e ennek a másik, szellemi Magyarországnak a nevében, odatartozunk-e egyáltalán: ez nem volt kérdéses. Tudtuk. A világ még nem tudta, de mi tudtuk. A feleségem is tudta, ismert bennünket (Pistát, Róbertet meg a barátainkat, legjobban

és legrégebben Dénest [aki Hollandiában ragadt a kvartettjével] és Istvánt [aki Pesten ragadt] meg az ő fiatal új barátait, Balázst, Ágnesset [az iskolai füzetbe írt verseivel]), szóval tudta, hogy hová tartozunk, ha a világ még nem is tudja. Ránk hagyta, csináljuk, nem lelkesedett érte.

– No persze – próbáltuk másnap jobban megmagyarázni Némethynek –, másutt, Amerikában, a brit birodalomban sincs sok köze a hivatalos országnak, elnöknek, parlamentnek, szenátusnak az ország igazi nagyjaihoz, a másik, a szellemi Amerikához, Angliához, de hogy ennyire semmi köze ne legyen, ennyire más utakon járjon, mint minálunk: ezt még ezek a nagy országok sem engedhették meg maguknak. És mi, rokontalan nyelvű, lélekszámban elfogyásra ítélt kis nép, mi aztán végképp nem rendezkedhetünk be mennyiségi és anyagi alapon, életszemléleten. Mi csak minőségi és szellemi értékekre építhetünk. Nekünk a fennmaradásunk függ a valódi nagyjainktól, az ő szellemük ébren tartásától. Bennük tudunk csak megkapaszkodni, hogy ne legyünk egy népnél sem alábbvalók – mert akkor megszűnünk. A nyelvünk elfelejtődik, beolvadunk a németekbe vagy angolokba... [Ottlik Géza: *A Valencia-rejtély*. Magvető Kiadó, Budapest, 1989, 73–75.]

Magyarázni kellett (volna) azt is, hogy miért nem tartanak számot Herczeg Ferencre, aki szintén ott volt, életnagyságban, mert Némethy Károly barátjaként szintén bejárt az ideiglenes polgármesteri hivatalba. Hiszen írni Herczeg is tudott, ismertebb és népszerűbb volt, mint a *Nyugatot* újraalapítani szándékozók bármelyike, azonkívül tisztességtelenséggel sem lehetett vádolni. Hát csak mert negyedszázadon át állt támogatólag a „hivatalos Magyarország” mellett, és ennek megfelelően nem volt a *Nyugat* munkatársa.

Olyan korból visszatekintve, melyben az ország urai Horthy rendszerét tekintik a biztos alapnak, amelyhez sok évnyi tévelygés után vissza kell térni, érdekes elmélyedni Ottlik eszmefuttatásában. A jelenlegi kultúrpolitikai kurzus hívei Herczeg Ferencben, sőt, Tormay Cécile-ben látják az értéket, a *Nyugatban* pedig az ország romlására törő, amúgy jelentéktelen összeesküvést, és ennek meg is vannak a konzekvenciái, ez idő szerint például Ottlik és mások jelenlétét Herczeg és mások javára csökkentik az úgynevezett Nemzeti Alaptantervben. Azt hiszem, 1980-ban Ottlik Géza nem feltételezte, hogy negyven év múltán ilyen sűrű sötétség borul Magyarországra, de azért tudta, hogy naiv, „a fellegekben jár” – írása éppen tévedéseiről szól.

Az első tévedés, az első elvetélt kísérlet tehát a *Nyugat* újraalapításának kísérlete. Nem Némethyn, az ideiglenes polgármesteren múlt, hanem a szovjet kommunistákon és magyar elvtársaikon, például Gellért Oszkárón, akire pedig magától értetődő természetességgel számítottak Ottlikék, hiszen időtlen idők óta a *Nyugat* technikai szerkesztője volt, de az új helyzetben új irányba indult. Márciusban az Andrassy úton találkozott vele Ottlik:

Nyugat?! Félrevont, és szigorúan, atyai jóakarattal sziszegte a fülemben: „Belépni! Petőfi-kör!” – Nem értettem. Hová? Miért? És miért kell? Legyintett, otthagyt. Hülye kérdésekre nem válaszol.

Csak később tudtam meg, hogy ez volt az első „írószövegség”-féléje a nekünk akkor teljesen ismeretlen, ma pedig már szerencsésen elfelejtett, hírhedt neveknek. Gellért szerkesztésére így hát nem számíthattunk. Ilyéstől sem kaptuk meg a vezércikket az első számhoz. [Ottlik, i. m., 81.]

Ilyés Gyula negyvenötben egy másodpercig sem gondolhatta komolyan, hogy a *Nyugattal* tart, de köntörfalazott, ravaszul hitegette a fellegjárókat.

Vegyük úgy, hogy ezt a máshonnét jövő hangot azért nem hallották meg, mert ott nem lehet fogni a hullámhosszát, más frekvenciára vannak hangolva a készülékeik. Nem tudják venni a másik ország adását.

Hol van az a másik ország? A fellegekben. Ezt nehéz letérképezni. Viszont könnyű lett volna 1945-ben lehozni onnét néhányat a tervbe vett munkatársak közül a Nyugatnak: Hevesi Andrást, Radnótit, Gellérit, Örleyt, Sárközit, Szerb Antalt, Pap Károlyt, Halász Gábort. Lap híján és helyett összehoztunk egy Vörösmarty-akadémiát, Hétfői Társaságnak nevezve, hogy ne higgyék összeesküvésnek, ami tulajdonképpen (kimondatlanul is) volt; összefogása a „legjobbaknak és keveseknek”. Úgy emlékszem, húszhuszonketten voltak a „kevesek”, a „legjobb”-ságot biztosította a Nyugatmunkatársi rangjuk. Mindnyájan tisztán estek át a nehéz időkön is. Akkor összetartoztunk; ezt kipróbáltuk titkos szavazással is, ellenlista-szavazással is. A „másik ország” állampolgárságát, a halálig való odatartozást persze előlegeznünk kellett egymásnak, szükségképpen. És a tévedés jogával. [Ottlik, i. m., 84–85.]

Megszakítva Ottlik elbeszélését, jelzem, hogy tisztában vagyok vele, nem állítható teljes bizonyossággal, hogy az Illés és Keresztury által felidézett hétfői társaság azonos Ottlikéval. De ezt látszik alátámasztani több hasonló elem is.

Az akadémia szó, amely előfordul, jöllehet gúnyos körítésben Illésnél, Ottlik szövegében pedig Vörösmarty-akadémia, a *Nyugat* folyóirat tagjai által alapított szerveződésre utal. (Az 1918-ban alakult Vörösmarty Akadémia első elnöke Ady Endre volt.) Vagyis, ha a lapot nem teremthették újra, legalább a mellette álló akadémiát; ha annak nevét nem használhatták nyíltan, akkor csak gondoltak rá, és egy ártalmatlan, semleges név mögé bújtak.

Hétfői Társaság.

Ottlik a társaság tagjai közül senki nevét nem írja le. Ha a Keresztury által felsorolt írókat nézzük, általában megfelelnek a *Nyugat*-munkatársi kritériumnak – ki-ki különböző számú alkalommal, de szerepeltek a folyóiratban. Ehhez képest meglepő, hogy Keresztury emlékezésében a meghívás kritériuma a *Pester Lloyd*-ban való szereplés volt – 1937-től 1943-ig dolgozott a lapnál rovatvezetőként. Na de hogy a tanár úr a *Nyugatot* egy szóval se említse...?

Az első tévedés – hogy egytől egyig összetartozunk mindnyájan – az én regényes ábrándom volt, s hamar szét is foszlott. Én semmit nem vártam az emberektől, nagyjátalában (aki regényt akar írni róluk, annak kell tudni, hogy milyenek), ettől a hétfői társaságtól meg túl sokat. Megengedem,

talán csodát, lehetetlent. My mistake, mondaná az angol. Minden harmadikunk cserbenhagyta – maradjunk az understatementeknél – a Nyugat emblémáján a (nekünk nagyon szerencsésen választott, éppen aktuális) számkivetettségben is halálig tartó hűséget jelképező Mikes Kelemen, s hamar feladta a lap életre keltését is – holott egy-két évfolyama még megjelenhetett volna, 45–46-ban. Így aztán az 1944-es náci megszállás lapbetiltása maradt érvényben, máig.

[...]

Másféle, alapvetőbb tévedés volt a szervezkedésünk az ostrom alatt. Bármily emelkedett és indokolt céllal, mégiscsak világi hatalomra törekedtünk. Legalább némi súlyra, befolyásra, közéleti szerepre. Amit később kaptak is közülünk néhányan. Tapasztalhattuk, hogy nem sokra megyünk vele, ők maguk meg a semminél kevesebbre: a társadalmi rangjuk, súlyuk legtöbbször lehurcolta nemcsak a fellegekbe, hanem a saját régi szintjükéig is alábbra. Azonban ha nem így történik, ami utóvégre megeshetett volna, akkor is rosszul képzeltük. Nem ez az ábra.

„A hivatalos Magyarországnak közelebb kell kerülnie a másik, a szellemi Magyarországhoz.” Ezt rögtön rosszul mondtuk Némethynek. Nem kell közelebb kerülnie. Elég visszatérnie a civilizáció szabta korlátai közé, és nem kell, mert nem is tud közelebb kerülni: ő csak egy absztrakció, a másik meg valóság. [Ottlik, i. m., 85–88.]

Így Ottlik Géza, 1980-ban. Illúzióit veszti, de mégis, hány illúziót megtartva, megőrizve!

Nézegetem a listát, és nem tudom, hogy jött ki neki az egyharmad. Nekem úgy tűnik, lényegesen nagyobb arányban lettek a társaság tagjai hűtlenek a *Nyugat* eszményéhez. Ki előbb, ki később. Meglehet, Ottlik nem törekedett pályatársai eltévelyedéseinek számontartására.

Az a másik pedig, a cinikus naplói író joggal csodálkozott: az általa lenézett kétes figurák némelyikéből nagy író lett, ő pedig a fősodorból kikerülve mellékalak.

Ebben valamiféle szükségszerűségre lehet ráismerni: a fontos, maradandó művek, ha nem is mindig, de sokszor a margón jönnek létre.

AZ INTIMITÁS NYELVE

Illyés Gyula szerelmi költészete a harmincas évek második felében

A szerelmi líra – épp sajátos beszéd tárgyából és beszédmódjából következően – az én-te viszony olyan szituációjára és poétikai konstrukciójára alapozódik, amit a két ember (általában férfi-nő) közti testi-lelki intimitás jelöl ki. Hisz a szerelemről szóló beszéd a test projekciója, két emberi test diskurzusa, amely rejtetten, takartan, visszafogottan vagy kitarulkozva, extrovertáltan, önleplezően, exhibicionistán szólal meg a nyelv, a beszéd erejével. A megszólalást, annak nyitottságát vagy zártságát nemcsak a nyelv konvenciói, társadalmi szabályozottsága ellenőrzi, hanem egy belső késztetés is, amely a szerelemről szóló diskurzus testi jeleit, verbális formáit általában bezárja az ember magánvilágába. A szerelmi lét intimitás-értelmezése, s annak kifejezhetősége, persze történetileg változik, amint a szerelmes egyén(ek) személyisége is más és más értelmezési és reprezentációs kereteket enged meg. Kulcsár Szabó Ernő a „későmodern szerelmi líra végéről” szóló tanulmányában (József Attila *Magány* és Szabó Lőrinc *Semmiért egészen* című versét elemelve) e szerelmi líra nyelvi és poétikai kódoltságát e sajátos versnyelvet konstituáló „szereplők”, az én és te viszonyának jelentős átalakulásával magyarázza. Ez a változás döntően érinti a szerelmi líra szituáltságát is előidéző intimitását: „Egy szöveg kódolásának, kivált pedig a – romantika monologikus bensőségét Én és Te osztott intimitására cserélő – későmodern lírának különösen kiélezett kérdése lesz az igaz beszéd, az igazságos reflexió ismérveinek mibenléte. Elsősorban azért, mert – a romantika szolitäris tudatát »kimondó« magánbeszéddel (soliloquium) ellentétben – a kései modernség lírájában már egy a másik elvi hozzáférhetetlenségét is megnyilvánító nyelv artikulálja azt a különbözősben való összetartozást, amely a monológban megsemmisíthetetlen Te és a neki hangot kölcsönző Én egyenértékű kettősének intimitása. [...] Az intimitás osztott szerkezetéből adódóan reá hárul egy másik kockázatos kívülhelyezési művelet terhe is. Mégpedig a vele különböző összetartozó Te idegen igényének igazságos megszólaltatása. Ráadásul, ha a szerelmi líra a vallomástétel, az »őszinte« érzelmek megnyilvánításának helye, akkor legkésőbb a romantika óta annak tapasztalatával is számolnia kell a Te-t megszólító beszédnek, hogy a saját szerelemélmény igaz önkimondása lehetetlen a kommunikációban: az őszinteség maga nem közölhető. A vallomás tehát épp a vallomás funkcióját képtelen teljesíteni. Vagyis a szerelem éppen ott kényszerül őszintétlenségre, ahol igazolni próbálja a valódiságát. Tétlenségeknek van kiszolgáltatva, amelyeket ő maga konstituál.”¹

Illyés költészete a pályakezds avangárd korszaka, majd a tárgyias költészet irányváltása után a harmincas évek közepén teljeseedik ki. A *Szálló egék alatt* kötet (1935) hangsúlyos és kiérlelt verseket is tartalmaz. S még inkább elmondható ez a korszak összegző szándékú verseskönyvéről. A *Rend a romokban* (1937) nemcsak a recepció korábbi időszakában kitüntetett figyelmet kapó, s a közéletiséget tematizáló műveit helyezi egymás mellé, hanem olyanok is helyet kapnak itt (*Fogoly, Avar, Reggeli meditáció*), amelyek a magánlét világát, válságát vagy válságerzetét helyezik a művek középpontjába. Ugyanakkor nem vitatható, hogy az időszak lírai művei is gyakran telítettek a közéletiség áthallásaival (a

¹ Kulcsár Szabó Ernő: A „szerelmi” líra vége („Igazságosság” és az intimitás kódolása a későmodern költészetben), *Alföld*, 2005/2, 47.

Pusztulás-vita, népi–urbánus konfrontáció). Az ekkor született Illyés-szövegek nagyobb részét azok a poétikai hagyományok formálják, amelyeket átörökített a retorizált poétikai nyelv korábbi korszakából. Átvéve – és persze továbbformálva – azt a versbeszédet, amely a nyelvet artikuláló, a beszédet performáló költő és az artikulációra képtelen közösség teleologikus sorsazonosságára épül. Ha dominánsnak tűnik is ez „képviselőinek” nevezett beszédmód, nem válik kizárólagossá.

A harmincas évek verseinek egyik meghatározó motívuma kétségkívül a szembenézés, annak a dilemmája, hogy hogyan ragadható meg a költői nyelv, mi hitelesíti a választott beszédformát. Ez következhet persze a *Rend a romokban* kötetről írott Halász Gábor-kritikában² is szóvá tett korábbi modorból, modorosságból, ahogyan a harmincas évek társadalmi történései involválódtak az ezekre reflektáló lírai szövegekbe. Másrészt Illyés kettős kulturális szocializációja az európai kultúra és az etnikai lokalizáció kettős identitását – a recepcióban oly sokszor emlegetett európaiság és népiség szimbiózisát vagy más-képp: Párizs és Ozora kettős szimbolizációját – alakította ki. Ebbe az is beletartozhat, hogy az identitás – az azt reflektáló költői nyelv, szerep – elbizonytalanodik. Különösen, ha a költő a maga választott kettősségnek eleget akar tenni. Olyan kettősségnek, amelynek dichotómiáját a kortárs recepció folyamatosan visszaigazolta. S nemcsak – mint különösnek szülő – elismerésként, hanem a gúny hangján, eszközeivel is. Mindazon eljárással, ami a hitelesség kételyét megfogalmazza, s ami a választás kényszerét, a vagy-vagyban gondolkodás parancsát akarja kikényszeríteni.

Az időszak jó néhány verse lehetőséget kínál a recepcióban korábban „ismeretlen” Illyés-kép megmutatására is. Ez az újabb olvasatok kétségtelen eredménye. Belátható ugyanis, hogy Illyés monolitikus nyelviségéről, beszédmódjáról szólni egy ideologizált paradigma jegyében, nem látva az életműben – vagy annak akár egy szegmensében – a változásokat, éppúgy aránytévésztés, mint a korábbi recepció szerint csak a „népképviselő” idiómáját visszhangozni. Ennek jegyében egy szélesebb perspektívájú Illyés-képbe beletartoznak azok a versek is, amelyek a magánlét kitüntetett világáról, a szerelemről, a sexualitástról beszélnek.

Illyés szerelmi költészetéről kevesebb szó esett a recepció mainál lényegesen izgalmasabb és reflektívabb korszakában is. Ez persze többféle okra is visszavezethető. Alapvetően talán az az irodalompolitikai prűdéria hátráltatta ezen versek megnyitását a szélesebb értelmezői közösségnek, amely nehezen egyeztette össze a népképviselő magasztos poétikai (és politikai) szerepét a magánlét személyességének feltárásával és kitérülködésével. Nem hallgathatók el a személyes okok sem: a József Attila–Illyés–Kozmutza Flóra szerelmi történet, s annak nemcsak személyes konzekvenciái (Illyés és Flóra kárhoztatása József Attila tragédiájában), hanem befogadástörténeti következményei. József Attila Flóra-versei beleégtek az irodalmi emlékezetbe, nyelvezetükkel, metaforikájukkal, szerzőjük személyiségét interpretáló sajátos világukkal. Óhatatlanul megképződik az összehasonlítás. Noha a versek alakja, a szeretett nő ugyanaz, s az előhívott érzés, a szerelem a maga testi kívánságaiban és lelki megnyugvásaiban sem lehet lényegileg más, mégsem érdemes versenyeztetni a kétféle versvilágot, verseket. Más és más költői alkat, más és más emberi sors, más és más poétikai ideál formázta a műveket. S azt sem lehet elfeledni, az életben győztes költő folyamatos poétikai párbajt vívott a halott vesztessele, úgy, hogy nem győzhetett. Nem véletlen, hogy valóban nem írta le szerelme, felesége, Flóra nevét, amint mondta. (Pontosabban az 1981-es *Őszi vendéglátásban* olvasható Flóra neve, a Déry Tibornak szentelt vers azonban nem a szerelemről szól.) Persze az is tény, hogy a korábbi feleség, Muca (Juvancz Irma) neve sem szerepel, alakja is meglehetősen elmosódott.

² Halász Gábor: Az új Illyés, *Nyugat*, 1938/1.

Illyés szerelmes verseinek olvasását befolyásolták azok a sztereotípiák is, amelyek a szerelmes költőről szólnak. Ennek ad hangot a költő egyik monográfiája is: „Mámortalan vonzalom, érzelmi demokratizmus” – mondja a Flóra-szerelemről, s a *Külön világban* kötet (1939) szerelmes verseiről szólva: „Még szenvedélynek is aligha lehet nevezni, annyira az ész, az értelem uralta szerelem ez. Tudatosan, szinte programszerűen az. [...] A beteljesült szerelem a szorongató kérdések és aggályok közt csak időleges békét és boldogságot nyújthat, utána marad az űr és a lélek dermedtő magánya. Paradoxálisan válik az elérhetetlen elértté és az elért is végül idegen”.³ Persze meg kell jegyezni, hogy a másik monográfus, Tamás Attila a szerelmi tematika egyik darabjáról, a *Testvérekről* mint kiemelkedő műről írt.⁴

A *Szálló egek alatt* versei között tűnik fel először a szerelmi érzésnek az a sajátos megformálása, ami a korábbi nyugatos esztétizáló ábrázolástól markánsan eltér. A néhány szerelmes vers a költői alkat ritkán látható vonását villantja fel. Illyésnek a valósághoz kötődő versvilága olyan beszédmodot hívott elő, ami ugyan nem mentes az érzelmeiktől, de a beszélő személyességét, intim viszonyát jobbra elfedte. Ezzel együtt a harmadik kötet szerelmes versei mögött ott vannak a magánlét történései, az első feleség és a házasság is.

Az ide sorolható szövegek változatosságát a megjelenített élménytartalmak és a különböző formák adják meg. Az Illyés-versek beszédmódját ekkortájt a vallomások formák uralták. Az *Ajándék* is vallomás, de más módon szól, mint a hasonló beszédformát követő versek. Egy szerelmes éjszaka, egy boldog ölekezés élményéről szól, meglehetősen távolgátartással. A versszakok utolsó két sorát hosszas, kifejtő körülírások, hasonlatok vezetik föl. Az 1–2. és a 4–5. versszak utolsó részei a köszönetet fogalmazzák meg: 1. „köszönöm, hogy megtaláltalak”; 2.: „szerelmed / ne bánjad sose meg”; 4.: „játékom, díjam, büszkeségem / hogy fényesítelek”; 5.: „bár egy éjre vállalni a jövőt.” A vers centrális terében, a 3. szakaszban jelenik meg az egyébként másutt is sejtetett szerelmi aktus:

„Egy szót se szóltam, ajkaidra
nyomtam öt ujjamat
lefogni győztesen megindult
boldog sikolyodat:
őrizd egy életre, mit eztán
ad még e pillanat.”

A beteljesedésre nemcsak a női orgazmust sejtető „győztesen megindult / boldog sikolyodat” sor utal, hanem az azt követő boldogságélmény, s annak eufóriája, a pillanat életre szóló emléke. A szakasz ilyen centrális helyeit, s a kifejtettség különösségét is mutatja, hogy a szöveg első két előkészítő, felvezető strófáját ugyanaz a bevezető sor kezdi, mint majd a 4–5. versszakot kezdő első sor. A két mondat szemantikai utalásai is hasonló világot bontanak ki: „Tudom, mi szolgálának a jó szó”, illetve: „Tudom, szegénynek percnyi jókedv / örök vagyon lehet”. A messziről, a társadalmi lét valóságából érkező hasonlatok után következik csak a személyes létre utaló világ érzelmi elemeivel.

Az *Ajándék* sejtelmes módon írja le a kapcsolatot, annak tartalmát, jellegét:

„Szerelmem volt ez? Azt tudom csak,
hogy mi a meggyötört
szívnek a munka elbutító
két ocsmány napja közt
emberré válni s bár egy éjre
vállalni a jövőt.

³ Izsák József: *Illyés Gyula költői vilásképei*, Budapest, Szépirodalmi, 1982, 298., 300.

⁴ Tamás Attila: *Illyés Gyula*, Budapest, Akadémiai, 1989, 95–99.

Dől künn a hó, végy két harisnyát,
elmentem, dolgozom,
ha csengve felriaszt az óra,
derítsen kis dalom,
itt rögtönöztem, itt hagyom
az asztalon.”

„Szerelem volt ez?” – fogalmazódik meg az egyetlen, az elbeszélte tárgyra vonatkozó reflexió. S a kérdőjelet feloldani látszanak, mintegy válaszolva a kérdésre az azután következő mondatok, amelyek a lét kettősségét mutatják fel: az „elbutító munka” és az „emberré válni s bár egy éjre” egymásra vonatkoztatását, az emberi szükségletet, amely a lélekromboló munkából a testi kielégülésbe menekül.

Az utolsó versszak a „mellékdal”. A szöveg grammatikája, megváltozott hangneme, a beszélő hangsúlyozott személyessége elkülöníti ezt, s önálló szakasszá avatja. A távozó férfi figurája formálódik ki, aki jó tanácsokkal látja el az őt az éjszaka boldoggá tevő nőt, tehát egy kapcsolat történetének – amelynek a megszokott általánosságát a korábbi versszakok általánosságai is jelezték – ismert záró szakasza jelenik itt meg. S itt kapja meg a cím is az értelmezését. Az ajándék nem a nő által nyújtott testi kielégülés, hanem a vers, amely erről, a testi kielégülésről szól. Szellemes zárásaként a történetnek, a szerelmi kalandnak.

A személyesség eliminálása jellemzi (az egyébként elképzelhetően személyes fogantatású élményre épülő) *Házások* című verset. A megjelenített vershelyzet intim, az egymás karjaiban fekvő emberpár („halálisan összefonódva”), képe nyitja a verset. A cím által feloldott kontextusban egy szeretkező házaspár élethelyzete ez. Abban a tekintetben is, hogy a szöveg egy fel nem oldott konfliktusra, esetleg traumára utal:

„Felriadtam, kerestelek,
felriadtál karom között,
mily idegen arccal! szemed
mily riadalmat tükrözött?

Honnan jöttél? Mily borzadály
villant rám egy pillanatig?
egy más létből mily vád s talán
átkozódás is már, amíg

lassankint ez a gyermeki,
görcsös harag ám ellobog
és kisüt szád körül megint
asszonyi meleg mosolyod –”

A megszólító, magyarázatot kereső kérdés, a „máslet” a távolságot, az eltávolodást, a különlevést intonálja, szemben a pár testi intim helyzetével, egymás mellettségével, összefonódottságával („felriadtál karom között”). A vers nem értelmezi a „gyermeki görcsös harag” okát, mi váltotta ki az elalvás előtti indulatot, s mire utal a harag jelzője, a „gyermeki”.

A szöveg struktúrája, verssé formálása szerint nem is ez a lényeg, hanem a kiengesztelődés, a megjelenő „asszonyi meleg mosoly”. Amíg ugyanis a verskezdetet a szaggatottság, a kérdő mondatok talányossága intonálja, az ezt követő részt a kijelentések uralják. Elmaradnak a központozás jelei is, nem szakítják meg a szöveget, áradnak a szavak, ahogy a szerelem érzelmei és a szerelmi vágy. A pillanat alig rejtett történésének idejét a „mosolyod” utáni gondolatjel, a megszakításra, kihagyásra utaló grafikai elem írja le. Ezt

az időbeli szünetre és a történesek egymásutániságára utaló jelet majd a boldogság képei („fej fej mellett, halálosan összefonódva”) követik, a (felnőtt) olvasó képzetére bízva a feloldást. Sajátos illyési eljárás, ahogy megszakítja az intimitást, a vánkosba beleszótt kez-dőbetűk hasonlatával.

A szerelmi tematika legérdekesebb verse a *Testvérek*. A cím persze ellentmond a szö-vegnek, az abból kibomló tartalmaknak, történetnek. Hogy szerelmes versről van szó, azt mutatják a strófakezdő sorok is. Illyés az általa gyakran alkalmazott strófaszerkezetbe, a 8 soros versszakokba építve mondja el a történetet, amikor is a kezdő sorok nemcsak fel-vezetnek, hanem összekötik a „cselekményt” is. Ez a cselekvés az udvarlás, a vágyott nő megszerzése. Az udvarlás szövege a klasszikus szerelmi líra toposzaiból, vágyakozó szó-fordulataiból, kicsit mesterkéltné szóképeiből építkezik. S ugyanezt érzékelteti a strófazáró ismétlődő „Három nap néztem volna hallgatag / az egyiket, azután a másikat”. Az egyik és másik szemet, a két keblet és a két lábat:

„És lettem volna gyermek, gyermeked,
hogy, ha öllelek: úgy öleljelek.
Hogy mit szerelem csak sokára ad,
halljam már most vígasztaló szavad.
Fi a lánytestvért – úgy ölletelek,
ős vágy ízével enyhítve a bűnt,
így aludtam el – leghűbb kedvesed,
mire az első éjjel tovatűnt.”

A vers képei változatosak, némelyek metaforikusan telített leírások vagy ártatlan sejtetések, mások erős erotikával töltött utalások. A szem „árnyékos völgye”, a „pillák sűrű sása”, a csillagó szemben fickándozó halacszkák a nyugatos esztéticizmus szokványos, alluzív képei. A nő ruhája alól kisejlő két mell képe is idetartozhat. A mellbimbók („a csillagot, mely rajta szendereg”) metaforája viszi el a szöveget az erotika erősebb terébe. A harmadik szakasz felvezetésének, mely szerint a szerelmes beszélőnek elég lett volna csak „legeltetni, itatni szemem” trubadúros állítását ellentézi a női láb leírása. Hisz nemcsak a térd jelenik meg, hanem a szétnyíló női lábak metaforizált képei is. Ennek érzékiségét és a helyzet izgalmát mutatják az erre utaló állapothatározók („hivalgón mégis félszegen”), a vágy küzdelmét és (talán) a megoldását a szétnyílásra egymást biztató lábak nyitott erotikuma.

Az utolsó két szakasz nem látszik folytatni a történetet. A 4. szakasz betegség, fájdalom, halál szavai, képzetek elbizonytalanítják az első sorban leírtakat: a női testből áradó hőben, „tested fényiben / elültem volna hallgatag”. S még inkább más jelentéskört sugall az utolsó szakasz. Míközben ismétlődik az „öllelek, úgy öleljelek”, ennek semleges és/vagy erotikus jelentésével és hangulatával, az első sorban a „gyermek” és a harmadikban a „szerelem” oppozíciós viszonyban vannak. Talán erre vonatkozhat a „vígasztaló szavad”.

S noha az utolsó sor „megfejt” a történetet, hogy az első együtt töltött éjjelről van szó, annak vágyával, reményeivel, félelmeivel – és talán csalódásaival – a szöveg egy motívuma mégis kettős irányba viszi az értelmezést. A „fi a lánytestvért – úgy ölletelek” a vérfer-tőzés tiltott kapcsolatára utal, amint ezt a szöveg is sejteti: „ős vágy ízével enyhítve a bűnt”. A vers utolsó két szakaszának ellentmondó rendjébe persze akár beleillik ez az utalás is, a tartózkodást, a tiltást jelölve. A másik iránynak is lehet persze relevanciája, amikor az ős vágy bűne a testiség kínját, a kielégíthetetlen nemi vágyat és annak hófokát jelzi. A vers mindenestre az elalvás képével zárul, visszautalva („Így aludtam el”) a bibliai ős bűnre, a bűnbeesésre. S ez éppúgy jelentheti a szerelmi kielégülés atavisztikus élményét („ős vágy”), mint a sikertelenségét.

A *Testvérek* sajátos és érdekes szöveg. Jelenetése, explicit utalásai, alluzív sejtései, az udvarló nyelvezet egy szerelmi történet kellékei lehetnek. A cím azonban ennek ellentmondani látszik. Hacsak nem arra vonatkozik, ami az utolsó szakaszban felsejlik: az elementáris, s kielégületlen szerelmi vágy megszólaltatása a vers. Azé az érzése, amit csak az egymás iránt vonzó, de a tilalmat meg nem szegő testvérek érezhetnek.

A mozgalmal harmincas évek költészetét egy sokoldalú verseskötet zárja. A *Külön világban* (1939) – talán a cím is erre utal – arról a léthelyzetről szól, amelyet a Kozmutza Flóra iránti szerelem, s majd házasságuk formált meg. A világból való kiszakadtságról, egy teremtett magánlétről, az abba való elvonulásról, az abban történő feloldódásról. A Flóra-kapcsolatról, a szerelemről, s a házasság boldogságáról tanúskodik a legtöbb vers a kötetben. Ugyanakkor a másik meghatározó tematikus szál és motívum a válság, a semmi, az üresség érzete.

A *Külön világban* szerelmes verseit olvasva mindenkiben József Attila Flóra-versei villannak fel, s nem véletlenül. Flóra alakja már a *Hűtlen jövő* (1938) című kötetben is feltűnik. A *Dülö-úton* „kedvese”, akit a költő bevezet életébe, világába, ő. Az *Esős, de még enyhe...* verszárlatában feltűnő „Édes” szintén Flóra lehet, s a vers még a József Attila-időszakban keletkezhetett, amikor Flóra úgy döntött, mégis József Attila mellett kötelezi el magát. Erre utalhat ez a sor: „Isten veled Édes, félévig sütött, / leáldozik arcod hegyeim mögött”. S ehhez az időszakhoz tartozhat az *Éjjél után* is. A *Külön világban* szerelmes versei sem mind Flórához íródtak. Elmondása szerint a *Csend* és a *Hallgattam* még az első feleség iránti érzéseket tükrözi. A kötet többi szerelmi témájú versének műzsája viszont ő. A legszebbnek a kötetcím-adó verset tartotta.⁵

A *Külön világban* szerelmi ciklusába sorolt versek eltérően szólaltatják meg az ént és sajátos módon adnak hangot a te-nek. Jól érzékelhető ez a kötetcímadó versben is. A szöveget az én, s a férfi-beszéd uralja, az ő értelmezései, félelmei, megnyugvásai alkotják meg a két személy kapcsolatának értelmezhetőségét. Jelen van a másik, a nő is, beszédtelenül, szótlánul. Ez az aszimmetria (persze a biológiai és társadalmi szerepekből adódó történeti képződményként is) dominálja a versbeszédet is.

Az egyes versszakok eltérő érzelmeket és az érzés különböző rezonanciáit szólaltatják meg. A szerelem, a hódítás beteljesülését, sikerét, az új korszak kezdetét jelenti be az első. A második a létrejött kapcsolatot értelmezi, amint a következő kettő is, más és más módon. A harmadik egység az én múltjából, történetéből, annak társadalmi valóságából vett történetelemekkel érzékelteti e kapcsolat veszélyeztetettségét, míg a negyedik egy másik tartományból, az én személyes létéből, gyermekkori emlékeiből idézett jelenettel fejezi ki ugyanazt. A személyesség, az intimitás épp a szituáltság különböző formáiból adódóan más és más.

A vers a szerelmi győzelemről, a beteljesülésről szól, de ezt csak a diszkrét részletek intimitása tudatosítja. Az első versszakot záró két karóra képe, ahogy „egymást vidáman rábeszélve” susognak, az intim együttlét absztrahált, tárgyiasított képe. Ugyanabban a vershelyzetben (strófazárlatban) a következő versszak szív-képe más módon tárgyiasít:

„Fülelem, hogy a két szív, melyet
egy karban tartok, hogy felelget,
hogy békül, mióta egymáson
majd összetört – hogy egymásra találjon!”

A szituáció (itt is) intim, az egymáson, egymás mellett fekvő („egy karban tartok”) két test szívdobbanása modulálja a vallomást, amely visszaül a közelmúltra. Egyfelől a szerethezésre („hogy felelget, hogy békül”), illetve az azt megelőző múltra, a kapcsolat

⁵ Bodosi György: Aki olyan, mint az, *Magyar Szemle*, 2002 (magyarszemle.hu/cikk/aki_olyan_mint_az)

történetére („mióta egymáson majd összetört”). Az intimitás a vers záró versszakában új színt hoz:

„Nagy fényben alszom el. Álomban, úgy szeretlek,
multamba is már beeresztlek.
Gyermekkoromban
jársz fel-alá velem –, ha est közelget,
nevetve rántsz kézen anyámnak
hívó szavára, tán anyám vagy –
Ismerlek; mosolyodban
forgok, heverek, végre megnyugodtan.”

A szerelmi beteljesülés boldogsága, az azt követő álom képe hívja elő, a szövegben egyetlen előfordulásként, a „szeretlek” szót. Ez az első két sor, s benne az érzés megnevezésével, poétikusságában is eltér a szöveg egészének tárgyilagosabb, prózaibb megformáltságától. (Az elemző él a gyanúperrel, hogy kizökölt a szöveg, s engedett egy József Attila-i áthallásnak.) S az azután következő utalás, amikor is a szeretett nő képe rávetül az anyaképre is, a szerelmi érzés szublimációját teszi képszerűvé. Ily módon – a korábbi prózaibb vallomások után – a verszárlat líraibb, a szerelmi költészet képi tradícióinak jobban engedő formát teremtett.

A *Külön világban* című vers szövege vitathatatlanul a szerelmi hódításról beszél, s benne megjelenik a meghódított nő képe is. Ugyanakkor a szöveg nem egy helyén inkább a disszonancia érvényesül, mintsem az elért sikerből, a szerelmi beteljesülésből sugárzó harmónia. Könnyű lenne ezt a József Attila–Flóra történettel magyarázni, a pürrhoszi győzelem érzetét belelátni a vers világába. Meggondolandó értelmezési lehetőséget kínál Jean-Luc Marion, ahogy a szerelem erotikájának bizonyossá válásáról, a szeretőről, illetve a szerelmi kölcsönösség redukciójáról ír: „Mert a szerelem (szeretet) és a biztosíték nem lehetséges támpont és tét nélkül, nem képzelhető el nélkülüm és a kívülről érkező biztosítás utáni vágyam nélkül. Éppen ezért az erotikus redukció elengedhetetlen feltétele marad az egoá vonatkoztatottság. Inkább az a kérdés, hogy ez az ego mit képes vagy éppen nem képes észlelni az erotikus redukcióból. Mert ami ezt az egót illeti, a szeretet-szerelem egyelőre csak indirekt módon érintette őt meg, mintegy negatív módon, miközben valamilyen ellenszert igyekezett találni a hiábavalóság fenyegetésével szemben. A szeretet-szerelem itt még nem egyéb, mint a »Mire jó ez az egész?« kérdéssel szembeni védtelenségem és kiszolgáltatottságom elérhetetlen és feltételes korrelátuma. Az erotikus redukció ebben a formájában még nem teljes, a szeretet csak hiányként jelenik meg benne. Az áhított biztonság persze az erotikus redukción múlik, mégsem valósul meg teljesen, mert az ego nem érzi magát biztonságban; ez az ego ugyanis, aki híján van a biztonságnak, a szeretetet csakis hiányként éli meg. Az ego csak a hiábavalóság fenyegetésének hatására szánja rá magát az erotikus redukcióra. Csak azért kockáztatja meg ezt az ugrást, mert páni félelem fogja el, hogy valamiből »kimarad«. Vajon miből marad ki? Nyilván a szeretet által nyújtott biztonságból. Az ego csakis azért merészkedik a szerelem terepére, hogy megmenekülhessen, hogy ne vesszen el, hogy megszabadulhasson az önelvesztés fenyegető rémétől.”⁶

A Kozmutza Flórának leginkább tetsző vers szerelmes vers. De nem a szerelmi költészet kliséi szerint építkező vallomás. Sőt, azok látványos negligálása formálja a szöveget. Ez az alkotói szándék érezhető a bonyolult strófaszerkezetből is. A vallomást megtörik az eltérő hosszúságú sorok, s a szabálytalan rímelés. A beszéd is szabálytalan, olykor akadozik. Nem hihető, hogy ennyi verssel a háta mögött, egy ilyen kitüntetett alkalommal ne

⁶ Marion, Jean-Luc: *Az erotikus fenomenén. Hat meditáció* (ford. Szabó Zsigmond), Budapest, L'Harmattan, 2012, 97.

tudott volna Illyés szabályos, akár ódaian emelkedett stílusú, szövegű szerelmi vallomást írni. Inkább arról lehet szó – s erre utal a verskörnyezet is –, hogy a szöveg helyenkénti prózaisága, a formák olykori darabossága másfajta poétika igényében született. Más módon szólal meg ez a szöveg, mint a József Attila-i Flóra-versek. Az általa korábban kialakított, művelt prozódia, nyelviség folytatódik az új élménynek formát adó művekben.

Az előbbi verssel rokon hangon szólal meg az *Elérhetetlen*. A vers tárgya itt is a szerelmi beteljesülés („Itt aludt, / karomban boldogan”), de mint a cím is mondja: az elért elérhetlenné vált. A költői beszéd itt jobban szétválik az én és a te szólására. Oly módon, hogy noha a férfi beszél, de megszólaltatja a nőt is, legalábbis rávetíti azokat a gondokat, kételyeket, amelyek őt foglalkoztatták. Az egyetlen szövegegységbe foglalt vers szaggatott, vibráló vallomást idéz. Ezt érzékeltetik a félbemaradt mondatok, amelyek fájdalmas diskurzust imitálnak. S a vers végén a kiugró, széthúzott mondat-tagba foglalt jövőkép is cáfolatot kap, mintegy megmagyarázva a zaklatott belső beszéd indokát:

„Most van a próba elején,
csak szenvedése lesz enyém –
nem ő, ki fejemet
már mint előleget
úgy fogta kebelén –
mint majd ha munkát és virágot s gyermeket! –
Elégedetlenebb
sohasem voltam s ő szegény
elérhetlenebb.”

A *Külön világban* kötetben közzétett vallomások az illyési szerelmi líra sajátosságaként mutatják, ahogy a szerelmi érzés és a testi feloldódás intimitásába is beszivárog a bizonytalanság. Nemcsak az elnyert szerelem, a hódítás, s a viszonzottság kételye járja át ezeket a verseket, hanem az általános létbizonytalanság, amibe ez az érzés-érzelem-élmény is bevonódik. A szövegekben ugyanis a megosztódott alanyiságból a férfi kételyei, aggályai kapnak hangot, s legfeljebb ezek vetülnek rá az egyébként hangtalan másikra, a nőre. A Jean-Luc Marion által használt erotikus redukció fogalma arra a szemléletre, magatartásformára is vonatkozik, hogy a szerető minden intencionális irányulása viszonzatlan marad. Ha a szerelem realizálódik is a testi aktusban, s a vágyott személy szeretővé válik, az még nem biztosítja a szerető szeretettségét. S ebben a kapcsolatban csak az én szeretetigénye, szerelemvágya biztos, a viszonzás nem. Ilyen módon az az optimum, hogy a szerelem, s a szeretett személy megszabadítaná az ént a kételyeitől, a létezés bizonytalanságának érzetétől, egyáltalán nem biztos, hogy teljesül. Az én – szeretettségének bizonytalansága okán – életének értelmes optimalizálása a másik, a szeretett személy érzelmeinek esetlegességétől, s annak transzcendentalitásától függ: „Így tényleg biztonságban tudhatom magam, de ez a biztonság immár nem a léttel függ össze, meghaladja azt; közvetlenül egyedül a szeretetre/szerelemre vonatkozik. Mégpedig csakis az a szeretet/szerelem jöhet itt szóba, melyet én mint szerető mozgósítok, és nem az, melyet szeretett lényként a birtokomnak, a tulajdonomnak tekinthetnék. Eme másfajta bizonyosság már nem egy fennálló külvilágból, egy ontikus környezetből ér el engem, mely ismét csak a létemre, a létezőségekre utalna vissza, hanem egy sokkal intimebb milióból, mely közelebb van hozzám, mint én valaha is önmagamhoz. Ez a külső/belső dimenzió abban a gesztusban tárul fel számomra, ahogyan megválok mindenemtől (a felajánlott adományomtól), még önmagamtól is, hogy végre megbizonyosodhassak és megnyugodhassak: amit ebben a pillanatban cselekszem, az tényleg – szerelem. A szerelem aktusának a biztonsága itt már kizárólag magából, a csak önmagát szem előtt tartó és önmaga által megtörténő szerelemből fakad. Semmi egyébből.

Azt kapom a szerelemtől, amit vissza is áramoltatok belé: az átélés elevenségét. A biztonság abból fakad, hogy méltóvá váltam a szerető szerepére.”⁷

A Marion által leírt „erotikus redukció” konstellációjában – hogy tundiüllik az én nem birtokolhatja a másikat, a szeretett személyt a fizikai-testi „birtokbavétel” után sem, a szerelmi intenció tehát hiábavaló – bekövetkező létbizonytalanság érzete szép verseket szült. Az *Együtt aludtál* azt az érzést és tragikussá formált világszemléletet szóalaltja meg, amely képes széteszlatni a vágy beteljesülésén érzett örömet is. Ez a vers kiszélesíti a szerelmi lét értelmezését, elveszíti a személyhez kötöttségét. Az „Együtt aludtál – tudod még kivel?” felütése arra a bizonytalanságra utal, amit a szerelem/szeretkezés nem tud eliminálni, ellenkezőleg, a kijózanodás előhívja a tudat mélyébe szorított kétségeket. Ez a kétség érzékelhető a vers szövegének első egységeiben, ahogy az érzéki lét (a szeretkezés, a hajnalból kikelő élet, s amikor „káprázóan ragyog / a férfi kor”) betölti a pillanatot, amit aztán szétfoszlatnak az „elfeledett hatalmak, baljós árnyak”. Ezek azonban nem fogalmazódnak meg, az esetlegesség szintjén („nem lepne meg”) jelenik meg egy utalás Ödipusz- király ös-bűnére. Ez viszont csak sejtetés, a lélek, a szív mitikus mélységeiben lapuló bűnökre vonatkozó irodalmi, pszichoanalitikus rájátszás. A bűnök feltárásának kísérlete izgalmas diszkusszióban, önmegszólításokban performálódik:

„Mit rejtegetsz te – örökre kapott
szíved alján mily nyirkos bűn lapul?
Hogy ott él, te is csak arról tudod,
hogy rejted és ha majd
felelni kell, csak állsz majd szótlantul...”

Csak állsz – fény csikland könnyes arcodon
s az ártatlanok sikolyaival
csak sírsz és sírsz és integetsz vakon
s tán mégis boldogan,
hogy utat lelhet lám a férfijaj,

hogy van okod és méltó zengened!
és megátkozod ezt a földet itt,
amely anyád volt, aztán kivetett
karjából és soha
nem fedte néked fel a titkait...”

Az idézett rész két meghatározó motívuma a „rejtegetsz” és a „titkait”. Ez a szöveg ugyanis – mint valami önanalízis – megpróbálja feltárni a „nyirkos bűnt”. A bűn mibenléte – azon túl, hogy visszataszító, „nyirkos” – azonban nem mutatkozik meg. Létezéséről („hogy él”) csak az a bizonyosság, hogy rejtőzik. Mégpedig a beszélő tudatosságában, aki nemcsak a bűnben bizonyos, hanem az azt követő felelősségre vonásban, s a büntetésben is. A „csak állsz majd szótlantul” a perről tudósít, prejudikálva a vallomás képtelenségét, amit jelez a hiány, a befejezetlenség központozása is.

A vers bűn-képzete, tárgyalási situációja persze ismerős toposz. A karkai per léthelyzete jelenik meg személyesített általánosságban. Azáltal személyes, ahogy az én a humanizált reakcióit („csak állsz”, „csak sírsz és sírsz és integetsz vakon”) önmagára vonatkoztatja. S ugyanakkor általános is, hisz az „ember” bűnhődik valami – talán – elkövetett bűn miatt, a személy ezt az ősbűnt érzi át, s szenved, s majd feloldódik. A szöveg azonban csak

⁷ Uo., 102.

rejtjelezi az utat lelő „férfijajt”, aminek kimondására „van okod és méltó zengened”. A szöveg kettőssége, az élet intenzitása és az árnyékos múltba vesző bűn megengedi a bűn felismerését megszólaltató „férfijaj” értelmezésében a lefojtott nemiséget, ami a szerelemben/szeretkezésben projektálódik. Azt az elfojtást, ami a gyermekkorban fogant. Abban az ősiségben, amit a megátkozott „föld” szimbolizálhat, amit egyébként a szöveg azonosít az anyával („amely anyád volt”). Ebből a világból szakadt ki az én/ember úgy, hogy ez az ős-titok – és ős-bűn – soha nem tárult fel számára. Az „együttalvás”, a szeretkezés „bűnös titka” ezért hívta elő a létbizonyosság és a lét értelmezhetőségének kételyeit.

Az *Együtt aludtál a Külön világban* kötet legkiválóbb darabja. Megszólal benne az ekkori versvilág meghatározó motívuma, a szerelem „redukcionalitása”, de több is annál. S több a korábbiakban látott, válságérzetet kifejező műveknél is. Alapvetően azért, hogy a karkai abszurd lét és a jungi mélypszichológia kulturális kontextusában és metaforikája által meghatározott szövegtérben jelenik meg az én személytelenül személyes vallomása. Ez a vallomás – az ide sorolható más versekhez képest – strukturáltabb, poétikusabb formát ölt. Az énré irányuló beszéd zaklatottsága (szóismétlések, megszakítások, megválaszolatlan kérdések) performálja egyfelől, másrészt viszont az Illyés által kedvelt ötsoros strófászerkezet nélküli azokat a látványos formákat (nagyon eltérő szótagszámokkal), amelyek más művekben gyakran megtörik a szöveg egységét.

A szerelem – s az emberi lét – kettős osztatát, mint amit a *Külön világban* és az *Együtt aludtál* reprezentál, a versek többsége nem követi. Inkább az érzés személyes dimenzióit szólaltatják meg (*Tépi a zsebkendőt, Nincs mit panaszkodnom*). A *Dicsőség csábít* alaphelyzete a költői hírnév mint a szerelmes nő (feleség) fejére helyezett triumf (ahogy azt Kozmutza Flóra vallomásából is ismerjük) kétes dicsőségét viseli.

A szerelmi tematikába olykor beleolvadva, olykor önálló affirmációban, a kötet hangsúlyos motívuma a válságérzet, s az ezt reflektáló párbeszéd az Úrral, Istennel. A *Rend a romokban* általános válságérzetét folytatja a *Lámpa lehull*. A szinte klasszikus (4 soros, 7-es szótagszámú) strófaiba öltöztetve az én-hez kapcsolódóan fogalmazódik meg a világ szétesettségének élménye. Nem a „Minden Egész” törik el, csak a ház omlik le darabonként, és a „szív rőten dadogja, / menekülj”. Azaz a pusztulás tárgyiasul, még akkor is, ha az én perspektívájából, a személyesség interpretatív formáiban jelenik meg. A világ elhagyása, a kimondhatatlansága a tájban és az azzal párhuzamos poézisben is megmutatkozik:

„Elhányt ruhaként hegy, tó,
gyapjas erdők a földön –
Várják, mit ejtek el még.
Emlékszem; így vetkőzöm.

Anyám volt? Szeretóm volt?
A bú csak számon járkál,
elszáll – szobornak így hagy
ebemmel kő bokámnál.”

A „levetkőzött” táj- és természetképek a világból való kivonulást sejtetik, amint a kérdőjelekbe vont „anyám”, „szeretóm” is a személyes lét elhagyását, de legalábbis elbizonytalanítását idézik fel. Ezek az emberi viszonylatok persze egyúttal (örök) lírai témák, toposzok is. A verszáró ironikus kép, a szobor (a hú ebbel a bokánál) a személy és az általa megszemélyesített (poétikai) világ kővé válását egy anakronisztikus és ízléstelen szoborban testesíti meg.

Más formában, más artikulációban jelenik meg a kiüresedés, a magány érzete a *Hiába vártam...* soraiban. A magány, a hiábavaló várakozás érzése a beszédet megnyújtó sajátos enjambement-okban jelenik meg:

„Istenre vártam? Az az arc
ha lobban, mécsként lebben
felém s tán jelt ad: erre tarts –
De nem gyúlt fel az estben.

Egyedül aludtam. Anyám
ölére emlékeztem.
Hazám volt, nem fáj a magány,
amelybe visszaestem.”

Az „Istenre vártam?” kérdése egy lehetséges bizonyossági pontot jelölne meg, de a „mécs nem gyúlt fel az estben”. Isten meg nem mutatkozásának modernista toposza itt csak abban a lírai helyzetben kap jelentést, hogy vele ellentétet képeznek az összekacsintó csillagok. A magány itt nem a szótlán Istenhez kapcsolható ontológiai magány, hanem az a társtalanság, amit a nő öl princípiuma hív elő. S még inkább az anyaölét, annak analitikus szimbolikájával, s a védelmet sugalló metaforizációjával.

Illyés ekkori szerelmi költészetéről szólva a téma különböző aspektusait olykor radikálisan eltérő szemlélettel, poétikai instrumentalitással megszólaltató művek közül ki kell emelnünk még egyet. A *Könnyező* a vesztés szerelmi és (poétikai) rivális alakját örökíti meg, mély emberséggel. A József Attila-életrajzból ismert és Illyés által is megörökített szituáció, amikor a Sziesztából Szárszóra készülő költő némán sír, könnyezik. Az utolsó találkozás jelenetei ezek, amikor az egykori barát vigasztalja a(z általa is) legyőzött, a vereséget már régen elkönyvelő, azt bámulatos poétikai formákban (*Kész a leltár, Egy költőről*) megszólaltató költőtársat. A *Könnyező* rá is játszik a kiegyensúlyozott strófékkal, klaszszikus verssorokkal (páros rímű 8-as sorok) erre a letisztult versbeszédre. Szép sorokban, szép emberi gesztusokban örökítődik meg a költőtárs széttört világa, emberi tartásának fokozatos lecupaszodása:

„Mondhattam, hogy ki szereti.
Remény sem kellett már neki.
Bólintott, hogy mindent köszön.
Mint dőlt edényből, dőlt a könnyű.”

A *Külön világban* kötet versvilágát a szerelmi tematika uralja, s teszi izgalmassá a harmincas évek végi költészetet. Az Illyés szerelmi líráját számba vevő (részletesebb) tanulmány a bonyolultabb szemléletű, s a kor poétikai irányaiba belesimuló, de azoktól el is térő, az érzés-érzelem-test sokszínűségét megszólaltató művek mellé odahelyezheti azokat a darabokat is, amelyek a szerelem önfeledt világát, s harmonikus poétikumát ábrázolják (*Szeresd, ne kérdezd, Könnyű*).

Érdekes, érzéletes, szép versek tanúsítják, a kora férfikor szerelmi lírájában Illyés megtalálta az intimitás poétikai nyelvét. Már ezért is érdemes műveinek újraolvasása.

Illyés feleségeiről

Illyés első felesége Juvancz Irma, becenevén Muca (1908–1945). Az 1929. január 19-i naplóbejegyzés a szerelmi kapcsolat kezdetéről beszél. Erről tanúskodik az ügyetlen csók jelenete, amint Illyés udvarló vallomása is: „Elmondom neki, hogy nagyon komolyan fogom fel a szerelmet, vagyis nem lehet szó kalandról, hanem csakis egész életre szóló kapcsolatról. Anyámra gondolok. Lelkem mélyén megállapítom, hogy családi helyzete:

apja-anyja tanár (apja matematikára tanított), nagyapja orvos, mindez erősen hat rám, parasztok és cselédek fiára. Beszélek neki erről, ő semmit sem ért belőle, és a származásomról mondottakat igen nevetségesnek találja”.⁸ A vallomásból kitűnik a társadalmi felemelkedés vágya (a Juvancz család társadalmi státusának hatása) és a két fiatal világnak különbözősége is.

1931. május elején feleségül ment Illyéshez, s 1938. november 2-ig voltak házasok. Feleségéről, eltérő alkatukról, egy későbbi feljegyzésében úgy szól a költő, hogy a házasságuk nem volt boldogtalan, de a felesége „nem volt nekivaló”.

Illyés Kozmutza Flórával 1936. október 16-án ismerkedett meg. Kapcsolatuk 1937. kora nyarán szerelemmé vált. (A *Dülő-út* azt sejteti, szerelmi viszonyra). A *Nyugat* 1937. szeptemberi számában megjelent *Te is meghalnál, Arccal le is mintha a szerelem beteljesüléséről adna hírt. Kapcsolatukat ugyanakkor titkolni kellett – Illyés noha külön élt már első feleségétől, de még nős volt, másrészt József Attila miatt is –, s csak József Attila halála után válhatott az szorosabbá. 1939-ben házasodtak össze.*

Kozmutza Flóra (1905–1995) jómódú polgári család gyermeke (apja ítélőtáblai albíró). Orvos szeretett volna lenni, de pszichológus, gyógypedagógus végzettséget szerzett. Tanult a Sorbonne-on is két évet, s itt írta meg bölcsészdoktori disszertációját. 1936–1940 között Szondi Lipót munkatársa volt. Szondi sorselemzés elméletének gyakorlati alkalmazását végezték el férjével falusi gyerekek mentális- és ösztönvizsgálatával. A *Lélek és kenyér* (1939) címmel megjelent szociográfia végén négy „ösztönprofil” olvasható – Szondi elméletének illusztrációjaként. Az egyik Babitsé, a másik Illyésé.

Illyés feleségként 1953-tól publikációiban, hivatali tevékenységében (az egykori tanára, Bárczi Gusztáv nevét felvevő gyógypedagógiai főiskola főigazgatójaként) Illyés Gyuláné néven szerepelt. Férje életének és munkáinak gondozója volt. Gondozta a hagyatékot is, lektorálta és kiadta naplóját. Illyés egy 1943. november 18-i feljegyzésében olvasható az a rövid szöveg, amely a két nagy szerelmet, Orosz Annát (a fiatal korból) és Flórát (a férfikorból) összekapcsolja: „Micsoda képtelen barbárság, hogy csupán azért, mert egy a nevük, e mindazt a virágszirmot, a szirmoknak mindazt az üdeségét, illatát, ami egykor Orosz Anna volt, azonosítsam azzal a bizonyára hasznos és egészséges terméssel, ami most Anna lehet. Ez a most harminchét-harmincnyolc éves termés-Anna is távol él tőlem (Párizsban), éppoly messze, mint az a másik, aki az időben távolodott el. Még annyi kapocs sincs köztük, hogy egyik a másikának a folytatása. A fiatal Anna jobban bírja az időt, mint az, aki később a nevét örökölte.

De Flórában az a szép, hogy állandóan együtt van benne mindaz, ami valaha volt. A múlt héten kaptam meg azt, ami volt kisiskolás korában. Mellettem él, velem fog meghalni. Ezt sose hálálhatom meg neki.”⁹

⁸ Illyés Gyula: *Naplójegyzetek*, Budapest, Szépirodalmi, 1986.

⁹ Uo., 303.

HÁZTARTÁSI BABÉR

Szlukovényi Katalin: *álmkonyha*

Megszokhattuk, hogy a verseskötetek első költeménye rendszerint kiemelt szerepet játszik: megadja a könyv alaphangját, felmutatja a domináns megszólalásmódot, jelzi az uralkodó stílust, fölveti a kötetegész fő problematikáit, kapcsolódásokat rajzol ki más szövegekhez vagy szerzőkhöz és így tovább. Szlukovényi Katalin harmadik verseskötetében mégis a könyv vége felé szerepel az a szöveg, amely leginkább betölti ezt a funkciót. A *Reggeli józanságot* célszerű teljes egészében idézni: „Ha nem unná, elmondanám ezt néked: / mikor egy hétfő reggel arra ébred / az ember, hogy kész, pont ennyi az élet, / minden rendben: vekker, reggeli, széklet, / most már, ami volt, mindig az lesz végleg, / világos minden vonatkozó képlet: / még hátravan úgy harminc aktív évéd, / és működik, csak monoton, de tényleg / helyére kattant minden apró részlet, / és takarékra letekerve égnek / a domesztikált lángok – szóval, érted, / elkezdheted végre ezt az egészet” (77.). A magyar költészet egyik legnagyobb versére, Kosztolányi *Hajnali részegségére* rájátszó szöveg mintegy magába gyűjti a kötet összes többi versének tapasztalatait, és összegzi azok alapvető érzületét. A beérkezett-ség dilemmáiról van itt szó, a minden rendben van alapélményéről, amely ugyanakkor elválaszthatatlanul együtt jár a *rendkívüliség* hiányával. Ezt a kettősséget Szlukovényi nem cifrázza túl, valóban józan marad. Nincs már itt égi bál, a hétköznapi élet fölött váratlanul feltündöklő transzcendencia, mint Kosztolányinál, és ehhez mérten Szlukovényi verse jóval rövidebb és tárgyilagosabb is, mint a nagy elődé. Ahogy annak sziporkázó, változatos rímelését is monotóniára cseréli: így kerül el, hogy a virtuóz, csengő-bongó, a képeket pazarlóan szóró versbeszéd mintegy visszacsempéssze a rendkívüliséget a mindennapiságról diszkrét panasszal hírt adó szövegbe. Hogy ne a költészet vegye át szinte titkon annak az égnek a szerepét, amelyben – a kérdésfeltevését tekintve rokon másik Kosztolányi-vers, a *Boldog, szomorú dal* szóhasználatával – már nincs otthon az, aki itthon van e világban.

Inkább szolidan nyugtalan, mint kétségbeesett ez a számvetés, és nagyon jellemző Szlukovényira a verset átható fanyar ironia. Ez a konszolidált midlife crisis uralkodik az egész kötetben. Hol szomorkásan, viccesen, önironikusan szólnak a versek, hol kiegyensúlyozottan, örömtelen és bizakodva, elvégre a beérkezetttséghez az is hozzátartozik, hogy lehet élni, az ember elért ezt-azt, így „elkezdheted végre ezt az egészet”, ahogy az imént idézett vers – ironikus módon persze záró – sora mondja. Ugyanakkor Szlukovényi költői alkatahoz szorosan hozzátartozik, hogy ezeket a dilemmákat a költői hagyományhoz kapcsolódva, azt követve, folytatva vagy azzal vitatkozva, azt kérdőre vonva tárgyalja. Beszédes módon a *Reggeli józanság* a *Tanulni kell* című ciklus első verse, ami így Nemes Nagy Ágnesre is utalva

Jelenkor Kiadó
Budapest, 2020
96 oldal, 1699 Ft

jelzi, hogy alapvetően a nyugatos-újholdas költészet áll közel Szlukovényihoz, de a kötetben megidéződik mások mellett József Attila és Arany János, a közvetlen mester szerepében pedig Ferencz Győző. Már ebből a hagyománykövetésből is fakad a kötet magabiztosan kézben tartott formakultúrája, a megformáltság állandó igénye. Aminek szemléleti megfelelője, hogy a forma, a megformáltság nem engedi szétfolyni, elformátlanodni a versekben feldolgozott tapasztalatokat, azok mindvégig megfoghatók maradnak, ami világosságot, érthetőséget kölcsönöz a kötetnek. Ehhez társul Szlukovényi visszafogott személyessége, amely mentes a kitárulkozás harsány gesztusaitól, de közvetlenül vagy közvetve sok mindent elmond magáról, az *álmkonyha* alapvetően alanyi költészet. A nyugatos-újholdas költői hagyomány, a formakultúra, a tárgyias személyesség, az értelmi világosság Szlukovényit olyan pályatársaival rokonítja, mint Rakovszky Zsuzsa, Tóth Krisztina, Mesterházi Mónika vagy Szabó T. Anna, ami pedig költészetének igazán jellegadó vonása, az a hétköznapiság önironikus megverselése.

Hétköznapiságból pedig valóban nincs hiánya a kötetben. Olyan középosztálybeli negyvenes nő alakja rajzolódik ki belőle, akinek van férje, lakása, a szabadúszás mellett idővel munkahelye, jógázni és úszni jár, villamosra és metróra száll, néha nosztalgiazik, máskor kifut minden időből és kapkod, olykor férjével utazgat, de ilyenkor is hajlamos elővenni a munkát, szereti a macskákat, olvas, képtárakba jár, van, hogy megcsapja a betegség szele, egyre több ismerőse hal meg, előfordul, hogy kicsúszik a lába alól a talaj, de ha kell, robotüzemmódba kapcsol, kezdi észrevenni magán az öregedés jeleit, de még bőven vitális, mos, főz, takarít, szeret otthon lenni, noha a világban is nyitott szemmel jár-kelel, kiábrándítja a politika, sokat gürcöl, elkötelezett, de bizonytalan a szellemi munkájában, ám hasonló helyzetű barátaival meg tudja beszélni a megszokott keserveket és örömeiket. A versekben megszólaltatott élethelyzetek tehát bőségesen kínálnak lehetőséget az azonosulásra, a kötet friss hangja remekül befogadhatóvá teszi a szövegeket, aki pedig inkább kívülről figyeli a vers beszélőjének ügyes-bajos dolgait, abban is hamar rokonszenv támadhat iránta. Minden adva van tehát, hogy az *álmkonyha* sikeres verseskötet legyen.

A sikernek egyúttal megvan az esztétikai fedezete is. Szlukovényi akkor a legjobb, amikor egy hétköznapi élethelyzet során elcsípett látványra építi fel a verset. Az érzékeny szemmel észrevett körülmények aprólékos leírása különös megfeleléseket, hasonlóságokat vagy épp eltéréseket mutat a költői én élethelyzeteivel, a párhuzamok kibontása pedig lehetővé teszi az emberi kapcsolatok, dilemmák, kérdések jobb megértését, egyáltalán a velük való számvetést. A verseket az teszi izgalmassá, hogy nem fejtik ki mindenestül a párhuzamokat, teret hagyva a különböző következtetéseknek. Például az *Összhang* című vers is az utcán megpillantott jelenetet meséli el a másoknak, egy építkezésen dolgozó daru két munkásának összehangolt tevékenységét ecsetelve. A versben csúcsra van járva Szlukovényi egyik jellegzetes eszköze, a hosszúmondat, amely látszólag vég nélkül kígyózik, mégis mederben tartja a verstechnika („a háztetőn / törmelékkal telepakolt csille odafönn / végigfutott a sínen, majd megtorpant / a homlokzaton éppen túl, a járda fölött / egy lélegzet-visszafojtott pillanatra, / aztán elindult felfelé, vigyázva, de mégis / jó ütemben, az összeszorított, brutális / vasmarokban több mázsa apró, szürke kő” – 22.). A daruval végzett munka mintázata össze-összecseng egy szerelmi kapcsolattal, sőt, a vers későbbi sorai egyenesen a szexuális aktusra játszanak rá, de hogy pontosan mit világít meg az elkapott látvány a költői én szerelmi kapcsolatában, azt a vers diszkrétan elhallgatja. A munkások között meglévő összhangnak a szerelmesek közötti hiányát? Vagy épp a meglétét? Akárhogy is, szellemes az az irónia, hogy egy cseppet sem romantikus élethelyzet kínál analógiát a szerelmi viszony megítélésére. Máskor, a *Nagy mosás* című versben a száradó ruhák látványa mutat meg valamit a kapcsolatból (az összeszokottságot? vagy épp a rutinná szürkületét?): „ott lógnak rendre összes bűneink: / hétköznapiok megszürcült fehéreneműi, / a mandzsettán virító vörösborfolt, / amely sokadik mosásra sem jön ki, / kiszakadt nadrág, térdből le kellett vágni, /

a gyorsan bűdösödő pizsamák” (19.). Máskülönb is azok a kötet legjobb versei, amelyekben a látvány vagy egy kép szilárd és valós alapot biztosít a hétköznapiakban felderengő vagy nyíltan felbukkanó dilemmák költői megfogalmazásához. Milyen szépen elmés és kifejező például a vágy megbicsaklása ellenére az akarat meglétét kinyilvánító vers, a *Meddig nyúl a nyúl?* képhasználata: „Még mindig / akarom, amire vágytam, de már nem a vágy hajt, csak a tudat, / igába fogott páros plüssnyulak / csüggeszítik fejüket a kirakatban” (11.). (A kép távolról akár a lélekre és annak képességeire alkalmazott platóni szárnyas fogat hasonlatát is felidézheti ironikusan.)

Más versekben a látvány, az érzéki jelleg a pillanat finom megragadását teszi lehetővé. Ezekben a szövegekben a hétköznapiságban felfedezhető különleges vagy akár csak érdekes momentumok, helyzetek, a megszokottságból kiszakadás pillanatai jutnak szóhoz. Szép például a *Filledt erózió* zárata. A vers egy badacsonyi kirándulást idéz fel, és bár sokáig úgy tűnik, a más versekben is megszokott megfelelés áll a középpontban, vagyis a heves földtörténeti események után kialakuló állóvíz, a Balaton és a nyugvóponthoz érkező szerelem közötti párhuzam, a beszélő végül elengedi az analógiát, és a következtetések levonása helyett átadja magát a szubtilis érzéki megfigyelésnek: „végül csak komótosan / figyeltem, fészkeről a gólya: már nem az erdőt / és nem is a fát láttam, hanem a levelek / fonákján ezüstösen áramló szelet” (8.). De figyelemre méltó a személyességet a puszta megfigyelésre visszametsző *Metrólejárát* három rövid sora is: „Szűk szembeszélnék / feszülő szitakötő / sodródik hátra” (51.).

Amikor hiányzik a képiség, vagy a felhasznált kép elcsépelet, általában zátonyra is fut a vers. Például a *Nincs mit tenni* címűben: „Caplatunk a nagy bűdös semmibe / kifeszített, keskeny és véges pallón / a születés és a halál között, / s bármikor random leeshetünk róla, / mit számít hát, ha épp most itt vagyunk?” (84.) Ez a strófa az ember fülét is bántja, és üresnek, elkoptatottnak, szervetlennek, odacibálnak tűnik a megfogalmazott dilemma. Sokkal sikeresebb megoldás, amikor szintén egy véletlenül észrevett dolog tár fel váratlanul egy egzisztenciális összefüggést, életigazságot, mint az épp az imént idézett vers előtt szereplő szövegben, ahol egy tanszéki iroda falán megpillantott elsárgult fotó, a rajta szereplő ismeretlen irodalmár, egy bizonyos Frank Raymond Leavis szembeesíti a költőt ént a hírnév ingatagságával. Sajnos ezt a fajta spontaneitást nélkülözik a kötet politikainak nevezhető versei, amelyek gondolatilag nagyon egyszerűek (= minden rossz), és kimerülnek egy-egy ötlet kiaknázásában. Így az *Urna* című versben, ahol a címadó motívum a szavazatok gyűjtőhelye mellett metaforikusan mint a demokrácia halotti edénye tűnik föl, amit az sem ment meg, hogy a vers Petri *Hogy elérjek a napsütötte sávig* című versének retorikájára játszik rá. Jóval differenciáltabb lehetne a politikai líra a *Cicatrix* című versben, amely a macska és a szeretet egymást dialektikusan megvilágító kapcsolatát bontja ki eredeti módon, ha nem került volna ki a kötetközlésből az az ajánlás, amely az eredeti, épp a *Jelenkorban* való megjelenéskor még megvolt: „Mészáros Lőrincnek”. Ehelyett most be kell érünk egy másik gyengébb megoldással a *Nagy harci helyzet* című versben: „A bútorokon, a tévében: por és kamu” (18.). A szójáték nem a Szlukovényi-líra erős oldala, ahogy a vers folytatása is hagy kívánnivalót maga után: „A franciaágy bevetésre kész. / Megadom magam, ha kívánod”. Ez az incselkedő, máskor szinte hengegő erotika („örizzük szorgosan az otthon melegét, / akár a Vesta-papnők, habár pont nem szüzek” – 15.) meglehetősen vérszegény. Forma, fegyelmezettség és visszafogott személyesség ide vagy oda, nagyon kíváncsi lennék arra a Szlukovényi-versre, amelyben a szenvedély szétfeszíti a kereteket. Ám a kötet szerelmes versei összességében így is nagyon frappánsak, ötletesek, kedvesek és viccesek, és külön érdekességük, hogy benne a másikat általában nem látjuk, hanem halljuk: ez már eredeti diszkrécio.

A kötetből kirajzolódó alaknak van egy olyan vonása, amely a szerkesztő által jó ér-zékkel a könyv végére helyezett versekben domborodik ki igazán. Mégpedig az, hogy

alapvetően irodalmárként tevékenykedik, ír, tanít, szerkeszt, jóllehet néhány vers fényében egy ideig vagy párhuzamosan irodai munkát végez. A bölcsészletet középpontba állító versek alighanem azoknak beszédesek igazán, akik maguk is ehhez a közegehez tartoznak, de a „kívülálló” számára sem feltétlenül távoliak vagy idegenek, főleg mivel a kötet végére érve már azonosulhattak annyira a beszélővel, hogy e vonásaival is tudjanak mit kezdeni. Mindenesetre a szcénát ismerők dörzsölhetik a tenyerüket, amikor egy-egy irodalmi estről vagy az azokat követő jellegzetes informális eszmecserekről, a közegehez tartozó bizonytalanságokról, pletykákról, összetartozásról olvasnak. Telitalálat például a *Két kötetbemutató* első része: „Pulikutya a mennyországban: / amikor végre egybetereli / a sok szertebirkát, / akit szeret, akiért felelős. / Olyan jó, mikor mind egy kupacon. / Leül. Farkat csóvál. Sütkérezik” (66.).

Az irodalmi szcéna előtérbe állításának belső vetülete a versírás dilemmája, a költői szerepeknek és a költészet lehetőségességének kérdése. Szerencsére Szlukovényi ezt is képes kellő könnyedséggel és iróniával kezelni. Nem kell mindig nagyot szólania egy versnek, nem muszáj mindig összekapcsolni és értelmezni az ember elé kerülő dolgokat, és ha nincs is haszna egy versnek, az erről a haszontalanságról szóló vers is megmutathat épp annyit, ami már elég egy-egy élmény, emlék, érzéklet, történet mégiscsak értelmes fölvilantásához. Ahogy a *Gyalog a központi okmányirodába* című vers esetében is (Szlukovényi nagyon jó a címadásban, a cím szinte mindig hozzátesz a vershez): „Ó, gyermekkorom panelőszerei! / Beleandalodnék ebbe a versbe, / úgyszincs jobb dolgom, de nem engedi / a tudat, hogy ennek sincsen értelme, // hisz olyan mindegy, hogyan sikerül, / úgysem használ ez se nekem, se másnak. / Egy fázós törpetacskó kikerül. / És itt most hiányzik egy frappáns zárlat” (50.). Ezzel együtt a kötet nagyon is számol azzal, hogy a hétköznapi élet nemcsak a versek éltető közege lehet, hanem a költészet kerékkötője is. Ezt legjobban az *Alant* című vers jeleníti meg: „Fölvennem a lantot, de nincsen / szabad kezem, a cekkerek / lehúzzák, jobbról ráncigálja / a kutya, balról a gyerek”. Vagy később páratlan tömörséggel: „Oly rég kijelölve a pálya: / a levesbe kell a babér” (86. sk.). Persze az is árulkodó, hogy a hétköznapi banalitásokból Szlukovényinál nem lesz egzisztenciálisan megrendítő költészet. Nála például a főzéshez pucolt répa egyszerűen répa marad (lásd a *Nárcisz* című verset), míg például Rakovszkynál az élet megfejthetlenségének és a boldogság elillanásának szimbóluma lesz („Míg vágom a répát, minden szeletét át- / meg át szurkálja a fény, / [...] / mintha kusza írás, holt nyelven, amit más / még megfejthetne – de én?...” – *A szomorú feleség*).

Ám szerencsére Szlukovényi ki tudja menteni a babért a levesből, és ha nem is lesz belőle koszorú, ott van a tányér szélén. Látható, ahogy a költészet is láthatóvá tudja tenni a hétköznapiakat, a beérkezetség tanácstalan biztonságát és talányos meglepetéseit. Ez a nagyon szerethető, hol szomorú, hol derűs, az illúziókkal leszámoló, de kiegyensúlyozott, a legjobb pillanataiban önfeláldozó önironikus, a „nagy” lírától idegenkedő, ám annak közelében tanyázó költészet nagyon időszerű, és ha a fiatalabbak gyakran kísérletezőbb, homályosabb és formátlanabb líráját nézzük, már most van benne valami klasszikus.

A RÉGI ÉS AZ ÚJ EGYMÁSRA RÉTEGZŐDÉSE

Sándor Iván: Amit a szél susog

Sándor Iván *Amit a szél susog* című kötete különleges kiadás, hiszen a szerző kilencvenedik születésnapjára időzítve jelentette meg a Magvető Kiadó még márciusban. Az ünnepi alkalomhoz méltóan szemet gyönyörködtető könyvvel van dolgunk: a borítón Caspar David Friedrich híres festménye, a *Vándor a ködtenger felett* szerepel. A Magvető egyébként is ritkán okoz csalódást, ha borítótervekről van szó, de Sándor Iván „születésnap ajándéka” különösen esztétikus. A vándor hátulról látható alakja, amint az alatta elterülő ködbe burkolózó tájat szemléli, nagyon pontos összhangban van a regény főhősének élethelyzetével, szemlélődő, térben és időben nagy utakat bejáró pozíciójával.

A könyv főszereplője Z., az idős író, aki különös utazásra indul, hogy meglátogassa múltjának legfontosabb helyszíneit. Útja Budapestről indul a hetes busszal, először Athénba, majd Párizsba és Bécsbe látogat, hogy végül visszatérjen a zuglói szülői házhoz. Hazatérve regényírásba fog, azt a regényt kezdi el írni egyes szám első személyben, amelyet az olvasó a kezében tart. Utazása során nemcsak saját múltját, de a huszadik századi Európa történelmét – vagy legalábbis annak egy jelentős szeletét – is bejárja, felidézi. Z. sosem marad kíséző nélkül: minden helyszínen akad valaki, akivel dialógusba lépve a jelen eseményein keresztül képes lesz újraélni a múltat. Kísérei sosem átlagos emberek, hanem lenyűgöző intellektusú művészek, filozófusok, gondolkodók, akik mind a maguk igazságát, az igazság megfogalmazhatóságának számukra elérhető módját keresik. Szinte allegorikus alakoknak tűnnek: utazása során Z. mellé szegődnek, hogy feltárják előtte saját jelenüket és még inkább dilemmáikat, melyekbe kutatásaik, munkájuk során ütköztek.

Budapesten Véri Márton történész szegődik mellé, aki a belvárosi szórakozóhelyek múltjáról ír könyvet, de valójában sokkal jobban érdekli a hamis emlékezet társadalmi szintű működésének hatása és mechanizmusai. Véri történetei, a helyek (főleg presszók, kávézók), amelyeket a legkisebb részletekig felidéz készülő könyvében, mind stimulálják, segítik Z.-t az emlékezésben. Dialógusaik az emlékezés egymást segítő, párhuzamos monológjai, melyekben egymásba fonódik múlt és jelen, történelem és személyes sorsok. Z. fiatalsága (egy ponton kiderül, hogy 1940-ben született) a kelet-európai és azon belül is a huszadik századi magyar történelem egyik legnehezebb, legbonyolultabb időszakára esett, amikor kiszámíthatatlan rendben követték egymást a váratlan, sokszor tragikus és

Magvető Kiadó
Budapest, 2020
160 oldal, 2999 Ft

addig elképzelhetetlennek gondolt fordulatok. Z. alapélménye, hogy sorsfordító, „történelmi időkben” él. A regény jelenében (ami 2016. június 27-én reggel kilenc órakor kezdődik) saját, személyes sorsának szálát követi visszafelé, a vészterhes időkbe. Véri Márton kutatásai és ennek kapcsán felmerülő kérdései segítik Z.-t a múlt feltárásában: „Véri Márton nem válaszolt, kavargatta a kávé Z. a tekintetéből úgy érezte, hogy megnyílna előtte egy bejárando út” (19.). Ezek, a különböző útítársakkal folytatott beszélgetések során megnyíló utak rajzolják meg a regény időbeli és térbeli szerkezetét, ezeket az utakat kutatja következetesen a főhős.

Az athéni utazás célját is ez határozza meg: „Z. azért jött annyi idő után Athénba [...], hogy útjai során találjon egy újabb helyszínt, ahonnan, miközben a jelenben járkal, a múltba is megnyílna az út” (28.). Kísérője itt először egy görög régész, majd egy színházi rendező lesz. Nikosz, a régész csónakon viszi el Z.-t a leszboszi menekülttáborba, hogy elhosszanak egy ott ragadt barátot. Az éjszakai csónakázás, a sötétben egymás mellett heverő alakok szinte túlvilági utazásként hatnak mind az olvasóra, mind magára a főhősre. Hasonlóan a többihez, ez az út is egy korábbi történelmi pillanathoz vezet vissza Z.-t: „Nem tudott szabadulni a szigeten sínylődők tekintetétől. A haláltáborok foglyainak fotókon látott tekintetére emlékeztették” (40.). Bár a témából (az emlékezet, a múlt feltárása) akár következhette is, a regényben nem sokszor bukkannak fel fényképek – annál érdekesebb, amikor mégis. Nikosz például számtalan képet készít munkája során, így a leszboszi táborban is. Z.-ről is készülnek felvételek: ezek a kimerevített, visszanezézhető pillanatok megtörik az időnek azt a különös gomolygását múlt, jelen és jövő között, amelyben Z. él. A fényképek általában visszavonhatatlanságukkal és mozdulatlanságukkal mintha szemben állnának Z. időről alkotott elképzelésével, a gondolattal, hogy az idősíkok lezáratlanul fluktuálnak, és mi ebben a mozgásban létezőnk. Szobája falára egy nagy kartonlapot erősített, amelyre különböző emlékeket, pontosabban emlékeket előhívó tárgyakat, képeket, fecniket tűzött. „Z. szerette együtt látni az időben, térben távoli eseményeket. Ezt a tulajdonságát időtér-érzékelésnek nevezte” (7.). Ezen a kartonlapon azonban elsősorban nem fényképek szerepelnek: ezek túlságosan zártak, véglegesek, nem hagynak teret az emlékezésnek. Erre utal az is, hogy élete nagy szerelmének, az autóbalesetben elvesztett feleségének fényképét is leszedte innen: „Évtizedekkel előbb Lilian egyik fényképét is felerősítette, de levette, mert elégedetlen volt azzal, hogy csak a hajdani exponálási időtartammal megörökített tekintetét láthatta, holott sokféle tekintet élt benne, a fénykép helyét üresen hagyta, s így Lilian bármelyik tekintetét odaképzeltette” (9.). Ez a gesztus, az üres hely meghagyása egyszerre jelöli a hiányt és ad teret az emlékezet sokféleségének.

Z. legkülönösebb kísérője a regényben talán George Steinfeld, aki mániákusan kutatja Arnold Schönberg munkásságát. Az ő tanítványa volt Jorgosz, a fiatal görög színházi rendező, akivel Z. szintén Athénban ismerkedik össze. Ez a két alak, Steinfeld és Jorgosz világtítja meg a legélesebben azokat a problémákat, amelyek Z.-t nemcsak mint magánembert, de mint író, művészt is mélyen érintik. Mi történik az elhallgatás után? Hol húzódnak a művészet határai? Hogyan fonódik össze személyes sorsunk a nagy történelmi fordulatokkal? A rendező és a zeneesztéta a párizsi epizódban egy *Oidipusz*-előadás próbájára hívja el Z.-t, ahol végül a katarzis ellehetetlenülésével szembesülnek: „arra gondolok, mondta Jorgosz, hogy a katarzis ellehetetlenülésének felismertetése az igazi katarzis... szembenézni azzal, hogy miben élünk” (83.).

Azoknak, akik kicsit behatóbban ismerik Sándor Iván életművét, ez a jelenet nem lehet ismeretlen: a szerző érdeklődése Oidipusz és Antigone története, illetve a katarzis iránt nem új keletű. 2002-ben közölte azt az esszét, amely felől talán a legjobban érthető legújabb regénye is. A szophoklészi tragédiák újraértelmezése Sándor Iván számára az ezredforduló emberének megértése felé nyit utat: azzal, hogy Antigone helyett Iszménét tekinti a legfontosabb szereplőnek, megteremt a mintáját a huszadik századi európai em-

bernek, akinek az a gyötrelmes sors jutott, hogy tragédiák sorát élje végig, hogy borzalmak szemtanúja legyen, aztán ezzel a teherrel éljen tovább. „Oidipusz még jelen volt a döntő eseményeknél. Képes volt a nyomozati munkára és arra, hogy álarcait lehántva magáról, eljusson énje magjáig. Iszménének az egymásra rétegződő eseménylavinában, a más- és másképpen elbeszéltség miatti gomolygásban már nincs minderre lehetősége. Mi marad a számára? A történelem és a tanácstalan Személy apóriája, amely mint bevarrhatatlan seb tárul elénk.”¹ Az *Amit a szél susog* nem az első regény, amelyben az író az emlékezés lehetőségességét kutatja Iszméné alakján keresztül: a 2009-ben megjelent *Az Argoliszi-öböl* című munkája sokkal explicitebb módon vizsgálja Iszméné választási lehetőségeit.

A legújabb regény két epizódjában találkozunk Oidipusz történetével, mind a kétszer azért, mert Jörgosz egy újszerű adaptáción dolgozik. Olyan előadást tervez, amely a nézők bevonásával és a katarzisz kiiktatásával igyekszik hatást elérni. A próbák során kialakuló beszélgetések mégis azt az érzést hagyják az olvasóban, hogy a művészet nem képes valós hatást gyakorolni saját jelenére, nem képes megszólítani közönségét. Az alkotó elme azonban (legyen az író, zenész, színházi rendező) fáradhatatlanul keresi a megszólalási módokat, a lehetséges formákat, hogy ha nem is a jelennek, de a jövőnek üzenni tudjon.

Az egyetlen kísérő, aki mindvégig elkíséri Z.-t, Lil, az elhunyt kedves, az író életének nagy szerelme. Nehéz összefogni, hogy hány szálon is zajlik egyszerre a regény cselekménye, annyi szólamot, annyi idősíkot jelenít meg egyszerre. A biztos vezérfonal Lil és Z. története: megismerkedésük, beszélgetéseik, utazásaik története, mely ugyanúgy keresztülszeli Európa viharos történelmének legszörnyűbb pillanatait, az összetartozás, az érzelmi és intellektuális összhang békéje mégis új árnyalattal színezi a tragédiákat is. Nem megkönnyíti, a személyes sorsok tükrében sokkal inkább közelebb hozza őket. Lil restaurátorként dolgozott, vagyis szakmája szerint már életében is a múltat kutatta, bizonyos értelemben annak része volt. A regény jelenében Z. múzsája, szellemi kísérője, alakja Beatricét idézi, ahogy végigkíséri az emlékek útján férjét. Tagadhatatlanul ez az a szála a regénynek, amelyhez az olvasó a legkönnyebben közel tud kerülni: a történelem és az egyéni sorsok tragikus összecsengése finoman bomlik ki a hömpölygő mondatok között, az elvesztett szerelm továbbélése pedig maga a jelenné duzzadt múlt. Z. néma vágyódása, múlthatatlan szerelme eggyé válik az emlékezéssel. A legszebbek talán azok a jelenetek, amikor Z. eljut egy-egy újabb fontos helyszínre, amely valamilyen módon szerelmük egy-egy fordulópontját jelképezi. Ilyenkor megáll, és csak várja az érzést, várja, hogy hurkot vessen az idő, és egy pillanatra újra ne csak a tér, de az idő is a régi legyen. „Z. hátradőlt. Úgy érezte, nem egymagában ül. Ezért az érzésért érdemes volt idejönni, gondolta, ezt az érzést senki nem veheti el tőlem” (67.). Ez az az érzés, amellyel az olvasó szinte biztosan tud azonosulni: az izgatott várakozás, a megérkezés, aztán a múltnak egy hulláma átcsap a fejünk felett – vagy nem. Az *Amikor a szél susog* nem hallgatja el ezt sem, hogy van, amikor egyszerűen képtelenek vagyunk bármit is érezni, felidézni, hiába igyekszünk elcsípni egy múltbeli pillanatot.

Lil perspektívája az, amelyet aztán Z. is átvesz, és amely nagyon pontosan megmutatja a regény és az abban szereplő alakok világlátását, egy képbe foglalva a művészet és az egyes ember cselekvésképtelenségét, az ember nélküli világ katarziszát. A berlini Bebelplatzon található emlékmű, mely az 1933-as könyvégetésekre emlékezteti az arra járókat, Lil és Z. számára a semmibe tartó vonalak összefutását, a művészet tehetetlenségét jelenti. Az emlékmű egy, a föld alá épített szoba, melyben üres könyvespolcok takarják a falakat. Ez a lefelé néző, semmibe tartó perspektíva többször visszatér a regényben. „[...] amikor lenéztem a Vezúvnál a kráter mélyére, mondta Lil, olyan volt, mint a világ-

¹ Sándor Iván: Nem Oidipusz, nem Antigoné, bizony Iszménének a főalak; miért?... , *Forrás*, 2003/1. (<http://www.forrasfolyoirat.hu/0301/sandor.html>)

vége. Az üres polcok az üveglap alatt is” (75.). Erre a visszatérő képre rímel talán a regény eredeti címe, melyen a szerző több részletet is publikált a teljes szöveg megjelenése előtt. *Az Idő tárnái* kifejezés éppen ezt a beláthatatlan mélységet, kifürkészhetetlen sötétséget implikálja. A mű legutolsó bekezdésében ugyanez a látvány tárul elénk: „Z. újra kilépett az erkélyre. Úgy érezte, látja a sötétben a láthatatlan várost. [...] A mélység olyan volt, mint egy szakadék, ahová nem hatol le fény” (156.). A zárlat szépsége, ereje abban rejlik, hogy miután Z. újra megpillantja a vég nélküli semmit, visszalép a szobájába, és másnap nekiáll megírni a regényt, amelyet ez ideig olvastunk. A regényben itt először, az utolsó oldalon rémlik fel a jövő perspektívája: hiába zárul be egy kör, mindig újra lehet és kell is kezdeni, a művész keresése, munkája – ha nem is a jelennek szól, sokkal inkább a jövőnek – nem cél nélkül való.

A regény egészét a körköröség, a lezártág és a lezárhatatlanság állandó egymásba játsása jellemzi. Maga a szövegfolyam is hömpölygő, nehezen megszakítható, helyenként versszerűen tördelt. A mondatok végéről sokszor hiányzik a pont – lezáratlan gondolatfoszlányok, hirtelen felszínre tört emlékek szövedéke ez a próza: egy olyan világ, melynek közös emlékezete, történelme mindannyiunké.

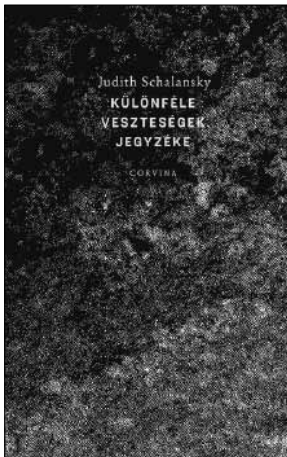
A MI VESZTESÉGLISTÁNK

Judith Schalansky: *Különféle veszteségek jegyzéke*

A térképészetet a lírai műfajok közé [...] kellene sorolni.¹

Ez év október 11-én Judith Schalansky kapta meg a Christine Lavant-díjat;² a zsűri döntését a kuratórium egyik tagja így indokolta: „Judith Schalansky a német nyelvű irodalom egyik legöntörvényűbb és legváltozatosabb hangja. Regényeivel, elbeszéléseivel és kultúrtörténeti esszéivel [...] olyan világfeltárást művel, amely tele van kíváncsisággal és lelkesedéssel.”³ Ezek a műfajok azonban nem válnak el ilyen világosan és élesen, inkább az összefonódásukról beszélhetnénk. És talán az az életmű meghatározó vonása, hogy a kultúrtörténeti ismeretek és érdeklődés az irodalmi művek anyagává lép elő. De még ez is messzemenően elnagyolt (lenne).

Az első komoly visszhangot kiváltó könyve 2009-ben jelent meg *Atlas der abgelegenen Inseln* címmel. Ennek alcíme így szól: „Ötven sziget, ahol sohasem jártam, s ahová nem is jutok el soha”. „Atlaszokkal nőtem fel. Atlaszgyerekként természetesen sohasem jártam külföldön. [...] Valószínűleg azért szerettem annyira az atlaszokat, mert vonalaik, színeik és a bennük feltüntetett nevek pótolták számomra a valódi helyeket, melyekre ellátogatni amúgy sem volt esélyem.”⁴ Judith Schalansky még az NDK-ban született, és kilencéves volt, amikor leomlott a berlini fal. Tegyük föl, hogy felnő ott egy író, aki valamiért az „utazási irodalom” műfajába tartozó műveket szeretne írni. Ehhez az NDK nem számított a legjobb helynek. Peter J. Brenner írja erről a műfajról: „A műfaj magját a szó szűkebb értelmében az utazásról való beszámoló alkotja, amely egy reális utazást ír le, és az autenticitás igényével lép föl. Az ábrázoló vonatkozás az utazás társadalmi folyamatára az a konstituáló elem, amely a műfaj egységét a maga történelmi változékonyságában is garantálja. Az utazási beszámoló így önmagát lényegében olyan funkciókon keresztül határozza meg, amelyek irodalomtörténeti és társadalmi-kulturális összefüggésekbe tartoznak.”⁵ Egyszerű dolog lenne azt mondani, hogy itt végül is a *Reiseliteratur* végéről van szó: olyan társadalmi körülmények jöttek létre, amikor nem lehet többé utazni, és az utazási beszámolók is lehetetlenné váltak: ötven sziget, ahová soha-

¹ Judith Schalansky: *Távoli szigetek atlasza*. Fordította: Hulley Orsolya. Clipperton Kiadó, 2015. 22.

² Az osztrák költőről, Christine Lavantról (1915–1973) elnevezett díjat 2016 óta évente ítélik oda.

³ <https://orf.at/stories/3183233/>

⁴ Judit Schalansky: i. m., 7.

⁵ Killy *Literaturlexikon*, 14. kötet, 281.

Fordította Nádori Lídia

Corvina Kiadó

Budapest, 2020

255 oldal, 3490 Ft

sem fogok eljutni. Az utazási beszámoló autenticitása elvész, de ez tág teret ad a szövegek poetizálódásának. „Nem érkezik meg az acapulcói hajó. [...] Elfeledkeztek róluk. A tábornokuk már nem kormányoz. A szigeten nem nő fű. Néhány pálma alatt disznó hever, egy partra vetett csorda leszármazottai. Kókuszrákkal táplálkoznak, melyek milliós szám lepik el a szigetet.”⁶ E könyv megjelenése után egy újságíró ezt kérdezte a szerzőtől: „Ön évek óta a legtávolabbi szigeteket próbálja fölterképezni, és ezek történetét kutatja. Tulajdonképpen miért?”⁷ Mit remél ettől? Hogy remélheti, hogy ebből valamilyen írói anyagot tud meríteni? Schalansky egyszerűen, és mégis kitérően válaszol: „Ez egy álom, és egy olyan helyről szól, amelyen az ember eljuthat önmagához, ahol nem is annyira élni, mint inkább túlélni kell – ez a gyermeki kérdés: hogyan élnék a természetben, ha teljesen magamra lennék hagyatva? Kit vagy mit vinnék magammal? Általában tengerpartot és pálmákat képzelünk el. A szigetek azonban, amelyekkel én foglalkoztam, nem vendégszeretők, inkább kietlenek és kopárok.”⁸ Ez valóban jól visszaigazolható a könyv olvasása alapján, sőt ennek alapmotívumai már a könyv előszavában is megtalálhatók. „Miniatűr világok alakulnak ki a kis kontinensekből, melyeken a nyilvánosság kizárásával sértik meg a nemzetközi jogot [...], atombombákat robbantanak [...], vagy ökológiai katasztrófákat indítanak be”.⁹ Van tehát az elvágyódás, de ahová vágyódunk, az sem egy szép vagy tökéletes másik világ, és nem is csak természeti pusztaság, hanem társadalmi értelemben is katasztrofális. Egyre inkább érezzük a kérdés jogosultságát: *Miért csinálja ön ezt?* Az interjú végén az író azt mondja, hogy az NDK is ilyen sziget volt. Végül a történeti elődökre terelődik a szó, Morus utópikus szigetére. „Igen, Thomas Morus *Utópiája* is azt szeretné, ha mindent újra lehetne kezdeni, és mindent másképp lehetne csinálni. De ehhez egy érintetlen országra lenne szükségünk, és meg kellene válaszolnunk egy kérdést: egyáltalán lehetséges-e egy jobb élet?”¹⁰ És erre a kérdésre a szerző úgy válaszol, hogy a szigetekről szerzett ismeretei alapján: *nem*. Az NDK is ilyen sziget volt, csak nagyon szórványos kifelé irányuló kapcsolatai voltak. (Képletesen szólva: ide évente csak háromszor jött hajó.) Az elszigeteltség maga nem egy új életet tesz lehetővé, hanem éppen hogy korlátozza a jó élet lehetőségeit. De most mintha össze is zavarodtunk volna: az NDK adja a nézőpontot, és ugyanakkor ez lenne az a sziget is, ahová vágyódunk, bár nincs miért oda vágyódunk. A könyv elejéről már idézett gondolat így folytatódik: „[Az atlaszokban] feltüntetett nevek pótolják számomra a valódi helyeket, melyekre ellátogatni amúgy sem volt esélyem. *És ez így maradt akkor is, amikor minden megoáltozott*, kinyílt a világ, az ország pedig, ahol születtem, megrajzolt és valóságos határaival együtt eltűnt a térképről.”¹¹ Mindezt a zavart vagy kétértelműséget küszöböli ki Judith Schalansky új könyve.¹²

⁶ Judith Schalansky: i. m., 106.

⁷ Warum machen Sie das? Judith Schalansky über ihren *Atlas der abgelegenen Inseln*, Roger Willemsen beszélgetése, *ZEIT Magazin*, 2009. október 8.

⁸ Uo.

⁹ Judith Schalansky: i. m., 19.

¹⁰ Warum machen Sie das?, i. m.

¹¹ Judith Schalansky: i. m., 7. Kiemelés tőlem: W. J.

¹² Nagyjából az *Atlással* egy időben készülhetett a *Blau steht dir nicht* című könyv is, amelynek alcíme: „Matrózregény”. Ez a könyv csaknem huszonöt évvel követte Christoph Ransmayr első, nagy sikerű regényét: *Die Schrecken des Eises und der Finsternis* (magyarul: *A jég és a sötétség borzalmi*. Fordította: Váróczi Zuzsa. Alexandra Kiadó, Pécs, 2003). Kristina Pfoser-Schewig nagyon találóan így jellemezte ezt a könyvet: „A történelmi események rekonstrukciójának középpontjában a Ferenc József-föld fölfedezése áll; a pontos tény- és részletismertetések Ransmayr fantáziadús megformálással köti össze: az idézetek és a fényképek dokumentációt sejtetnek – de a szerző az elbeszélők és a történelmi események közé behelyez [egy alakot], aki az egyik résztvevő matróz utódjaként rekonstruálja a történetet a maga szempontjából.” *Killy Literaturlexikon*, 9. kötet, 293. Első megközelítésben Judith Schalansky regénye sem tűnik „igazi” regénynek, „hanem inkább az

A *Különféle veszteségek jegyzéke* című könyv műfaját is nehéz meghatározni, a kiadó „szépirodalmi esszéként” hirdeti, de ugyanilyen joggal lehetne „esszeregénynek” is nevezni. „Az esszé ugyan módszertanilag szigorúan jár el, de nem rendszeresen. Az idealista bizalom a rendszerformában – a modernitás körülményei közepette – éppolyan csalóka, mint az a remény, hogy egy gondolat következetességét nem ennek egységében kell keresnünk. Ezért kap az ábrázolás formája kitüntetett jelentőséget.”¹³ Itt már nem távoli szigetekről van szó, „ahol sohasem jártam, s ahová nem is jutok el soha”, hanem *veszteségekről*, amelyek megítélése ugyanolyan ambivalens lehet, mint a szigeteké: vágyódunk is rájuk, de nincs miért vágyódnunk rájuk. Az írás funkciója most is egyfajta számbavétel, térképészet vagy térképkészítés. A nézőpontot viszont már nem az egykori NDK, hanem az újraegyesített Németország adja. Mindenesetre ebben a könyvben nincs cselekmény, de van egy érzékelt történelmi tendencia: a veszteségek, az elmúlások, az elsüllyedések. Ezekből kapunk körképet. Itt tulajdonképpen az időről van szó, egy fontos történelmi tendenciáról, de magában az ábrázolásban nincs időbeliség. „Csak most, hogy majdnem befejeztem a munkát ezen a könyvön, amelyben a bomlás és a rombolás változatos jelenségei játsszák a főszerepet, csak most látom be, hogy ez csupán egy a számtalan módozatból, ahogyan a halállal bánni lehet” (12.). A veszteségek számbavétele egyfajta gyászmunka. A kötet fekete, ezüstös kopatással, és az egyes fejezeteket elválasztó lapok is ilyenek, amelyeken megfelelő fényviszonyok esetén föl is fedezhetünk valamit, a fejezet tárgyát.¹⁴ Ez a könyv bizonyos értelemben vagy első megközelítésben metakönyv: a könyvek könyve. Számtalan könyv összefoglalója egyetlen kötetben, egy könyv mint könyvtár. Tizenkét fejezet – tizenkét változat a pusztulásra, az elmerülésre és az elmúlásra. Mindegyik egy kurzívval szedett bevezetéssel kezdődik, amely az adott tárgyról mindig úgy beszél, mintha egy emberről lenne szó. És ez a bevezető mindig két részből áll: az első a születésről szól, és a * jel vezeti be, a másik élén a † jel áll, amely a halálról szól. Az esszéknek általában paradox szerkezetük van: valamit szeretnének szembehelyezni az elmúlással, és ugyanakkor szeretnének békét is kötni vele.¹⁵

Az első esszé Tuanaki szigetéről szól, amely 1842–43 fordulóján egy tengerrengés következtében süllyedt el és semmisült meg. „Még egyszer utoljára a fakókék glóbuszra tévedt a tekintetem. Hamar megtaláltam a sziget helyét. Pontosan ott, az Egyenlítőtől délre, néhány magányos sziget között volt valaha ez a tökéletes földdarab, távol a világtól és elfelejtve mindent, amit korábban tudott róla. A világ azonban csak azt gyászolja, amit ismer, és nem sejtí mi ment veszendőbe azzal a parányi szigettel, holott ez az elveszett földdarab is lehetett volna a világ köldöke” (44.). Már itt érdemes fölfigyelni rá: ami elvész vagy elveszett, az némileg idealizálódik. Már nyoma sincs az *Atlasz* alapszólomának: „A távoli sziget természeténél fogva börtön”.¹⁶

Az utolsó előtti esszé, az egykori NDK Köztársasági Palotájáról szól, amelyet 1976. április 23-án adtak át (és az 1950-ben felrobbantott császári palota, a Berliner Stadtschloss helyén épült). Ez volt a párt és az állam vezetésének centruma; itt tartották a nagy és rep-

emlékek, útibeszámolók és történelmi kutatások kaleidoszkópja”. Christoph Schröder: Hey, Matrose (<https://www.fr.de/kultur/literatur/matrose-11561691.html>). Schalansky regényének narratológiai megoldásai azonban mások: „A gyerekkori passzusok váltakoznak a felnőtt Jenny bemutatásával, amelyekben a matróz-jelenséget minden részletében feltárja; legyen szó a pusztasabadságról és kalandvagyrról vagy egy általában vett homoerotikus szimbólumról. Így záródik a kör a realitással, amelyet a szerző bátor körköröséggben transzformál irodalommmá”. Uo.

¹³ Norbert Bolz: Essay, in: *Killy Literaturllexikon*, 13. kötet, 270.

¹⁴ A szerző könyvtervezőnek tanult, és nemcsak a saját könyveinek dizájnját tervezi, hanem ebben a minőségében dolgozik a Matthes & Seitz Verlagnak. Ez a könyv könyvtárgyként is csodás, csak örülhetünk neki, hogy a magyar kiadás átvette az eredeti küllemét.

¹⁵ Juliane Liebert: Eine kleine Friedensinsel, *Die ZEIT*, 2018. december 18.

¹⁶ Judith Schalansky: *Távoli szigetek atlasza*, i. m., 17.

rezentatív pártértekezletek sorát. 1990. augusztus 23-án a Volkskammer ebben az épületben szavazta meg a Szövetségi Köztársasághoz való csatlakozást. A Deutscher Bundestag 1992-ben különböző biztonsági okokból az épület lebontása mellett döntött.¹⁷ A döntés végrehajtása aztán húzódott-húzódott, a tiltakozások miatt többször is el kellett halasztani, ám aztán 2006-ban végül erre is sor került. A Köztársasági Palotáról szóló szöveg egyáltalán nem esszé, inkább kis novella, amelyben ez a palota csak helyszínként vagy vonatkoztatási pontként szerepel. A novella egy házassági félrelépés kiderüléséről szól, igen aprólékos, szinte szocialista realista ábrázolásban, amelyből a korabeli NDK-s élet számos részlete határozottan felismerhető. A kis novella üzenete egyértelmű: a Köztársasági Palotával (legalábbis a volt NDK lakói) saját történelmük egy részét is elvesztették: és ha nem is volt szép ez az élet, de legalább a „miénk” volt. Juliane Liebert összefoglalóan ezt írja: „A hang az irodalmi formával együtt alaposan megváltozik a kétszázötven oldalas könyv folyamán; az eltűnt dolgok lenyomatait még ott is érezni lehet, ahol a múlt még egészen friss. A lebontott Köztársasági Palotáról egy klasszikus novella szól.”¹⁸

Szeretném megkockáztatni azt az állítást, hogy ezek az esszék, novellák talán mégsem általában a halálról és a gyázmunkáról szólnak. „Aki hozzám hasonlóan átélte a történelem törését, a győztesek képrombolását, az emlékművek ledöntését, annak nem esik nehezére, hogy minden jövővízióban csak eljövendő múltat lásson, amelyben például az újjáépített császári palota, a Berliner Stadtschloss romja kénytelen lesz átadni a helyét az NDK Köztársasági Palota másolatának” (19.). Én a veszteségeket elsősorban egy ország (egy világ, egy életforma) elvesztéseként értelmezném: nem volt szép, se jó, de *volt*. Az elsüllyedt sziget ennek csak az allegóriája. A veszteséglista számbavétele nagyon fontos társadalmi gyázmunka. És most látjuk, hogy mégsem a könyvek könyvét kaptuk meg, hanem sokkal inkább egy esszéisztikus kulcsregényt. Ugyanakkor van egy általános elmozdulás az *Atlas*hoz képest is; a veszteségek számbavétele nem átfogó, ezért sem a könyvek könyvét kaptuk meg – itt ezt a munkát éppen hogy megkezdtük. És a számbavétel, a térképészet nem is lírai; illetve a „lírai” jelző itt talán csak annyit jelent, hogy a legszemélyesebb érintettségünkről van szó: és nem is csak a volt NDK-sok érintettségéről, hanem minden németéről és minden közép-európaiéről. Ez a könyv a rendszerváltás nagy mementója.

¹⁷ És most e mellé tegyük oda, hogy Christo és Jeanne-Claude 1985 nyarán becsomagolták a Reichstagot; ennek 25. évfordulójáról idén nyáron több fórumon is megemlékeztek.

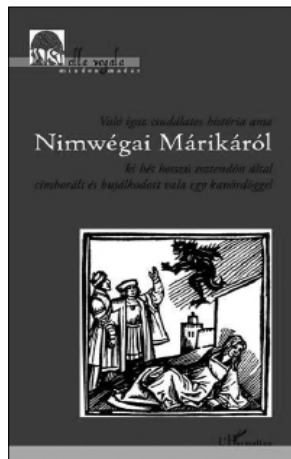
¹⁸ Juliane Liebert: i. m.

KISÖRDÖG

Való igaz csudálatos história ama Nimwégai Márikáról ki hét hosszú esztendón által cimborált és bujálkodott vala egy kanördöggel. (Olla vogala-sorozat)

A L'Harmattan kiadó középkori németalföldi műveket közreadó sorozatának harmadik kötete a *Nimwégai Mária* című alkotás, mármint annak Vorsterman-féle kiadása (1515, Antwerpen), amelyet a szerkesztők a koncepció részeként ez alkalommal még megtoldotak a *Mary of Nemmegen* című angol nyelvű verzióval, melyet 1518-ban adott ki egy angol piacra is dolgozó antwerpeni nyomdász, illetve a történet egyik, Hadrianus Lyraeus 1648-as *Trisagion Marianum* (Háromszorszent) elnevezésű exemplum-gyűjteményében fellelhető változatával. Az ördöggel lepaktáló árva lány megtérésének és vezeklésének története a tizenhetedik században még mindenképpen közismert lehetett, Vorsterman kiadásából azonban mindössze egyetlen példány maradt fenn, igazi „magányos mű”. Ennek hibrid formája – verses párbeszédnek váltakoznak benne narratív prózarészekkel – 1904-es újrafelfedezése óta sok vitát kavart; ma, Janssen és Coigneau megvilágosító erejű tanulmányainak megjelenése után, úgy tartják, hogy szerzője egy exemplumot dolgozott ki, melynek bizonyos részeit dramatizálta. A kötet egyik utószavát jegyző Réthelyi Orsolya talán nem egészen szerencsés kifejezésével, a Vorsterman-féle változat amolyan „olvasódráma” lehetett.

Ennek a fényében meglehetősen átgondolatlanak tűnik nekem a kötet koncepciója – mely maga is különös hibrid lett. A szerkesztők Mészöly Dezső nyolcvanas évekbeli, néhol zseniális, sok helyütt azonban pontatlan fordítását teszik újra közzé (a pontatlanságok egy részét megmagyarázó jegyzetekkel). Mészöly – mint azt a szerkesztők is jelzik – nyilvánvalóan színdarabnak fordította a művet, semmiképp sem (félhangos?) olvasgatásra szánta, hanem előadásra. Néhol színpadi utasításokkal is ellátta a szöveget, a végén szereplő „*dit slecht bewijs*”, „szerény tanítás” megjelölést is „együgyű játék”-nak fordította, de ennél sokkal fontosabb, hogy verziója cseng-bong (az én ízlésemnek egyébként néha fülsértően hangosan), és egyáltalán, sok benne a szituatív fordítás. (Más kérdés, hogy Mészölyt néhol megcsalta máskülönbén nagyszerű színpadi érzéke: például az egyik jelenetben nem érzékelte a többszöri visszakérdezés fontosságát.) Utószavában viszont Réthelyi Orsolya nem győzi hangsúlyozni, hogy a darab „olvasódráma” lehetett, és valószínűleg ennek alátámasztására, vagy legalábbis ezt érzékeltetendő került a mostani kötetbe a történet két késő középkori prózaváltozata is, melyek „exemplum”-jellege kézenfekvő, tartalmilag azonban gyakorlatilag semmit sem

Fordították: Mészöly Dezső, Réthelyi Orsolya, Daróczi Anikó,
Szilágyi Emőke Rita
Utószó: Réthelyi Orsolya, Daróczi Anikó
L'Harmattan Kiadó
Olla vogala sorozat
Budapest, 2020
162 oldal, 2990 Ft

tesznek hozzá a németalföldi *Márikához*. Felmerül a kérdés: ha a kötet egésze azt akarja sugallni, hogy a benne fő helyen szereplő, újraközölt fordítás nem egészen megbízható, sőt, a (mégoly tehetséges) fordító *alapjában* értette félre a művet, akkor nem lett volna célszerű, fájó szívvel bár, de újrafordíttatni a *Márikát*? Így attól is megkímélhették volna az olvasót, hogy folytonosan hátra kelljen lapoznia az el- és kiigazító jegyzetekhez.

Még az is lehet, hogy a *Márika* „olvasódrámaként” való felfogása és prezentálása hibás vagy nem egészen átgondolt. Hiszen az, hogy a történetnek voltak prózai változatai is, nem zárja ki, hogy a *Márikát* (vagy annak változatait) előadták – mint ahogy a műnek újrafelfedezése óta számtalan színpadi megvalósítása született. Erről eszembe jut Meyer Schapiro művészettörténész esete a Flémalle-i Mesternek az Angyali Üdvözlétet ábrázoló, jelenleg a Metropolitan Múzeumban megcsodálható oltárképével, melynek egyik tábláján Józsefet, az ácsot látni a műhelyében, az ablakban, feltűnő helyen pedig a mester egyik fura csinálmánya vonja magára a tekintetet. Schapiro azt gyanította, hogy az inkriminált tárgy egy egérfogó lehet, hiszen a főtábla az Angyali üdvözlétet ábrázolja, és Isten azzal, hogy Krisztust emberi alakban küldte a világba, csapdát állított az ördögnek. Elkészíttette a tárgyat, majd kirakta a múzeumban – és egy hét múlva talált is benne egy egeret... (!) Amivel természetesen nem bizonyította be, hogy a képen szereplő szerkezet egérfogó lenne, csak azt, hogy lehet vele egeret fogni. Ugyanez a helyzet a *Nimwégai Márikával*, már-mint annak Vorsterman-féle verziójával is...

Ha maga a koncepció megkérdőjelezhető is, a mostani kötet nagy erénye, hogy benne két kísérőtanulmány is szerepel, amelyek sokkal jobban eligazítanak a művel kapcsolatban (és kevesebb téves meglátást tartalmaznak), mint Benedek András szükségképp rövidre fogott ismertetője az *Akárki* című 1984-es gyűjteményes kötetben, ahol Mészöly *Márika*-fordítása először megjelent.

Utószavában Réthelyi Orsolya a retorikai kamarák működéséhez köti a művet – ezek valószínűleg vallási társulásokból létrejött városi egyesületek voltak, melyek tagjai költészettel foglalkoztak, irodalmi versenyeket szerveztek, színpadi előadásokat rendeztek, nemritkán az adott várost képviselték jeles alkalmakon. Ugyan a *Márika* nem egy tipikus, „*sinné*”-re, tételmondatra íródott retorikus versenydarab, de retorikus írhatta vagy retorikusok írhatták. Egyik jelenetében fel is hangzik egy retorikus műretek, egy *refrein*, igaz, mint Réthelyi kiemeli, „kis hibás”, vagyis „ördögi” változatban (annyit azért megjegyeznek ezzel kapcsolatban: a Vorsterman-féle változatban máshol is előfordul, hogy a rímekből következtethetően torzul egy sor, nem biztos, hogy jelentést szabad neki tulajdonítani). Ugyancsak retorikus szerzőre vall, hogy „darab a darabban” formájában a műben egy tipikus színpadi játék is megelevenedik, az úrnapi szertartások keretében tartott Maszkaron-játék, melyben egy ördög azt firtatja, miért kegyelmez meg Isten újra és újra a tévelygő emberiségnek.

Továbbgondolásra sarkalló írásában Daróczy Anikó más középkori Mária-mirákulumokkal veti össze a *Márika* középholland hibrid változatát, illetve a műnek a Faust-történettel való lehetséges összefüggéseit elemzi. Ebből fakad, hogy Mária személyét, illetve az ördöggel kötött paktumot és annak következményeit állítja elemzésének középpontjába. Gyakori hivatkozási pontja az Olla vogala-sorozat elsőként megjelentetett darabja, a *Beatrijs*ként ismert 14. századi Mária-történet. Kiemeli, hogy a *Márikában* sokkal „passzívabban” lép fel, hat közre Szűz Mária: csak a lány nevének eredetében, a Mária és pap bácsikája által elmondott Üdvözlégyekben, illetve Maszkaron vásári darabjában van jelen, míg a *Beatrijs*ben a kolostorból szerelmével megszökő apáca helyére áll, őt helyettesíti, és a kiugrott apáca végig az ő színeit (vörös – fehér – kék) viseli, hordja a testén akkor is, amikor a világban van. És ez mind igaz is; de akár fordítva is lehet látni. A *Beatrijs*ben elvileg megtörténhetne, hogy a szökött apáca nem tér vissza a kolostorba, és így hiába vette át a helyét Mária, kárba vész, ismeretlen marad a csoda – „aktívan” ugyanis Mária csak abban segít a

lánynak, hogy vissza *merjen* menni a kolostorba, mert nem kell attól tartania, hogy lelepleződik. A *Márikában* ellenben igazából többszörösen is be van biztosítva a lány kiszabadulása az ördög (ráadásul konkrétan az ördög, nem csak egy, a világi örömeiket képviselő szerelmes ifjú) hatalmából, többek között Szűz Mária révén. Az ördög „buta”, olyan dolgot művel, amelyek visszaüthetnek és vissza is ütnek. Ha végül a szellemidézésre – ördögűzésre? – nem is tanítja meg Márikát, sok mindent megad, illetve megenged neki, amit az ellene fordíthat. (Más kérdés, hogy ha hihetünk a darabnak, akkor az ördögnek jártasnak kell lennie abban a tudományban, aminek segítségével megtörhető a hatalma...? Hogy van ez?). A Szűz Máriához erősen kötődő lányt az ördög csak úgy tudja rávenni a névcserére, hogy új nevében megőrizheti korábbi nevének első betűjét. Több monológjában is elmondja, mintegy a közönség felé fordulva: „*Ha Isten úgy akarja: végem*”. Enged Mária kérésének, aki visszavágyik a szülőföldjére, Nijmegenbe; talán azt hiszi, így végleg magához láncolhatja, egészen nyers módon szembesíteni akarja azzal a sokkoló ténnyel, hogy már hiába is keresné a nényt, mivel meghalt. Arra viszont nem gondol, hogy Nijmegenben éppen akkor adják elő a Maszkaron-játékot, aminek hatására megtér a lány. Az is az ördög balkezességét jelzi, hogy ki akarja erőszakolni az összecsapást a lány bácsikájával, a pappal, aki imáival végig támogatta hűgát, és akiről azt is tudja, hogy ördögűzéssel is foglalkozik. S ami a legfontosabb: amíg Mária nem egyezik bele a paktumba, nem szánja oda neki a lelkét és a testét, addig az ördög tehetetlen, s ugyanígy, amint megbánja bűneit, többé már nincs felette hatalma az ördögnek. Az ördög ekkor leveti addigi *incubus* (szép ifjú) alakját, félelmetes démonként felragadja és a magasból lehajítja a lányt, akinek azonban semmi bántódása nem esik, csak elalél, majd felébred, épen-egészségesen; a továbbiakban pedig a bácsika varázsigéi és a lány Mária-imádságai távol tartják az ördögöt, az még csak zaklatni se tudja őket.

Ha máshonnan nem, Huizinga látomásából, *A középkor alkonyából* a magyar olvasó is képet kaphatott a késő középkori burgundi világról. A csömör és az életfáradtság időszaka volt ez; az emberek úgy éltek, mint a vadak, a gonoszság lángjai az eget mardosták, valóságos tort ült az ördög, aki ott ólalkodott mindenhol, zsákmányra lesve. Ehhez képest a *Márika* világképe feltűnően optimista – pedig a démonhit keltette iszonyúságok elszabadulása kifejezetten jellemző volt arra a korra, amelyben született, Mária időben-térben jól behatárolható, valóságosnak beállított története nem sokkal Ince pápa boszorkánybulájának kibocsátása előtt (1492) játszódik. A kereszténység első századaiban még általános volt az a meggyőződés, hogy a Rossz ereje erősen korlátozott, és az ördögnek nem lehet hatalma az ember felett, hacsak az nem adja a beleegyezését, később azonban, különösen az általános pesszimizmus és kilátástalanság időszakában, ez a hit erősen megingott. A *Márikában* semmi sem érződik a jó erejében való kételkedésből – lehet, hogy biztatásnak, lélekemelő tanmesének szánták a művet?

Márika története a Mária-mirákulumok szerkezetét követi; ebben szerintem egyáltalán nem különbözik a *Beatrijstól*. A testi *renovatio* csodáját gyónásnak és penitenciatételnek kell követnie, hogy a bűnös embernek a lelke is megmeneküljön. Egy dolog azonban lehetetlen, az idő folyásába még Isten sem avatkozhat bele, nem teheti meg nem történtté, ami megtörtént: a bűnbeesés és a megtérés történetének példaként kell szolgálnia. A *Beatrijs*ben a bűneit megbánó apáca anélkül mehet vissza a kolostorba, hogy bárki is tudomást szerezhetett volna a távollétéről, mert a „hét év” (azaz mesésen hosszú idő) alatt Mária átvette a helyét, mégpedig teljes testi valójában: egy apróságból még az is kiderül, hogy menstruál. Ha ma íródott volna a mű, itt talán véget is érhetett volna a történet. A középkori legendában azonban a lánynak meg kell gyónnia bűneit, hogy megtisztulhasson. Gyóntatója pedig kihirdeti a történetét a templomban (olyan formában, hogy senki rá ne ismerhessen belőle Beatrijsre): a Mária-csoda nem maradhat rejtve. Márika története alapvetően abban tér el a jóval korábbi *Beatrijstól*, hogy a lány magával az ördöggel él együtt. Ez a bűn viszont valószínűleg még „példa nélküli” lehetett a korban.

Ezért kell egyik paptól a másikhoz vinnie a bácsikának Márikát, feloldozást remélve, és láthatólag még maga a pápa is gondban van, amikor végül elé kerül az ügy. Nem a szabályos módon rója ki a lányra a penitenciát, nem feloldozza (melynek érvénye a kiszabott penitencia letöltése után automatikusan érvénybe lép), hanem egyfajta istenítéletet provokál: az lesz rá a bizonyosság, hogy a bűnös megbocsátást nyert, hogyha Isten csodát tesz, és eltünteti a büntetésből a lány nyakára és kezeire rakott szörnyűséges vaspereceket. Talán még azt is ki lehet következtetni a műből, hogy a pápa miért tartja hallatlannak Mária bűnét. A megtért lány azt hangsúlyozza neki a gyónásában, hogy közreműködésével az ördög rengeteg embert ugrasztott egymásnak, és így egész légiónyi lelket küldött a poklokra. A pápa viszont azon akad fenn, hogy Mária és az ördög úgy éltek együtt, mint férj és feleség – vagyis hogy elvileg számos ördögfajzat születhetett a nászukból. (Erről ugyan korábban egy szó sem esik a történetben, de nem ez az egyetlen következetlenség a *Márikában*.) És ha visszagondolunk, a történet elején, amikor Mária felajánlkozik a szép ifjú alakjában megjelenő ördögnek, annak mintha akkor szintén az lenne a legfontosabb, hogy akar-e „szelmesen vele élni” a leány, és ezért cserébe teszi meg ajánlatát: bevezeti őt a szabad művészetekbe, gazdaggá teszi, stb.

Vagyis a nemsokára rettenetes erővel meginduló vagy inkább megújuló, új lökést kapó boszorkányüldözések alapjául szolgáló doktrínának több eleme is ott lapul a *Márikában* (ha nem is hangzik el benne a „boszorkány” szó), aminthogy az is igaz, hogy bizonyos motívumok – például a tudományok akarása vagy az ördöggel kötött paktum – később majd a Faustus-történetben köszönnek vissza. (Daróczi Anikó szép meglátása, hogy Mária mintegy „elhálja” a paktumot, így a vérével erősíti meg a beleegyezését.) Elgondolkoztató azonban, hogy Mária gyónásaiban már elő sem kerül, hogy az ördög tudományokra vagy a retorika mesterségére tanította volna (ez amúgy is csak arra kellett az ördögnek, hogy egy csudás, mutatós tudós nővel megvadítsa és egymásnak ugrassza a férfiakat), vagyis a darab második felére teljesen elhalványul mindaz, ami benne a későbbi *Faustusra* emlékeztet; egyedül az nyomja a megtért lány lelkét, hogy örömök közt élt, embereket veszejtett el és együtt hált az ördöggel. Biztosat persze itt se lehet mondani, ahhoz a *Nimwégai Mária* – szerencsére – túlságosan is ellentmondásos mű.

De ha már ördögről van szó... Be kell valljam, utoljára bennem is megszólalt a kisördög, amikor azt olvastam a kötet végén szereplő, szimpatikusan hosszú köszönetnyilvánításban, hogy a sorozat egyik következő kötete Joost van den Vondel *Luciferje* lesz... Nagy Zsigmond 1913-ban (!) megjelent fordításában.

ÉLETERŐ ÉS ÉLMÉNYIRODALOM AUSCHWITZ UTÁN

Kisantal Tamás: Az emlékezet és a felejtés helyei.

A vészkorszak ábrázolásmódjai a magyar irodalomban a háború utáni években

Kisantal Tamás frissen megjelent monográfiája a könyv borítóján szereplő különös fotó leírásával indul. Mint megtudjuk, a gödör felett álló, zavart tekintetű öltönyös férfiak szappantemetésen vesznek részt. A fényképhez tartozó jiddis nyelvű felirat magyarul így szól: „Mártírjaink maradványainak temetése – néhány doboznyi RIF-szappan” (9.). „Persze mi már tudjuk, amit ők nem” – tudósít az Előhang a náci szappanfőzés legendájára utalva –, „a szappanok sosem voltak emberek, a rítus számunkra már nem a halottakra emlékezik, hanem a halottakról való emlékezetet jelképezi” (12.). A szappansírokat pedig „elfeledték [...] Nem lettek emlékezhelyek, sőt valójában a felejtés helyei lettek” (13.).

Az emlékezet és a felejtés helyei című kötet működésmódja éppen ellentétes a szappantemetés gyakorlatával. Míg utóbbi az eltemetése valaminek, amit a köztudat hamisan valószínűsnek tételezett (tehát a koncentrációs táborban meggyilkoltak zsírából főzött szappanoknak), addig a szóban forgó könyv feltár valamit, ami az évtizedek során kialakult konszenzus szerint nem is létezik; ez pedig nem más, mint a negyvenes évek második felének magyar holokausztirodalma. A monográfia saját célkitűzését abban ragadja meg, hogy „le kíván számolni egy közkeletű vélekedéssel, amely szerint a háborút követő években a témát általános hallgatás övezte” (11.). A feladatot pedig maradéktalanul teljesíti; a munka abszolút hiánypótló.

A kutatás külön érdekessége, hogy egy olyan korszak irodalmi termését vizsgálja, amely jócskán megelőzi a róla szóló, azóta igen terebélyessé nőtt, saját (*Holocaust studies* névre hallgató) diszciplínát kialakító nemzetközi diskurzust és intézményrendszert – sőt még magát az eseményre vonatkoztatott *holokauszt* kifejezést is. Nem létezett még etikett azt illetően, hogy a koncentrációs táborokról és a zsidóüldözésről kiknek és milyen hangnemben *illik* írni, és arról sem, hogy ezekre a szövegekre milyen módon lehet (kortársként) reagálni. Emellett pedig nem alakult ki sem a (többek között Primo Levi, Elie Wiesel, Jean Améry és Tadeusz Borowski nevével fémjelzett) holokausztirodalmi kánon, sem pedig a híres tanúságtételek alapján kirajzolódó alapvető narratívák. „[M]ai olvasóként talán a legfeltűnőbb ezekben a szövegekben, hogy sokszor látványosan nem felelnek meg bizonyos elvárásainknak, mintegy történeti létükkel mutatva rá ezen prekonceptióink utólagosságára” – írja Kisantal (86.).

A könyv tehát elsődleges kontextusukon belül vizsgálja az átlagolvasó számára többnyire ismeretlen szövegeket, és

Kronosz Könyvkiadó

Pécs, 2020

319 oldal, 4500 Ft

amennyire lehet, az adott korszak saját terminológiáját figyelembe véve. Bármennyire magától értehetőnek tűnik is ez a módszer, alig találunk ilyesmire példát a mai magyar szakirodalomban. Ennek oka egyrészt abban keresendő, hogy a holokauszt irodalma és a róla kialakult diskurzus alapvetően nemzetközi (vagy még inkább: transznacionális) és soknyelvű. Ezért sok esetben kézenfekvőbbnek tűnik inkább ezen belül, mint az egyes szövegek saját kulturális viszonyrendszerében vizsgálni a túlélők alkotásait. A könyv másik magyarázatot is kínál a jelenségre, nevesül azt, hogy a magyar holokausztirodalmat tárgyaló teoretikus diskurzus nagyjából a *Sorstalanság* megjelenése (1975) után, de még inkább Kertész Imre (2002-es) irodalmi Nobel-díját követően kezdett kialakulni, így vagy azt látjuk, hogy a *Sorstalanság* felől olvassák a korábbi évtizedekben megjelent alkotásokat, vagy még inkább azt, hogy ezeket figyelmen kívül hagyva kizárólag a neves prózaíró életművét vizsgálják. A kötet tehát arra is keresi a választ, hogy „a magyar holokauszt irodalmi ábrázolásának eddigi recepciója mennyiben azonosítható Kertész Imre recepciójával” (25.). A monográfia mégsem kanonizáló szándékú. „[A]z idegent, az elfelejtettet keresem” – írja –, „az egyes korszakoknak a háborús közelmúlttal és a vézskorszakkal kapcsolatos attitűdjeit kutatom, amely gyakran sokkal erősebben mutatkozik meg az átlagos, az elvárásokhoz illeszkedő, mint a horizontváltó művekben.” (51.)

Kisantal Tamás tehát az 1945 utáni évek könyvtermését veszi górcső alá, és azt a következtetést vonja le, hogy a közelmúltban történt genocídium „akkor még nemhogy tabunak nem számított, hanem egyenesen a témákkal kapcsolatos könyvkiadási dömping jellemezte a korszakot” (53.). A saját lágerbeli, munkaszolgálatos vagy háború alatt bujdosó tapasztalatot reprezentálni kívánó művek a korban „élményirodalom”-ként megnevezett műfaji kategóriába sorolódtak, mely fogalom történetéről behatóan értekezik a kötet. A terminus alapvetően pejoratívnak számított, hiszen a túlzottan kitarulkozó, esetleg szenzációhajhász önéletrajzi ihletésű műveket értették rajta, és mint a befogadástörténeti kitekintésből kiderül, a korábbi egy-két évtized bőséges első világháborús hadifogoly- és riportregénytermésének „piaci sikere és korántsem ilyen kedvező kritikai megítélése” (76.) jellemezte a köztudatban élő élményregényeket.

A kötet kitűnő arányérzékkel ötvözi a történelmi, irodalomtörténeti és -elemzői szempontot a nemzetközi, alapvetően nyugat-európai és egyesült államokbeli holokausztkutatások mára kialakult elméleteivel. A szerző látványos módszere, hogy helyenként kontrasztba állítja a neves nyugati teoretikusok huszadik század végén levont következtetéseit a vézskorszakot közvetlenül követő magyar irodalmi alkotásokkal, melyek a maguk nyereségében vagy könnyedén rácáfolnak bizonyos dogmává vált állításokra, vagy esetleg éppen fél évszázaddal megelőzik azokat. Ilyen szembeállítás, mikor a Holocaust studies egyik alapszövegét, Terrence Des Pres nyolcvanas évek végén megjelent *Holocaust Laughter?* című tanulmányát idézi, amely felvázolja a soá reprezentációjának jellemző metódusait: az esemény egyediségének hangsúlyozását, a tényekhez való feltétlen hűséget és a komolyság követelményét. Beszédesebb, hogy a Des Pres-hivatkozás *A humor szerepe a korabeli múltábrázolásokban* alcímű fejezet elején szerepel, amely meggyőzően érvel amellett, hogy a komolyság korántsem volt követelmény a negyvenes évek második felének magyar lágerirodalmában, jóllehet a többi kritérium sem különösebben jellemző a kötetben elemzett korpuszra. Az említett negyedik fejezet – melyből már olvashattunk részleteket a *Jelenkor* hasábjain – Török Rezső 1945-ös regényét, az *Enyvé és szappant*, valamint Királyhegyi Pál 1947-ben megjelent *Mindenki nem halt meg* című memoárját elemzi, és bemutatja, hogyan élt tovább organikusabban a koncentrációs táborok emlékezetét a korabeli magyar kabaré közegében, melyhez igen sok (elsősorban politikai okokból) elhurcolt áldozat és túlélő is tartozott. Egészen különösnek érezhetjük a tárgyalt fejezet olvasása után, hogy az angolszász központú holokauszt-reprezentációs diskurzus a nyolcvanas-kilencvenes évekhez köti az esemény humoros ábrázolásának első kísérleteit.

Az évtizedek során kialakult alapvetés, amely szerint az írhat (egyes szám első személyben) a holokausztról, aki átélte azt, korántsem tűnt egyértelműnek az eseményt közvetlenül követő időszakban. A Nyiszli Miklós *Dr. Mengele boncolóorvosa voltam az auschwitzi krematóriumban* című könyvét és annak (bírószági tárgyalásig fajuló) recepcióját tárgyaló harmadik fejezetből kiderül, hogy akkoriban még a haláltábor tapasztalatát sem tartották kizárólag a túlélőkhöz tartozónak; egyesek szerint az egész társadalom ugyanúgy osztozik benne attól függetlenül, hogy ott volt-e, vagy sem. Tabéry Ivánné Edelmann Hédi például a *Haladás* című lapban oktatta ki Nyiszlit. Szerinte attól még, hogy sokan nem járták meg a haláltábort, „mégis a Deportitis Progresszíva című, gyógyíthatatlan betegségben szenvedünk, ha nem is Auschwitzban szereztük e halálos kór csíráját.” (104.)

A nyolcadik fejezet az 1948 utáni témákat, műfajokat és beszédmódokat vizsgálja. Az itt elemzett műveket találóan a *felszabadulásirodalom* kategóriájába sorolja a szerző. A szövegkorpusz arra szolgál tanúbizonysággul, hogy a korabeli hatalom nem a holokauszt eseményeiről szóló megnyilvánulásokat hallgattatta el, *csupán* azt a körülményt igyekeztek kiszorítani a köztudatból, hogy az üldözöttek és meggyilkoltak között zsidók is szerepeltek. Kisantal vizsgálatai szerint „[m]indössze két olyan elbeszélés van, amely nemcsak a felszabadító harcokra koncentrálna, hanem a zsidóüldözés is megjelenik benne: Karinthy Ferenc *Szabadság* című, eredetileg 1949-es novellája, valamint Sándor Kálmán írása, *A 128.913-as fogoly meséli*” (251.). A fejezetben idézett további művekből kiolvasható átpolitizált légertapasztalaton látszik igazán tisztán, hogy bizonyos korszakok retorikái miként tudják alapvetően átformálni egy esemény reprezentációját.

A vészorszak ábrázolásmódjai a magyar irodalomban a háború utáni években igazán széles skálán mozognak mind esztétikai, mind ideológiai értelemben. Ha valamiben szinte egysegesnek mondható ez az irodalmi és publicisztikai szövegegyüttes, az a magyar társadalom felelősségének hátrítása. A *Bűnösök, besúgók és tanúk* című fejezet éppen ennek a törekvésnek vázolja fel a legkülönbözőbb mintázatait. *A német maszlag, avagy a hódító nép mítosza* alfejezet érzékletesen ábrázolja azt a máig közkedvelt értelmezést, mely szerint a magyar nép pusztán ártatlan áldozata a német megszállásnak, így a zsidóüldözés minden formája kizárólag az utóbbi nemzet bűne. Egyesek tehát „a magyar háborús szerepvállalást a német elnyomás példájaként értelmezték”, és egészen odáig jutottak a gondolatmenetben, hogy „egy nemzeti diskurzus keretein belül írták újra a magyar történelmet, amelyben a németekkel szembeni ellenállást tételezték a valódi magyarság egyik alapvető attribútumának” (191.). A legkülönösebb jelenség, hogy – mint Kisantal felhívja rá a figyelmünket – „[a] munkaszolgálatot, deportálást vagy más atrocitásokat túlélő szerzőknél is megfigyelhető, hogy egy nemzeti, nacionalista diskurzuson belül, a német–magyar ellentétet hangsúlyozva értelmezték a történeteket” (192.).

Az említett fejezetben – amely találó dramaturgiával két drámaelemzés előtt a magyar főbűnösök tárgyalásainak kirakat- és színházszerűségét vizsgálja – találunk egy üdítő kivételt is: Déry Tibor 1945-ben írt *A tanúk* című drámáját, amely nem újabb példája a társadalmi felelősségelhárításnak, hanem ábrázolja annak. A pesti zsidóüldözésről, pontosabban egy zsidó származású értelmiségi család hányattatásairól szóló darab egy bérházban játszódik 1944–45-ben. Ennek a háznak a (nem zsidó) lakóiból áll össze a kar, melynek vezetője nem más, mint a Házmaster, aki mindenkor a törvény képviselőjeként lép fel. Kisantal megállapítása szerint „a háború krízishelyzetében a makrovilág hatalmi struktúrája hirtelen a mikrovilágban, a társasház szférájában is látványosan eluralkodott” (229.). A darab brechti songjai közül az egyikben „minden veresszak után a teljes kórus refrénben kinyilvánítja: »mi csak tanúk vagyunk, mi nem tehetünk róla«” (230.). A tanulmány ezen a ponton alapos elemzésnek veti alá a Déry-darabban ábrázolt *tanú* pozícióját, és összeveti a holokauszt-szakirodalomban használatos *bystander* fogalommal, amely az elkövető-áldozat-dichotómián kívül eső szereplőket jelöli.

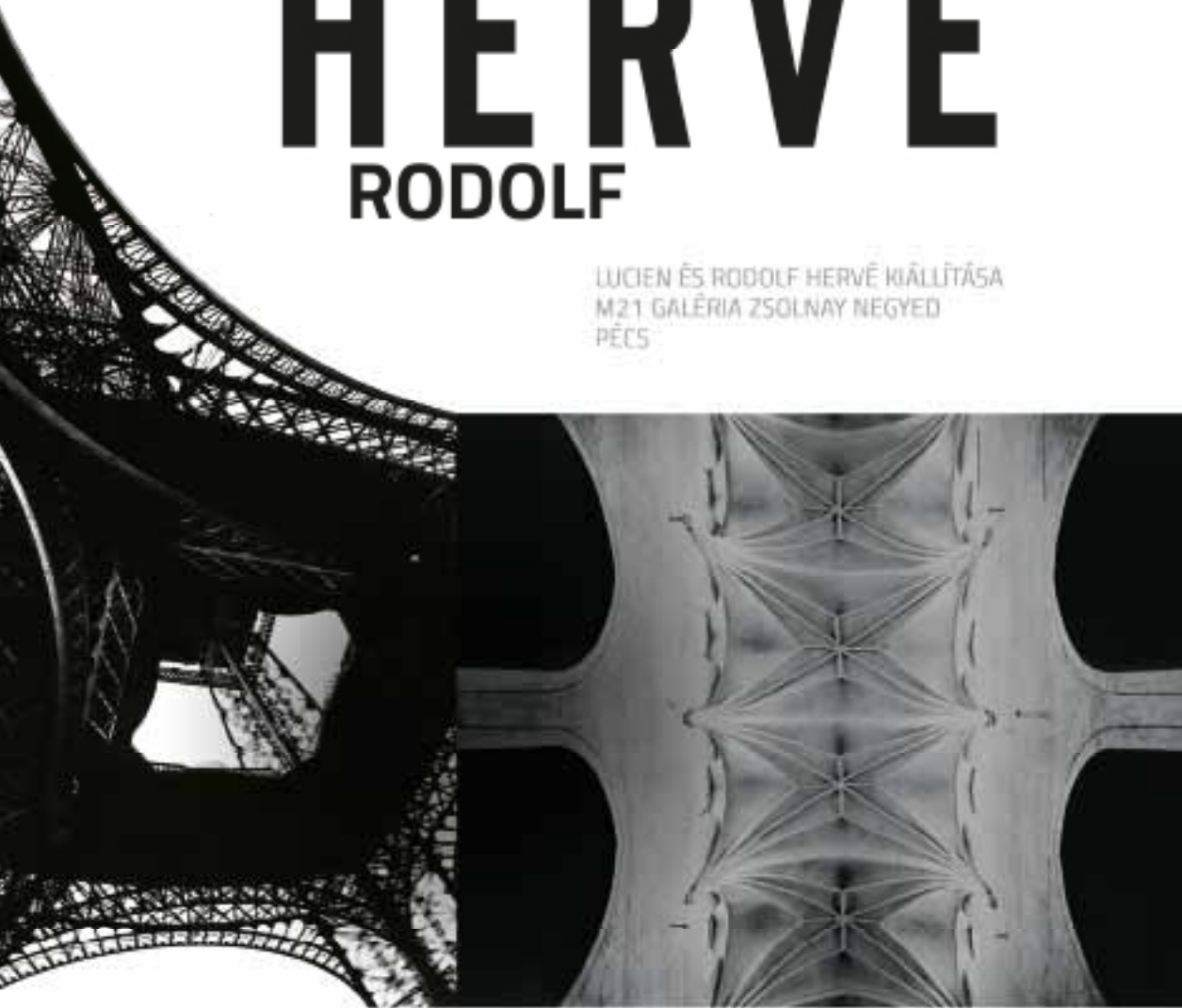
A helyi zsidóság kisémmizését és megalázását hol néma csendben, hol élvhajász mohósággal vagy hangos egyetértéssel végigkísérő szomszédságra és a hatalomnak kegyetlenül behízelt házmesterek figurájára ráismerhetünk Zoltán Gábor két éve megjelent, *Szomszéd* című esszéregényéből is. Az ennek mintegy folytatásaként olvasható *Szép versek 1944* című kötet szintén több szálon kapcsolódik a jelen kritika tárgyául szolgáló monográfiához, mondhatni, tökéletesen kiegészítik egymást. Zoltán hasonlóképpen tárja elénk az 1944-es év többnyire kevésbé ismert szerzőktől származó, de kordokumentumokként kitűnő líratermését, mint ahogy Kisantal elemzi az ezt követő évek prózáit és drámáit. A két szinte egy időben megjelent kiváló kötet felvillantja a reményt az olvasó előtt, hogy ha némiképp megkésve is, de elindulhat valamiféle komoly, reflexív dialógus a társadalmunk felelősségéről az áldozati státuszért folytatott (egyéb történelmi események traumáinak mérítségkélsébe is torkolló) szüntelen versengés helyett. Mert Déry idejében még nem indulhatott el. *A tanúk* bemutatójára egészen 1986-ig nem került sor: „Első művem, *Tanúk* címmel 1945 tavaszán egy rövid pécsi tartózkodás során írtam” – idézi Kisantal Déry visszaemlékezését –; „csalódás volt, hogy elutasították. Zsidókról, a pesti zsidóságról szólt, de akkoriban álszeméremből és gyávaságból a »zsidó« szót törölték a magyar szókincsből, az »üldözött« szóval helyettesítették, mintha másféle üldözött nem is lett volna ebben az országban.” (222.)

Déry nem csupán az irodalmi-színházi műfajok nyújtotta eszköztár segítségével törekedett a problémára irányítani polgártársai figyelmét. 1945 szeptemberében *A nemzeti büntudat hiányáról* címmel újságcikket is írt, amelyben „amellett érvelt, hogy a számvetés azért maradhatott el, mert a magyar társadalom egyik rétege sem érzi magát bűnösnek a történetek miatt” (235.). Az *Új Magyarország* már a következő lapszámban válaszírást közölt az ott megjelent cikkekre, ráadásul az újság egyik főmunkatársa, Borsody István írta. Cinikus véleménye szerint ugyanis „a magyar népnek nem büntudatra van szüksége, hanem *életerőre*” (235.).

Természetesen nem mondhatjuk meg, mire *lett volna* szüksége a sokszorososan traumatizált magyar népnek, arról viszont lehetnek elképzeléseink, mire *lett* szüksége az azóta eltelt hetvenöt évben. Mindenekelőtt tisztánlátásra. A történetek pontos, érthető, széles látókörű, hozzáférhető elemzésére, a különböző motiváltságú hallgatások indokainak felkutatására, a félrevezető retorikák leleplezésére. Az *emlékezet és a felejtés helye*iben mindezt megtaláljuk.

LUCIEN HERVÉ RODOLF

LUCIEN ÉS RODOLF HERVÉ KIÁLLÍTÁSA
M21 GALÉRIA ZSOLNAY NEGYED
PÉCS

m
PÉCSI GALÉRIA **21**

2020 2021
nov jan
-19 -17

nca

PAPPAS
KULTURÁLIS ÉRTÉKELÉS

ZSOLNAY
DESIGNKÖZPONT
NONPROFIT KFT.

PÉCS
A KULTÚRA
VÁROSA